

REPUBLIKEN CHILE

Åren 1821—1828.

AF

C. E. BLADH.

It was a land, unmarred by art,
To please the eye and cheer the heart:
The native's simple huts were seen
Peeping their palmy groves between,
Groves, where each dome of sweepy leaves
In air of morning gently heaves,
And, as the deep vans fall and rise,
Changes its richly verdant dyes;
A land whose simple sons till now
Had scarcely seen a careful brow — —

COLUMBUS' FIRST VIEW OF AMERICA

by

JOHANNA BAILLIE.

REPUBLIKEN CHILE

1851-1852

E. BLAD

F ö r e t a l.

Författaren af denna brochure hade, under den tid han vistades uti detta i många afseenden märkvärdiga land, antecknat allt hvad han ansåg förtjena uppmärksamhet, och derom gjort en mängd uppsatser såväl i historiskt och politiskt, som statistiskt och commercielt afseende. Dessa anteckningar — jemte en samling af ifrån trycket der utkomna politiska skrifter, tidningar och dekretter — förlorades vid ett skeppsbrott under hans återresa till Sverige.

Igenom detta missöde beröfvad de källor, hvilka måhända eljest satt honom i stånd att åt detta arbete gifva en tillfredsställande och systematisk utveckling, har han länge tvekat att gifva det offentlighet; men öfvertygelsen om den ringa kunskap, man ännu i Sverige eger om länderna vid vestra kusten af Syd-Amerika, har gifvit honom anledning att hoppas, det äfven en mindre fullständig teckning af hvad författaren om dessa länder ännu har sig bekant, skulle af Svenske läsare med nöje omfattas.

INNEHÅLL.

1 ARTIKELN.

	Pag.
<i>Resa omkring Cap Horn. — Dess hamnar. — Magellanska sundet. — Stilla Hafvet.</i>	5

2 ARTIKELN.

<i>Ankomst till Valparaiso. — Hamnen. — Almen- dral. — Öfversvämning. — Frukter och växter. — Befästning. — Sjömakt. — Rodil och Petré. — Teater</i>	7
--	---

3 ARTIKELN.

<i>Chinganas. — Carreras. — Toros. — Pelea de Gallos. — Konversationen. — Invånarne. — El Guazo</i>	15
---	----

4 ARTIKELN.

<i>Handeln</i>	21
--------------------------	----

5 ARTIKELN.

<i>Resa till Santiago de Chile. — Las Cuestas — Possessionaten. — Landtfolket. — Anblick af Santiago de Chile</i>	72
---	----

6 ARTIKELN.

<i>Santiago de Chile. — Byggnader. — Ahrengren. — Promenader. — Klädsel. — Nöjen</i>	34
--	----

7 ARTIKELN.

<i>Sällskapslifvet. — Baler. — Lefnadssättet. — Chilenskorna. — Seder. — Satisfaccion. — Bordet. — Serenos</i>	42
--	----

8 ARTIKELN.

Pag.

<i>Religionen. — Nuntius. — Biskopen. — Carnavalen. — La Semana Santa. — El Rosario. — Los Votos. — Protestanter</i>	51
--	-----------

9 ARTIKELN.

<i>Tankar om Jordbäfningar. — Humboldt. — Hypothés. — Jordbäfning. — Den hemska natten. — Tiggarmunkar. — Mirakel. — Sjöbottens höjning och sänkning. — Callao</i>	61
--	-----------

10 ARTIKELN.

<i>Emancipationen och friheten. — Chacabuco. — Cancha Rayada. — Maypú. — Fiestas Civicas</i>	72
--	-----------

11 ARTIKELN.

<i>Frihetshjeltarne och Administrationen</i>	81
--	-----------

12 ARTIKELN.

<i>Freyre. — Partier. — Unitarios och Federales. — Constitution. — Statsskuld. — Expedition till Perú. — Expeditioner till Chiloé. — Beskattning. — Estanco. — Forelius. — Revolutionsförsök</i>	94
--	-----------

13 ARTIKELN.

<i>Ny Constitution. — De liberales och Freyres fall. — Estancos seger</i>	114
---	------------

14 ARTIKELN.

<i>Industri och grufvor. — Gullsand. — Grufvornas förfall. — Gullgrufvor. — Silfvergrufvor. — Engelska gruf-företag. — Koppargrufvor. — El Minero. — Ekonomien vid grufvor. — Petré. — Lerhus. — Resa till Petré. — Petrés bref</i>	119
---	------------

15 ARTIKELN.

<i>Boskapsskötsel i allmänhet. — El Ganado. — Los Vaqueanos. — Las Matanzas. — Mjölkk</i>	
---	--

ning. — Kärning. — Får och Getter. —	Pag.
Svin. — Hästar. — Hästars tämjning. —	
Hästars fångande och dödande. — Burros	
och Mulas. — Fjäderfä	150

16 ARTIKELN.

Åkerbruk. — La Trilla. — Oliver. — Vin. —	
Safran	173

17 ARTIKELN.

Konster och Vetenskaper i allmänhet. — Fabri-	
ker. — Krutbruk. — Cigarrer. — Is och Gla-	
cer. — Fabrikörer och Handtverkare	177

18 ARTIKELN.

Geografi. — Statistik. — Klimat. — Himmeln. —	
Varma naturliga Bad. — Resa till Colinas. —	
Åkerfeldt. — Edelhjerta. — Svenskar i Chile.	188

19 ARTIKELN.

Letrados. — Escribanos Publicos. — Advokater. —	
Domstolar. — Förmyndare-kammaren. — Mi-	
litären	220

20 ARTIKELN.

Allmänna Nöjen. — Sedefördärf. — Katholske	
Presternes Giftermål. — Okunnighet och Brott.	235

21 ARTIKELN.

Växtligheten i allmänhet. — Kapten Edman och	
Briggen Birger Jarl. — Natur-scener. — Säll-	
skapslifvet i Concepcion	244

22 ARTIKELN.

Fyrfotade djur och amfibier. — Foglar. —	
Fisk. — Skalfisk. — Insekter. — Krälände	
djur. — Naturalister	267

23 ARTIKELN.

Chilenske Indianer. — Krig mot Spanjorer. —	
Seder och Religion. — Oberoende Stammar. —	
Araucaner. — Araucanska Qvinnor. — Arau-	

<i>canernes Boningar och Plägseder. — Tokis, Ulmens och Kasiker. — Las Bolas. — Troll- karlar. — Araucanernes ströfverier. — Civi- lisations-försök</i>	279
---	------------

24 ARTIKELN.

<i>Reflexioner öfver de Syd-Amerikanska Frista- terna — Oberoendets erkännande. — Teater- äfventyr</i>	296
--	------------

1 ARTIKELN.

Resa omkring Cap Horn. — Dess hamnar. — Magellanska sundet. — Stilla Hafvet.

Svenska skeppet Ofir, fördt af en förtjent landsman, Kapten P. C. Idman, utlopp i Juli månad 1821 ifrån Rio de Janeiro, destineradt till Valparaiso.

Vi hade en snabb och lycklig resa intills vi kommo på höjden af Cap Horn *), der vi möttes

*) Cap Horn heter på Spanska: Cabo de Horno eller på Svenska Ugns-Udden — en termination förmodligen föranled^d af vulkanerna på Eldslandet, hvilka spanske matrosarne lära förliknat med brinnande ugnar. I sednare tider hafva sjöfarande antagit såsom regel, att aldrig aflägsna sig betydligt ifrån denna promontoire, och hafva så äfven lyckats att fortare kunna passera den. — Både Engelska och Franska upptäcktsfarare hafva numera noga undersökt dessa farvatten, och vid sjelfva Cap Horn upptäckt förträffliga hamnar. Landet skall ega hetydliga gran- och tallskogar. Innevånarne äro hvita och små till växten, samt lefva i hålor. De föda sig med fisk och villebråd, hvilka artiklar, jemte friskt vatten, också utgöra den enda provision de sjöfarande der kunna erhålla.

Magellanska sundet har af samma upptäcktsfartyg blifvit undersökt och sjökort deröfver affattade; och sjöfarande kunna troligen hädanefter, under den stormiga årstiden företrädesvis begagna denna segelled, helst de laddningar, som vid den tiden passera Cap Horn, ofta blifva mer och mindre skadade af fukt och läcka. Jag passerade, under min återresa i December 1828, denna udde på ett kortt afstånd, och kunde med blotta ögat upptäcka den med is och snö betäckta början af Andiska bergsryggen. Vi hade ljusa, herrliga sommarnätter och måste, för värma, aflägga våra frackar.

af hårdt väder och konträra vindar. Nästan hvarje morgon var skeppet betäckt med ett halft quarters tjock is; men, ehuru vi till och med en gång hade — om mitt minne ej bedrager mig — 69 gr. S. Lat., fingo vi likväl ej se någon drifis, hvilket ofta på lägre polhöjd brukar inträffa. Vi hade beständigt tjockt byväder; höjden kunde således icke tagas — kronometer fanns icke — och blott tvenne gånger fingo vi pejling af Capet.

Det blåste nästan ständigt half storm ifrån S. V., och vi kunde ofta i flera dagar icke föra andra segel än apan.

Vågorna hvälfde sig förfärligt höga; men deras jemna och likasom afmätta rörelse oroade fartyget obetydligt. — Besättningen, som jemte passagerarne blifvit ställd på half ration, begynte slutligen knota och visa sig motsträfvig; men kaptenens rådighet och ihärdighet öfvervann deras hotande betänkligheter.

Efter sju veckors kryssning kunde vi äntligen dublera Capet och styra vår kurs. — Stilla Hafvet var nu fullt ut svarande emot sitt namn; sjön var smull som i en skärgård, och skeppet gjorde ändå nästan beständigt fyra (Eng.) mils fart. Luften klarnade; den rena Chile-atmosphären öppnade för ögat den skönaste himmel, och en mängd förut osedda meteorer ådrogo sig den resandes beundran. Nätterne voro utmärkt vackra; en lagom bris fyllde jemnt seglen, och skeppet sväfvade lyckligt fram på den fredliga böljan. Det var herrligt och upplifvande att med hvarje dag finna värman så märkbart återkomma under vår jemna kurs mot norden, och snart måste de tunga vinterplaggen afläggas.

Äntligen fingo vi Chilenska landet i sigte något söder om Valparaiso. Det såg märkvärdigt ut i anseende dertill, att endast Cordilleras snöberg

voro de första föremål, som kunde upptäckas, men vi urskiljde snart sjelfva kusten. — Den presenterade öfverallt en brant och hög vägg af precipiser inväfda i tjock dimma.

Då vi kommo närmare, föreföll den oss bergaktig och steril; här och der syntes en och annan grön buske, men det hela hade en grå och dyster färg, hvilket icke litet nedstämde de sköna idéer om detta land, vi medfört från Europa; men våren var redan förbi, och torrkan hade förstört vegetationen. — Om vi hade inträffat några månader förr, skulle kusten framställt den mest animerade tafla af frodig växtlighet.

Vi voro nära under landet, då vinden på en gång upphörde — en vid tropikerna ganska vanlig händelse om sommaren, — och hafssvallet jemte strömmen dref skeppet allt närmare emot stranden, som var bråddjup. Ett ankare blef bändt, men vid lodning befanns ankring vara utan ändamål. Vi sväfvade länge mellan fruktan och hopp, och voro redan så nära land, att vi hörde folket tala på stranden, då äntligen strömmen tog sin riktning längs efter en utgående pynt. En sakta landbris rörde seglen, skeppet begynte lyda rodret, och vi kommo lyckligt till sjös.

2 A R T.

Ankomst till Valparaiso. — Hamnen. — Almendral. — Öfversvämning. — Fruktar och växter. — Befästning. — Sjomakt. — Rodil och Petré. — Teater.

Den 6:te November inlopp skeppet uti Valparaisos hamn, efter 106 dagars resa. — En mängd nyfikna personer infunno sig genast om bord, för att

närmare betrakta ett fartyg, hvars nations flagga blott en gång förut varit synlig i dessa farvatten — och det var icke *endast* af *Chilener* man hörde yttras en viss förundran »huru ett Svenskt fartyg kunnat hitta dit.»

Valparaiso *) formerar en stor amfiteater på en låg, af många och höga kullar omgifven smal strand. Hamnen är för ingen del säker: de smärre fartygen ligga förtöjda vid sjelfva landet tätt under staden, och hafva der något skydd emot vester af en utskjutande kulle; men de större fartygen ligga på 20 å 40 famnars djup utan något skydd emot detta farliga väderstreck. Djupet tilltager så hastigt ifrån stranden, att månget ankommande fartyg, som icke hinner förtöjas innan landbrisen påkommer, då omöjligen kan samsa tillräckligt tåg, utan åter drifver ut till sjös. Det är om vintern, under den regniga årstiden, som vestliga vindar rasa förfärligt i dessa trakter — och vid sådana tillfällen händer nästan hvarje år någon betydlig sjöskada i denna hamn. — År 1823 drefvo öfver 20 fartyg i land, och gingo förlorade — nästan alla med full last; sjön gick ofantligt hög och vågorne framträngde mellan de närmast stranden stående husen,

Den egentliga staden eller hamnen, som den vanligen kallas, har blott en enda gata, som på längden genomskär densamma; men der finnas en mängd vägar och gångstigar, som i mångfaldiga direktions slingra kring de många kullar och branta precipi-

*) Detta namn skall, enligt någras tanka, deriveras ifrån *Valparaiso*, eller: går till paradiset; men, enligt andras, ifrån *Val del paraiso*, eller paradiset's dal, hvilken sednare benämning en öster om *Valparaiso* belägen vacker dal, eller af bergsryggar omgifven slätt, skall hafva erhållit af de först dit ankomne Spaniorer.

ser, som omgifva staden mot landsidan. Här finner man en romantisk trakt, omväxlande med hus och trädgårdar ifrån den djupa dalen till den högsta kullen, med en herrlig utsigt öfver hamnen och hafvet. Många eleganta byggnader hafva i sednare tider mot sjösidan och vid torget blifvit uppförda, hvaribland en engelsk köpmans (Herr Waddingtons) hus är märkvärdigt, emedan allt dess träarbete — såsom korsvirke, bjelkar, åsar, mellantak, golf, fönster, dörrar, panelningar m. m. — är förfärdigadt i de Förenta Staterna.

Förstaden, som kallas Almendral, är belägen vid bugten af hamnen på en ansenligt vid och flack yta af lös och sandblandad lera; den är indeld i reguliera qvarter, samt har flera och raka gator, ehuru i allmänhet dåligt bebyggda. Flere utlänningar hade här nedlagt betydligt penningar, för att åtnjuta en europeisk bekvämlighet, hvilken såväl utrymmet som grundens plana yta uppmuntrade. Man byggde vackra och bekväma hus, anlade trädgårdar, blomsterparterrer m. m., hvilket allt gaf åt denna förstad ett trefligt och half-europeiskt utseende; men föga uppmärksamhet hade hlifvit egnad åt anläggningarnes solidité, emedan ingen öfversvämning af betydighet der då ännu egt rum. — Man hade nemligen försummat att göra grundvalarna tillräckligt djupa under, och tillräckligt höga ofvan jord; men derpå uppfört större byggnader af korsvirke med inmuradt brändt och obrändt tegel, och, då år 1827 den regniga årstiden inföll, blef en betydlig del af dessa vackra anläggningar genom öfversvämning förstörd.

Det hade nästan kontinuerligt hällregnat i fjorton dagar. Vattnet nedströmmade ifrån de nära omgifvande höjderna, igenom dessas fördjupningar i så progressift tilltagande, att man öfverallt varse-

blef vattenfall, der man förut endast sett fredliga bäckar. Jag vårdade vid denna tid en bortrest landsmans, Herr Olof Liljevalchs, hus; och var af det starka regnet och menföret tvungen att beständigt hålla mig inne. En dag hördes ett häftigt dån. Jag såg ut åt gatan, och märkte genast, att den var till öfver två alnars höjd full med vatten. Fragmenter af byggnader, husgeråd, möbler, mulåsnor, höns, får och andra kreatur framrullade om hvarandra på den rasande floden. Ensam karl med blott en piga (en dräng som tillhörde huset var utgången), på en malmgård af omkring aderton kapplands area, blef min belägenhet högst kritisk, då vattnet ifrån gården, som redan var förvandlad till en sjö — instörtade uti förstugan. Jag öppnade då dörren mot gatan, hvarigenom vattnet fick utlopp; men det erfordrades ett otroligt arbete att hindra dess inträngande i rummen.

Floden varade, under få afbrott, i fjorton dagar, hvarvid en mängd af bättre och sämre hus nedstörtade och, jemte träd och planteringar, bortsköljdes. — Invånarne voro derunder oupphörligt sosselsatta att ifrån midten af gatorna uppkasta jord emot väggarne af de qvarstående husen för att dy-medelst ifrån grundvalarna afhålla det forsande vattnet. Det lyckades också mig att på detta sätt bevara det hus, som mig var anförtrodt.

Bestörtningen och eländet voro öfver all beskrifning. Många familjer hade icke allenast förlorat sina hus, utan tillika för en längre tid sin bergning; men den spanska gästfriheten utöfvades vid detta tillfälle rikeligen. De husville fingo rum och mat hos de lyckligare, hvilkas hus kunnat räddas — och mången husvärd underhöll i flera veckors tid ifrån tjugu till trettio personer uti sitt eget hus.

De kullar, som omgifva staden, bestå af en

ganska bördig, med fin sand blandad, lera af ljusrödt utseende — det åt hafvet sluttande låglandet deremot af fin sand; men odlingarne i trakten omkring Almendral hafva, genom inhägnad, trädplantering och jordfyllning, erhållit en varaktigt fruktbarande jordmån, som utom en mängd blommor och fruktträd, ibland hvilka sednare i synnerhet må nämnas: Orange-, Persiko-, Aprikos-, Fikon-, Plommon-, Äpple-, Päron-, Oliv-, Mandel-, Nöt- och Valnötträd — äfven i öfverflöd frambringa: Vinrankan, Lucern och Vicker, Smultron och andra frukter: en mängd trädgårdsväxter, hvaribland de flesta af våra europeiska, med undantag af kålrötter; men der finnes, i dessas ställe, i myckenhet ett slags pumpa, *Sapallo*, hvilken liknar dem både till smak och färg. Rödbetan och pepparroten har jag äfven funnit der, ehuru begge slagen äro både sällsynta och nödvexta; det är också endast utlänningen, som derpå sätter värde och planterar dem.

Odlaren afskär sin lucern hvar sjettonde vecka, när han har tillfälle att ifrån någon flod eller bäck leda vattnet öfver de dermed besådda fält; och emedan en daglig afsättning i städerna kan påräknas, finner man också en betydlig odling af denna fodervext. — Men isynnerhet upptaga smultronplanteringar de närmast belägna fälten, och gifva en vida betydligare vinst, emedan folket, der såväl som här, älskar denna frukt utomordentligt. De smultron, som anträffas vilda på höjderna, äro små såsom hos oss; men planterade, blifva de större än våra jordgubbar, och eftergifva, enligt mitt tycke, icke våra smultron uti smak och aromatisk lukt. De ätas vanligen med vin och socker; men jag har likväl utan olägenhet ätit dem med mjölk, och det till invånarnes fasa, hvilka anse denna blandning såsom ett

gift *). Att häruti rätta sig efter landets bruk, torde ändå, liksom i många andra fall, vara det säkra-
ste parti en utlänning kan taga.

I November månad ser man de första smultron: små gossar komma då inridande på åsnor, under ett beständigt och gällt skrikande af: *Frutilla* (smultron), hållande i handen en två kvarters lång sticka, omlindad med blad och blommor, hvarvid 4 å 5 af dessa bär äro fästade. — För en sådan raritet betalar man i början en real, ungefär 24 sk. rgs, efter några dagar, fjerdedelen deraf — och snart får man ett helt stop för en real.

Valparaiso, såsom utgörande Chiles förnämsta sjöstad, har af Spaniorerne blifvit försedd med åtskilliga fästningsverk, men hvilka synas illa kalkulerade för att kunna försvara hamnen och staden. Det närmaste af dessa fästningsverk är beläget på den sydvestra udden af bajen, och har tvenne skansar. Den ena, *el forte*, ligger lågt, dominerar en del af hamnen och är i temligen godt stånd; här hissas nationalflaggan och saluteras. Den andra ligger på en höjd, ofvan om den förra, och vetter mot inloppet, men är i vanvårdadt tillstånd. — På en af kullarne ofvanför staden, ser man en förfallen redoute, och på andra sidan af bajen äro tvänne små skansar i nästan lika dåligt skick; men äfven om de voro i ordning och bemannade, är likväl bajen för bred, för att de skulle kunna hindra fiendtliga fartyg att inkomma i hamnen, landsätta trupper m. m.

* Mycken fördom råder i dessa länder i afseende på egenskapen af hvad man förtär. Vissa sorter persikor t. ex. anses för het-
tande, och andra för kylande, churu hvar och en fördomsfri
måste erkänna, att båda sorterna äro lika både till smak och
verkan.

Republikens flotta har här sin station; den var under Lord Cochrane's befäl betydlig nog till antalet, ehuru den bestod af gamla fartyg, dels tagne ifrån Spaniorerne, dels för lindrigt pris af handlande inköpta *). År 1828 bestod flottan af en krigsbrigg, Achilles, och en skonare, Mapocho, hvilka fartyg då redan voro betydligt medtagne af ålder och vanvård. Man kan häraf sluta till den apathie, som rådt uti Spanien, då under så många år blott en enda kapare derifrån blifvit utrustad för att kryssa vid den nästan på allt försvar blottade västra kusten af Syd-Amerika. Också tillfogade denne kapare patrioterne ofantliga förluster, och gjorde en mängd priser **); men, då den icke respekterade

*) Återstoden af dessa skepp blef år 1826 af Chiles styrelse, till en från Rio de la Plata-provinserna utsänd Kommissarie, för 250,000 piaster försäld. Denna eskader, som skulle användas i kriget emot Brasilien, bestod af en fregatt, en större och en mindre korvett — och af dessa knnde endast den sistnämnde passera Cap Horn. Fregatten sjönk innan den uppnått capet, med befäl och omkring 600 Engelska och Nordamerikanska matrosar ombord, och den större korvetten återkom, sedan den i två dagar hållit sjön, till Valparaiso, der den blef conde-
nerad.

***) Ibland de fartyg, som af denna kapare togos, var en liten skonare, tillhörig Öfverste-Löjtnanten, f. d. Majoren i Svensk tjenst, Fredrik Petré. Fartyget förde Chile's flagg och blef af kapar-kaptenen öfverlemnad till General Rodil, som då kommanderade Callao's af Bolivars trupper belägrade fästning. Petré, som sjelf var ombord, förklarades för krigsfånge och insattes i fästningens underjordiska hvalf, Casas matas, der han i största elände tillbringade sju månader, men blef slutligen, igenom Engelska handelshuset Bunster & Vidder's i Santiago de Chile, samt en Dansk köpman Fiellruup's, i Lima, bemedling, försatt på fri fot. — Skonaren blef förklarad för god pris, hvarvid Petré förlorade en egendom af 8000 piaster. — Då jag här kommit att nämna General Rodil, torde en kort berättelse om hans förhållande i Callao icke vara utan in-

neutrala nationers flaggor, blef den af en Fransk fregatt uppbringad samt jemte besättning skickad till Frankrike, för att der enligt krigslagar dömas.

Osäkerheten på sjön gjorde, att alla penningremisser hamnarna emellan måste för längre tid inställas, intills något främmande krigsfartyg inträffade, å hvilket då vanligtvis enorma summors transportrande anförtrodde.

Stadens garnison bestod af 200 man reguliert infanteri och ett kompani artilleri. Guvernören var både civil- och militärchef på stället. Hamnen och förstaden utgjorde egentligen *en* församling och Moderkyrkan S:to Domingo var belägen i den förra. Men der funnos äfven tvänne monasterier med sina

tresse. Det är bekant huru Spanske vicekonungen uti Perú, Lacerna (efter det märkvärdiga slaget vid Ayacucho i slutet af år 1824, hvarvid Spaniorerne blefvo totalt slagne af Bolivars armé under Marskalk Sucres befäl) kapitulerade, och dervid förband sig att anbefalla Rodil Callao's utrymmande till patrioterne. Rodil hörsammade icke denna befallning, utan försvarade sig till det yttersta. Hans under den långa belägringen ådagalagda tapperhet och ihärdighet under alla privationer och en inom fästningen rasande sjukdom, äro kanske så utmärkt hedrande, som någons uti dylik ställning ännu varit; men hvilket afbrott gör icke deremot hans grymhet och hans allt uppoffrande egennyttas? Fästningen innehöll, u'om garnisonen, en mängd familjer, som ifrån Lima ditflyktat undan patrioterna. Dessa medförde betydliga kapitaler; men då hungersnöd och sjukdomar begynte härja inom fästningen, och de nämnde familjerna hos kommandanten bönföllo om tillstånd att flytta ombord på de i hamnen liggande neutrala fartyg, hade han den grymheten att vägra det. De flesta omkommo inom fästningens murar och lemnade sin egendom till pris åt beskyddaren. Ibland dessa befann sig den ansedde Torre Tagles familj, som bestod af 18 personer. Bristen på hvetmjöl var så stor vid denna tid uti Lima, att en laddning deraf, inkommen genom blokadlinien, genast försålde till 40 Piaster, eller omkring 160 R:dr Rgs, per tunna.

kapeller. — Alla dessa och nästan alla andra byggnader i Valparaiso hade år 1822 igenom en förfärlig jordbäfning blifvit i grund förstörda; men voro nu (1828) till det mesta återuppbyggda.

Ett gammalt raseradt kloster, S:n Augustin, blef under min dervaro inredt till teater, hvilket misslagade flera, i anseende till de många grifter, som derigenom förstördes. Så väl teatern som representationerna voro under medelmåttan; men spektaklerna besöktes dock tråget, särdeles af de många ankommande utlänningarne.

3 A R T.

Chinganas. — Carreras. — Toros. — Pelca de Gallos — Konversationen. — Invånarne. — El Guazo.

Alla söndagar gjorde familjerna en promenad *till fots* åt förstaden, der nästan vid hvarannat hus fanns en dansplats, *Chingana*, under bar himmel. Folk af begge könen af lägre klasserne voro här uti grupper församlade. En flicka ackompanjerade med *guitarra* eller *bivuela* sin gälla och glada, men mindre modesta sång, hvarvid ett eller flera par exequerade landets löjlige och ganska ekivoka nationaldansar. En bana var straxt bredvid inrättad för bäll- eller klotkastning, der bönderne, *los guazos* *) spelte om penningar, söpo sig fulla af bränvin och vin, och ofta nog kommo i slagsmål. Till kappränning, *Carrera*, ett af ortens första nöjen, församlade sig invånarne ifrån staden och dess omgifning, nästan mangrannt, på en platt, hög udde söder om

*) Kallas i Buenos Ayres och Montevideo för Gauchos.

staden, *playa grande* kallad, der äfven *Chinganas* och spel, jemte glacer, punsch, frukter och andra förfriskningar, funnos i öfverflöd. Tjurfäktning, *Toros* och Tuppfäktning, *Pelea de gallos*, utgöra också ortens favoritnöjen: den förra ges på en öppen plats emellan hamnen och Almendral, der för tillfället en stor rotunda uppföres, och besökes af alla klasser och af båda könen. Den sednare besökes blott af karlar, och deribland äfven af *cavalleros ricos*, hvilka der genom vad bortspela stora summor.

Konversationen ibland den bättre klassen var här i allmänhet liflig och städad, och umgänget ledigt. Likväl hade utländska seder och bruk till en del utträngt den öppna gästfrihet och hjertlighet man öfver allt eljest finner i de städer och trakter af Chile, som kommit i mindre kontakt med utlänningen. Här voro visiterna mera formella, receptionen och umgänget mera reserverade. Invånarne hade här redan mera allmänt antagit utländska manér och moder, hvarföre de af de öfriga Chilenerne i allmänhet betraktades med ett slags misstroende, och titulerades med tillnamnet *hamnbo*, *porteno*, hvartill ofta lades epithetet *målare*, *pintor*, för att beteckna deras ytlighet. — I sammanhang härmed må anföras toleransen i religionsceremonier, som här är märkbar, i jämförelse med de inre trakterna af landet.

Invånarne, serdeles landtfolket, hvilket dagligen i mängd infinner sig med sina mulåsnedrifter och oxvagnar, äro reslige, raska, och hafva något godt uti sina stora bruna ögon. — Hvar och en som har något att sälja, rider eller går dermed omkring i staden under det han beständigt med hög röst utropar namnet på sin vara, hvarigenom man på en gång får höra de discordantaste toner. Detta, för-
enadt

enadt med landtfolkets ovanliga klädsel, *los guazos* galanta hållning till häst, klangen och lyxen af deras ofantliga sporrar, förvånar den nykomne Europeén, och säger honom genast att han befinner sig i en främmande verldsdel. — Possessionaten, embetsmannen, presten, borgaren och bonden, alla färdas till häst och bära dervid gemenligen samma drägt, ehuru något olika till finheten, som beror af råd och lägenhet. De nyttja vanligtvis icke halsduk, som skulle besvära dem under ridten i stark solhetta och dam. Deras underdrägt består af tätt åt kroppen slutande väst, tröja och pantalonger. De fleste bruka stöflar; skor misskläda en Chilensk kavaljer. — Utanpå stöflorna draga de en art stora svarta damaskor af ull, som nedvikna från låret, med öfra ändan nedfalla på smalbenet och tillknytas under knäet med granna band; — öfver vristen tillsnöras de med sporr-remmarna. Sporrarne äro oformligt stora — deras taggar hålla två tums längd; de bemedlade bruka dem af silfver ända till 30 piasters vikt, äfvensom stegböglar, piska, säljor och beslag på betsel m. m. af samma metall. De fattige begagna dem af poleradt stål, jern eller messing. Vid ryttarens knä framtittar ett väl arbetadt skaft, oftast af silfver, tillhörande en 12 à 15 tum lång, uti damaskan instucken knif, som är *el guazo's* livvapen, och der kallas dolk, *punal*. — Såsom öfverrock om dagen och täcke om natten, då han hvilar under bar himmel, brukar *el guazo* en fyrkantig, vanligen fyra alnar lång och 2 alnar bred duk, med ett snävt hål på midten, hvarigenom han träder hufvudet, då han vill begagna den; i annat fall brukar han den såsom ett schärf omkring lifvet eller öfver ena axeln. Detta plagg kallas *poncho* och är grannt och sirligt arbetadt. De rike nyttja

det af fint grönt eller blått kläde med gullfransar, eller af hemväfdt silke; men i allmänhet består det af hemväfdt tjockt bomullstyg med hvit botten och breda mångfärgade ränder och fransar antingen af silke eller ull. På hufvudet bär ryttaren en lätt guayaquilhatt *) med korrt nedviken skärm och konformig kull, samt fästad under hakan med ett svart band. — Sadelmunderingen är mindre utmärkt för sin grannlåt, än för den nytta dess konstruktion medför. Uppå flera å hästens rygg slätt utbredda lager af grof hårdud ställes en efter ryggens skapnad gjord trädsadel med uppstående bomar, hvilken dock icke får vidkomma ryggbenet. Denna sadel tilldrages hårdt med tvenne starka gjolar, och öfvertäckes med tre stycken öfver hvarandra, med ullsidan uppåt lagda, beredda och blåfärgade fårskinn, hvarpå sedan lägges ett mjukt beredt och med sirater prässadt, ofärgadt mindre kalfskinn, som öfver sadlens sits tillhålles medelst en bred och mångfärgad gjol. Man sitter utmärkt bekvämligt uti denna såkallade *recado*, som under ridten mindre skadar hästen, än de Engelska sadlarne, hvilka endast under promenader begagnas.

El Guazo brukar dessutom en så kallad *Lazo* (snara), som vanligtvis hänger i bugter uppringad på sadelknappen. Den består af en lång sammanhän-

*) De benämnas oriktigt Chilehattar; emedan de tillverkas i Guayaquil utaf en rot, som der finnes i öfverflöd. De indigena hafva ifrån urminnes tider förfärdigat konstiga arbeten medelst denna rots beredning, sönderdelande och färgning. De arbeta utan hjälp af machiner, hvarföre också deras konstigaste fabriker kosta betydligt. Jag har sett de finaste hattar betalas med 17 å 25 Piaster, och cigarrfoder af första sort kosta till och med 30 Piaster. Men de vanliga hattarna, som i allmänhet brukas på resor, äro simpla och kunna i Chile köpas till 10 realer, ungefär svarande mot 5 R:dr Rgs.

gaude rimsa, skuren ifrån en rå kohud, och sedan starkt hopsnodd till en rund lina. Dess ena ända är fästad vid sadelgjolen, den andra är försedd med en rännsnara. Tyglarna ligga vanligtvis tillsammans i ryttarens högra hand, men då han vill begagna *el lazo*, släpper han dem, fattar den uppringade linan med venstra handen, tager deraf uti den högra så många bugter han pröfvar nödigt, för att medelst hastiga svängningar öfver hufvudet gifva fart åt snaran, som han derefter i rak linie med förvånande hastighet och precision framslungar på sitt föremål. Jag har sett dessa snälla ryttare under full *carrière* förfölja en häst, eller annat djur, samt derunder slunga sin *lazo* omkring djurets hals eller fot, efter godtycke, och på ett otroligt afstånd.

Deras hästar äro för ändamålet inridne och följa ofta, utan tygel, ryttarens rörelser. När — som nästan alltid är fallet — snaran träffat, håller ryttaren in tygeln; hästen stannar då genast och vänder sidan mot det fångade föremålet, samt lutar kroppen åt det motsatta hållet. När linan utlupit och spännes, har hästen igenom denna ställning en så öfvervägande styrka, att det träffade djuret vid chocken alltid stannar, och ofta faller öfver ända *).

*) Jag var år 1827 ögonvittne vid ett tillfälle då en guazo ådagalade ett sällsynt prof på sin skicklighet med *el lazo*. — Ett skepp, *Arethusa*, från Neapel, dref under stark vestlig storm på klipporna af Valparaisos strand, på ett afstånd af omkring 10 famnar ifrån vägen emellan hamnen och *Almendral*. Følket hade kunnat räddas, så länge fartyget ännu höll tillsamman; men Kaptenen föreställde sig icke faran så stor, och bibehöll besättningen om bord, för att vårda skepp och gods. Dock snart löstöttes fartygets botten; masterna gingo öfver bord och det flytande af lasten, som bestod af styckegods, betäckte hela vattenytan emellan vraket och landet. Styrmannen med åtta matrosar, som alla kunde simma, kastade

Hästarne i Valparaiso och trakterna deromkring äro — i anseende till bristen på rymliga betesmarker — sämre än i det inre af landet och de södra provinserna.

sig då i sjön från lofvart sidan, och fördes lyckligt af vågorna förbi den klippiga stranden till ändan af bajen, som består af sandbotten, och blefvo der alla räddade. Kaptenen, hans son och sju af besättningen voro ännu kvar om bord; men då skeppet hotades att uppslukas af sjöarna, störtade sig ytterligare fyra matrosar i vattnet, men ifrån läsidan af vraket, och blefvo genast krossade emellan fragmenterne af skeppet och lasten — Hela stranden var uppfylld med folk, som gerna ville hjälpa de olycklige, hvilka ännu voro ombord; men intet medel fanns till deras räddning. Man försökte att med stenar kasta linor ombord, men förhindrades af stormen, som blåste emot; man lyckades slutligen, att medelst en kanons svaga laddande — hvarvid ett nystan tjenade till förladdning — och skottets lossning i direktion öfver vraket, bringa en smal lina ombord; men folket var stelt af fasa och köld, och kom sig icke till, att vid linan fästa ett tåg eller tross, hvarmedelst de kunnat änta i land, utan omkommo alla för våra ögon, lemnande oss det smärtans och fasansfulla uttrycket af deras förtviflan. En behjertad Engelsk matros, stark simmare — hade imedlertid kastat sig i sjön på något afstånd ifrån vraket, och gjort den yttersta ansträngning, för att i sned riktning oblikt korsa brottsjöarna och arbeta sig fram till fartygets lofvartsida, under hopp att kunna simma i land med någon af de skeppsbrutne; men — vid hvarje förnyadt försök återkastad af den rasande böljan, sjönk han slutligen, uttröttad af arbete, kom upp igen tvenne gånger, men förblef sedan länge osynlig, och ansågs för alltid förlorad, då ännu en gång hans hufvud reste sig öfver böljan och en guazo med blixstens snabbhet slungar sin lazo om den kække sjömannens hals och drager honom lyckligt i land under flera tusende rösters skällande Viva.

4. ART.

Handeln.

Valparaiso är medelpunkten för landets handel, och hade, under de sju år jag vistades i Chile, betydliga tilltagit i välmåga. Man räknade år 1821 invånarnes antal till 12,000, men 1828 till 20,000 — och de i hamnen liggande fartyg uppgingo, öfver hufvud tagne, till ett antal af 50 stycken. De flesta af dessa voro utländska, ehuru många förde Chiles flagg. — Huvudstaden *Santiago de Chile's* — och hela den rika provinsens af samma namn — behof af utländska varor fylles medelst de laddningar, som till Valparaiso ankomma, äfvensom provinsens alla exportvaror der aflastas. Också utgör Valparaiso en nederlagsplats för alla möjliga varor ifrån alla verldsdelar, och transitohandeln är der betydlig. Denna hamn är den första, som besökes af de ifrån CapHorn kommande fartyg (de i södra delen af Chile belägna hamnar äro för litet besökta, för att härvid kunna utgöra undantag), likasom den sista som toucheras af de norr-ifrån ankommande och söder-åt destinerade. — Ifrån de nordliga platserna på kusten hemtas: cacao, stråhattar, *Pastillas* (ett rökpulver), Havana-cigarrer, pelterier, ull- och ylleväfnader, *Pisco*-bränvin, mais, indigo, specerier och droguer, salt och salpeter *), silfver och guld.

*) Saltet består af bergsalt, och finnes på flera ställen af vestra kusten — äfven i norra delen af Chile. Det utgör en betydlig del af de Chilenska fartygens returladdningar ifrån Peru, och kommer gemenligen i form af stora kuber. Salpetern åter erhålles i trakterna af Ariquepa vid 17 gr. s. lat. — En besynnerlig sammanträffning af ett klimat — der det aldrig regnar — och en sandblandad jordmån, lär vara orsaken att dennas kristallisering här sker utaf sig sjelf, och utan till-

— Ifrån den norra delen af Chile: koppartackor (*Lingotes de Cobre*) silfverstänger, hudar, torrt kött (*charque*) och torrkade frukter. Ifrån södra delen af Chile: hvete, bjelkar, spiror, bräder, vin, brännvin, hästar, åsnor, mulåsnor, *charque*, hudar, talg, tvål och *choros* (en art stora snäckor som ätas). — Ifrån *Societets-öarne*: perlor och perlemor*). — Ifrån *Chiloé-öarne*: skinkor, *charque*, talg och tvål. Ifrån *Buenos Ayres, Paranaguá* och *Rio Grande*: *Yerba mate***)

hjälp af människohand. Den betäcker såsom rimfrost de torra fälten, och samlas utaf invånarne uti säckar eller kalebasser. Det har länge varit bekant att detta fenomen här existerade; men att med salpeter härifrån aflasta fartyg för Europa — är ett nytt företag. Enligt de sednaste underrättelser jag erhållit ifrån Chile, skola nu årligen 3 å 4 Franska fartyg ifrån *Ariquipa* med denna artikel afgå, fullastade, för Fransk räkning — och skall arroban (omkring 27 Svenska skålpund) kosta 12 realer (omkring 6 R:dr R:glds) ombord.

*) Jag kände i *Valparaiso* en der bosatt Engelsman, vid namn *Cummins*, hvilken, med ett några och tjugu lästers fartyg, gjorde årliga resor till nämnde öar, och återkom med en hel last af dessa sorts snäckor, samt en mängd af petrifikater, sammanväxta snäckor och sjödjur af förunderligt utseende. Han underhöll på stället en hop Indianer, som dykande ifrån hafsbottnen upphemtade dessa alster. Få snäckor innehålla perlor; men sedan man uttagit dem, som finnas, säljas skalen till 6 å 7 piaster arroban.

**) Detta Syd Amerikanska thé har ej den minsta likhet med det Chinesiska, hvarken till utseende, smak eller lukt. Sjelfva plantan kan jag ej beskrifva, emedan jag ej sett den; men théet brukas allmänt i den f. d. Spanska delen af Sydamerika, och består af en, nästan till mjöl af bladen sönderkrossad massa, uppblandad med örtens trädaktiga stänglar. Den förträffligaste art af denna planta, äfvensom den förnämsta tobak i Sydamerika, växer uti republiken *Paraguay*; och då dennas Enväldsherre, *Doktor Francia*, icke tillåter kommunikationer med *Buenos Ayres* oftare än hvar femte eller sjette år, blifver så väl den ena som den andra artikeln högst sällsynt och eftersökt. För tobaken lemna *Havana* ett bättre

och tobak. Ifrån medlet och norra delen af *Bra-
silien*: kaffe och socker. Ifrån förenta Staterna: mö-
bler, domestics (oblegt gröfre bomullstyg), hvete-
mjöl, skinkor, salt kött och fläsk, kopparplåtar, tvål,
beck, tjära, spermacetty-ljus, skeppsbröd, genevre
och romm, risgryn, cider, tobak, cigarrer m. m. Ifrån
England: viner, brännviner och genevre, lärft och
bomullstyger, kläden, dyrbara mattor, patent-silkes-
strumpor, hattar, droguer, papper, glas, porslin,
jern och stål samt diverse manufaktur-arbeten der-
af, såsom vapen, spik, söm, landtmanna- och snic-
kare-verktyg m. m., krut, instrumenter, salt kött,
fläsk, fisk och smör, segelduk, tågvirke, färgstoffer,
beck och tjära m. m. Ifrån Spanien: *Montdragon*-
stål, *Biscaya*-jern, sidentyger, olivolja, Catalonia-,
Xeres- och Malaga-viner, brännvin och papper m. m.
Ifrån Frankrike, Holland och de Tyska orterna:
kläden, sidentyger, speglar, glas, porslin, färdiggjor-
da kläder och sko-arbeten, juvelerare-arbeten, äkta,
och en mängd falska kattuner, lärfter, duktyger, bol-
sterväf, målningar, likörer, viner, cognac, genevre,
olivolja, spetsar, broderier, brons-arbeten, fickur,
skjutgevär, krut, möbler, rakknifvar, parfymeri, kon-
server m. m. Ifrån Italien: macaroni, fikon, oliv-
olja, konserver, svafvel, vax, honing, manna, dro-
guer m. m.

surrogat; men Paraguay Yerba kan i ingen mån substitue-
ras af Yerban ifrån Paranagua eller Rio Grande; priset på
dessa sednare arter var ifrån 8 till 9 piaster per arroba, då
deremot den förra gällde 30 till 40 piaster. Örten kallas Yer-
ba mate utaf namnet mate, som invånarne gifva en klotfor-
mig kopp af silfver, kokosnöt eller stenporcelain, hvaruti de in-
lägga detta slags thé, och medelst tillblandning af brändt soc-
ker och infusion af sjudande vatten, tillreda drycken, som om-
röres med ett rör (*Bombilla*) hvarutur den sedan i små por-
tioner med munnen uppsuges af den, som vill åtnjuta deraf.

Lyx och allmän välmåga bereda en betydlig afgang uti sjelfva landet åt de flesta af dessa artiklar, hvarifrån må undantagas dem landet sjelf producerar, såsom guld, silfver, koppar, bly, hvete, korn, Syd-Amerikanska droguer, *charque*, talg, Syd-Amerikansk tvål, ox-, ko- och hästhudar, vilda djurskinn, torrskade frukter, nötter och valnötter, kryddor och specerier, hvaribland en myckenhet *cayenne-peppar* (*axi*), inhemskt vin och brännvin m. m., hvilka utöfver landets behof utgöra ganska betydliga exportartiklar.

Priserna på Import-varor voro i allmänhet höga, men många artiklar fordrade längre tid för att kunna realiserar: Biscayajern betalades i land med 8, — Engelskt d:o med 6 piaster pr qvintal (circa 108½ Svenska skålp.) Montdragon-stål 18, och Engelskt d:o 10 piaster pr d:o: Släggor 1¾ real pr skålp.: oförtennade jernplåtar 25 piaster pr qvintal: Yxor 10 piaster, Spador 15, Jordhackor 16 d:o pr Arroba: hästskor med söm 4 real, eller circa 2 R:dr rgs pr omgång: 7 alnars furu- eller granbräder 3 tums, 30 piaster — 1½ tums, 20 d:o pr tolft — (äro af långsam afgang): Svenskt Beck 20 å 30 piaster pr tunna (säljes efter vigt) Tjära, samma pris (behofvet är af dessa båda artiklar ringa): Engelskt och godt Ryskt sorteradt tågverke 13 å 14 piaster pr qvintal: Creguelas (fin tältduk) från Hamburg, pr stycke om 115½ Ellen, 25 piaster.

Af Exportartiklar såldes koppartackor (på strand) till 16 piaster pr qvintal: Hvete till 9 å 12 realer pr fanega (de Concepcion,) som utgör omkring 21 kappar, *Charque* 3 å 4 piaster pr arroba, obarkade torra ox- och kohudar af 32 skålp. vigt och derutöfver, 1¼ real pr skålpund.

Tull på Import var i allmänhet 27 pCt. af varans värde, med undantag af: jern och stål, som be-

talde 15 pCt.: Viner och likörer på buteljer, möbler och klädespersedlar 40 pCt. — Viner och likörer på fat, 4 realer pr gallon: hårdt socker 3 piaster, och pudersocker 2 piaster pr arroba — Sedan varornas procenter och tull sålunda blifvit uträknade, rabatterades ytterligare 20 pCt. utaf totala beloppet.

Fria till införsel voro: Qvicksilfver, böcker, kartor, ritningar, gevär, krigsförråder och maskiner, tryckpressar och stilar, instrumenter af alla slag — äfven musikaliska; maskiner och tillbehör för fabriker som existerade uti landet, myntadt silfver och guld, guld och silfverstänger, kreatur och boskap.

Hamppenningar betalade utländska fartyg en real pr ton; Inländska — från utländsk ort, eller med utländsk last — $\frac{1}{2}$ real pr d:o; Inländska — landets egna hamnar emellan — i ett för allt 2 piaster. — Varor ankomna i främmande nations fartyg, med kapten och $\frac{1}{4}$ af besättningen Chilener, erhöilo en rabatt af 25 pCt. på den tull de eljest skulle hafva betalt. Enahanda rabatt erhöill inländskmans vara, införd i främmande nations fartyg. Utländsk vara erhöill 10 proc. rabatt på tullen, när den var konsignerad till inländsk man; men dessa rabatter af 10 och 25 pCt. kunde aldrig en och samma vara komma att åtnjuta.

Tull på export var 8 pCt. af värdet med följande undantag: Då kapten och $\frac{1}{4}$ af besättningen voro Chilener, betalades endast 6 pCt; koppar, exporterad i utländskt fartyg, betalade 2 piaster pr qvintal; uti inländskt, $1\frac{1}{2}$ piaster. Hela och halfva piastrar 2 pCt. myntadt guld $\frac{1}{2}$ pCt. m. m.

Fria till utförsel voro: Tågverk, hampa och lin *), viner, öl **), likörer och stenköl ***).

Omkostningarne voro betydliga så väl vid lossning och lastning, i anseende till det beständiga hafs-svallet vid en strand, der ingen kaj eller brygga fanns — som vid försäljningar, då kommissionären utom 5 pr. i provision och magasinshyra, chargerade 8 å 10 pr. *del credere*; det är nemligen ovilkorligen nödvändigt för att få en vara väl betald, att sälja den på tid, och denna utsträckes ofta till 12 månader.

I fall någon ifrån Sverge ämnade företaga spekulationer på Chile eller någon annan af de ultramarinska länderna, så skulle jag, i anseende till byggnadsmaterialiernas dyrhet derstädes, och med afseende å landets bruk af galler omkring balkongerna och utanföre fenstren, föreslå: Af torrt verke gjorda fenster och dörrar, färdiga gallerverk för de förra, och till balkonger. — Vidare små flyttbara hus för att begagnas vid jordbäfningar, några

*) Det finnes troligen intet ställe på jorden, der lin, men i synnerhet hampa, trivas bättre än i Chile. — Men allmogen känner hvarken huru dessa plantor skola odlas eller beredas. Om ett norrländskt hushåll kunde ditflyttas, skulle ett sådant företag af landets styrelse med tacksamhet anses.

**) En Engelsman, Hr Blest, har här anlagt ett stort öl-bryggeri, och tillverkar e.t betydligt parti godt öl, hvilket till smaken mycket liknar det goda Stockholmska. — Han har försökt att exportera deraf, men bristen på stenköl har hittills förhindrat honom, emedan ölet jäser för starkt i detta klimat för att kunna konserveras i buteljer. Stenköl äro därför högst begärliga och begagnas med fördel till importerande af porter och genevre.

***) Stenköl finnes i södra delen af Chile, men är en farlig artikel att på fartyg transportera, emedan den ganska lätt fattar eld. — Många fartyg hafva genom denna varas inskeppande uppbrunnit.

trillor och chäsar, ett parti simpla vägg-ur, några omgångar jernaxlar med helbeslagna hjul för vagnar och kärror, hjullötar af krokväxt träd, och naf; stolar och soffor af simpelt träd med rottingsits, så väl målade och i den gentila form som de Nord-Amerikanska; ett komplett lager för en jern- och messingsbod, ett utsökt parti stång-, bult- och bandjern, något bräder, beck, tjära, rödfärg, kalk, viktriol, harts och pottaska; några mastträd och spiror, några lättrodda grundtgående båtar, som vaka i sjögång; några draggar med smärre ankare; medelsorten fina lärfter, diverse säckväf, mål, slip- och drypstenar m. m.

Men härvid blifver alltid nödvändigt, att alla de metoder och former iakttagas, som de med dessa länder handlande nationer der redan infört.

5 ART.

Resa till Santiago de Chile. — Las Cuestas. — Possessionaten.
— Landtfolket. — Anblick af Santiago de Chile.

Ifrån Valparaiso räknas trettio *leguas* (omkring femton Svenska mil) till Santiago de Chile, republikens och provinsens hufvudstad, belägen i öster från Valparaiso. De stora slätter, som upptaga denna yta, äro helt och hållet skilda från hvarandra medelst tre bergsryggar (*Cuestas*), hvilka utgöra likasom reffen af den stora bergskedjan: *la cordillera de los Andes*. Den första, eller *Alto del puerto*, vidtager genast vid Valparaiso, åtföljer kusten och är den lägsta; den andra, *la Cuesta de Zapata*, möter den resande på halfva vägen, och den tredje, *la Cuesta de Prado*, ligger sju *leguas* nära Santiago.

Dessa begge sednare äro ganska höga och svåra att passera. I fordna tider kunde man endast ridande färdas deröfver, men generalkaptenen Don Ambrosio O'Higgins, hvars minne är utmärkt genom många andra nyttiga inrättningar, anlade en körväg öfver dessa bergsryggar, hvilken, ehuru sedermera illa underhållen, ännu år 1828 var befaren med åkdon af alla slag; den går i zig-zag på båda sidor af bergsryggen, ifrån foten till spetsen, och man behöfver två timmars tid för att gående kunna uppnå den öfversta kullen; men derifrån har man ock en majestätisk utsigt, och när man ser ned åt Cuestans fot, förefalla de der betande hästar och andra kreatur såsom små råttor. En diligence gick år 1822 emellan Valparaiso och Santiago; den rymde nio personer, och priset var en dublon (omkr. 68 R:dr Rgds) för person; men den var för stor, och bar sig icke i anseende till de många hästar, som derigenom blefvo förderfvade; hvarföre dess turer upphörde, och man sedermera begagnade lätta tvåsitsiga sufflett-schäsar med ett par hästar.

Jag tog en gång plats till Santiago uti förstnämnde åkdon, som på jemn väg drogs af fyra hästar; men vid passerandet af *las Cuestas* måste ibland ända till sexton af de ekipaget åtföljande löshästar ytterligare förespännas. Detta skedde medelst *el lazo*, som ryttaren fäste vid vagnen, dragremmarne och seltygen — och när anspannet var färdigt, bar det af i full carrière uppför tvenne linier af zigzag-vägen, hvarefter man höll stilla på en af de vid hvarje vändning anlagda sväng-planer, tills hästarne hunnit flåsa ut, då resan med samma afbrott fortsattes ända upp till Cuestans högsta spets, der löshästarne fränspändes, och de fyra förstnämnde fingo hvar sin pisksläng samt sträckte utför precipicen i full carrière. Ett fruntimmer, som var

med i vagnen, dånade; vi karlar hissade, och höllo oss krampaktigt fast vid våra säten; men kusken var skicklig, allt gick lyckligt; efter en stund befunno vi oss på slätten, och den afdånade damen kom sig igen. — Färden var likväl ej utan fara, och det hade någon tid förut händt samme kusk, att uti en kort vändning, under brinnande fart, köra omkull på en af dessa *cuestas*, hvarvid han med hästar, vagn och passagerare nedrullade på den närmast under gående linien, utan att likväl någon människa dervid blef skadad *).

Det är imedlertid här alltid bruket, att köra sakta utför dessa backar. För att hindra farten pläga tvänne löshästar med *el lazo* spännas efter åkdonet, det de, vända på tvären stretande åtfölja, och dymedelst hålla det tillbaka. Oxvagnarne (*las Carretas*) äro på denna färd ganska obeqväma i anseende till deras plumpa inrättning och gemenligen allt för stora öfverlast. De hafva endast tvänne hjul, men dessa äro omkring fyra alnar höga, och tjocka; i proportion; axeln är af träd, oformligt tjock, och derpå hvilas den ena ändan af en lång och tjock bål, hvars andra ända räcker fram till och hvilas på de eftersta oxarnes ok, hvarifrån ett lädertåg går fram till oket på de mellersta, och derifrån ett annat till de första. Utför backarna fränspännes alltid det första oxparet, och fastbindes efter vagnen med tåg omkring hornen, då dessa djurs naturliga tröghet gör, att de med all makt streta emot, och

*) Ibland passagerarne befann sig en fru af verld. Hon var afsvimmad under och länge efter kullbytteringen; men hennes ansigte hade förut kommit i något för nära kontakt med karmen, så att, då de närvarande Herrarne, vid hennes vederfående, artigt kommenterade öfver hennes friska utseende under dånningen, hon med näsduk och eau de cologne i häpenheten gaf dem dementi och blef hvit som lärft.

sålunda hindra vagnens fart. Då på de trängre ställen af *las Cuestas* man möter dessa vagnar, eller ock drifter af lastade mulåsnor, är det ofta, serdeles när man åker, svårt att utan skada eller olycka komma dem förbi; men vagnarnes genomträngande, enformiga läte *) och åsnedrifvarnes beständiga rop: *ánda múla* (gå mulåsna), och: *múla ónde vá?* (mulåsna hvart går du?) gifva dock den resande tidig varning om deras antågande.

På dessa *Cuestas* är varmt och qualmigt om dagen och då det är lugnt, men deremot kallt om natten, serdeles om vintern. Det är till en del af denna orsak, som de stundom här inträffande röverier sällan begås om natten, emedan Chilénerne ogerna blottställa sig för köld, ehuru hufvudorsaken derjemte ligger i lättheten för rövare, att om dagen ifrån *Cuestan* på långt håll bespeja de ankommande resande, så väl till antal som vapen, för att med säkerhet kunna beräkna utgången af ett anfall, då ett sådant om natten kunde blifva vådligt för dem sjelfve. Dessa röverier äro numera sällsynta, och inträffa gemenligen endast, när missdådare rymma från arresterna.

Då det i denna del af Chile, ifrån October månads början till slutet af Mars, aldrig regnar, är gräset under denna årstid, så väl på slätterna som höjderna, förvissnadt, med undantag af de vid bäckar och källor belägna trakter. Man har då ifrån *las Cuestas* en obegränsad utsigt öfver ett omätligt guldfärgadt fält, här och der beströdt med grupper

*) Oxkuskarne (*los Carreteros*) föregifva, att utan detta monotona ljud, skulle oxarne icke vilja gå fram, utan ofta stanna; hvarföre hjulen också sällan eller aldrig smörjas. Ljudet liknar på långt håll knarringen af medar under tunga lass i skarp vinter.

af frodiga plantager och små träd *) med den mest foncerade grönska. Här och der upptäcker ögat ett ensligt kokosträd, en betande boskapshjord, eller en drift af halfvilda hästar, en karavan af lastade oxvagnar, en tropp af lastade mulåsnor, en kavalkad af landtfruar sittande på tväran på deras *caballos de paso* (gångare) och åtföljde af någre *cabaleros* och *guazos* på gallopperande hästar **), på hvilkas *ancas* (länder,) ofta nog befinner sig en liten chilenska *tresligt* logerad bakom ryttarens rygg.

Uti fördjupningarna af dessa *Cuestas* finner man en herrlig vegetation af ständigt grönskande träd. Man passerar der grupper af vilda oliv- och lagerträd; och de sednare uppfylla luften med så stark aromatisk lukt, att mången deraf känner sig illamående. Stora skockar af mångfärgade papgojor slå här ned i träden och förstämja själen med sitt skrik.

Landet var öfverallt, äfven här, i dess hjerta, glest bebodt, och folkets boningar bestodo af små kojor (*ranchos*) uppförda af ris och ler, samt täckta med vass eller rör, sällan med tegel. Här råder en sorts feodal-system. Ty ifrån Spanska tiden voro några få familjer ännu i besittning af största

*) De kallas här *Espinos*, äro af hagtornsläktet, och hafva ända till fem tums långa taggar. De utgöra ortens förnämsta och mesta bränsle.

***) Männerna, särdeles *los ginetes*, (färdiga ryttare,) anse en gångare egentligen anstå fruntimren, till hvilkas tjänst de också med största omsorg inridas; de förre begagna dem (gångarne) endast för längre resor; men vanligtvis rida de på hästar, inöfvade för *carrière*, jemt uthållande lunk och naturlig, men snabb, gång. På ett sto vågar ingen visa sig — man kunde löpa risk att blifva stenad. Trafvare nyttjas ej af Chilenen; men han inöfvar dem för i landet vistande utläningar, hvilka köpa dem till högt pris.

delen utaf landets yta, och många *mayorazgos* (fideikomisser funnos *). Äfven dessa kolossala egendomar voro, med få undantag, otrefliga; — Jag menar i afseende på det plumpa och vårdslösade i deras yttre. Men otrefligheten i de mindre landtgårdarna gick öfver all beskrifning. Dessa hafva vanligen en högst anspråklös åbyggnad, uppförd af *adobes* (obrändt murtegel), eller ock endast af ler. Intet spår af nätthet eller beqvämlighet kan upptäckas, utom dess väggar, och innanför råda sysslolöshet, osnygghet och ledsnad. Stolar fann jag icke, utan i deras ställe plumpa omålade trädbänkar: midt på golfvat, som bestod af bara marken, och i det egentliga rummet (de öfriga voro skrubbar), stod ett långt jordfast plumpt trädbord, hvarpå utbreddes en duk af misstänkt utseende, några få söndriga knifvar och gafflar; ty familjen begagnade dem icke — och (för främmande) några spräckta porslinstallrikar. Man hjälpte sig sjelf med fingrar eller gafflar, utur de midt på bordet stående faten, och drack landets vin utur några dimmiga glas, som voro gemensamma för hela sällskapet. Familjens fruntimmer voro bleka, och trånade under den mest enformiga *sans souci* efter *la siesta* (middagssömn), som här af ingen, hvarken rik eller fattig, försummas.

Då nu förhållandet var sådant med possessionaten — undantag existera dock häruti som uti allt annat — kan man ej finna underligt, att snygghet och trefnad ännu mera saknas ibland den fattiga klassen. Denna består i allmänhet af *inquelinos* (inhysesshjon), hvilka på obestämd tid fått nedsätta sig på herregodsens utjord, mot skyldigheten att, för en måttlig, och vid vissa tillfällen ingen betalning, biträda

*) Dessa kunna numera abalieneras och ägas utom släkten.

biträda godsens vid *las mantanzas* (slagten), *las vendimias* (vinskördarna), sädens skördande och tröskning m. m. — Besittningsrätten af den jord, der de bosätta sig, är för vansklig, för att kunna fästa dem vid densamma. De inskränka derföre sitt arbete till uppförandet utaf några usla *ranchos*, der qvinnorna vanligtvis hålla krog och *Chingana*, under det männen rida omkring att marodera, besöka *las carreras* och spelhusen, och dröja ofta fyra å fem dagar ifrån hemmet. Deras begrepp om nöjen och njutningar äro följaktligen inskränkta och groft sinliga, och då lyxen ännu ibland de bättre, eller ståndspersonerna, icke hunnit verka till något serdeles företräde i huslighet, grannlåt, kläder, umgänge och beqvämligheter, — utan dessa till och med ambitionera att likna de förra, så väl i bruk, som nöjen och laster, — och *el Guazo* således saknar efterdömet sporrning till ett stadgadt och omtänksamt lif; — så bör det icke förefalla besynnerligt, att desse råa obildade män icke sträcka omsorgen för hustru och barn utöfver ögonblickets kraf.

Tämligen goda gästgifvaregårdar finnas på denna väg, och man får der genom ackord lega hästar stationerna emellan; men vanligtvis begagnar man egen eller hyrer man främmande häst för hela resan. Det förnämsta hviloställe under vägen är villan *Casa Blanca*, omkring 12 *leguas* från *Valparaiso*. Den blef vid jordbäfningen 1822 (hvarom mera längre fram) totalt förstörd, och många människor förlorade dervid lifvet; men den var nu (1828) fullkomligt återuppbyggd. — Här och på en annan station, *El Cajon de Zapata*, fann man, utom snygga rum och god mat, äfven rena sängkläder — en artikel, som saknades på de andra stationerna.

Då man tillryggalagt *la Cuesta de Prado*, får

man staden Santiago de Chile i sigte. Den synes då på tre mils afstånd i midten af en slätt, och öfver densamma den isbetäckta *Cordillera de los Andes*, hvilken likväl ligger på nära tre mils afstånd öster om staden. Villor och landtegendomar, träd och plantager, som frodas omkring den slingrande Mapocho-floden, samt stora betesmarker upptaga ytan af denna vidsträckta slätt. Stadens omgifningar äro likväl icke låfvande, i anseende till deras dystra utseende, härrörande dels af de många flacka och sterila ställen man öfverfar, och dels af den brist på nätthet och elegans man upptäcker, då man nalkas någon landtgård. Anblicken af staden är pittoresk för dess ominösa läge under isbergen; men den flacka yta, hvarpå den är belägen och hvaraf den är omgifven, — så kal, så utan afbrott af höjder och sjö —, hindra den imponerande effekt dess vidd och många torn annars skulle gifva.

6 ART.

Santiago de Chile. — Byggnader. — Ahrengren. — Promenader. — Klädsel. — Nöjen.

Santiago de Chile blef anlagd år 1591; har omkring fyratio tusende invånare, är regulier och indelt uti lika qvarter, *quadras* *), om 80 *varas* (omkring 114 alnar) på hvar sida. Tomterna äro stora och åbyggnaderna beqväma. De bestå af envåningshus, uppförda af de förut omnämnde *adobes* **) och

*) Detta namn nyttjas äfven för att beteckna areala innehållet af jord; man säger t. ex.: en egendom om 2000 *quadras*.

**) Obränd tegel om 5 *quartars* längd och 2½ *quartars* bredd, tillverkad af lera, blandad med strå och hästspilling, hvarigenom det

bilda tre eller flera efter hvarandra i en linie lig-
gande omkringbyggda fyrkanter, eller borggårdar:
den första, som är proper och väl stenlagd, inne-
slutes af *corps de logis*: den andra af tjänstefolkets
rum, kök, förrådshus m. m., och finnes vanligen i
midten af den lika väl stenlagda gården, en trädgård
och blomsterparterr: den tredje begagnas till uthus,
för husdjuren, och till inrymmande af ved, brännkol
m. m. — Portarna äro kolossala, och bilda med
deras vackra öfverbyggnad en pryddig frontespis åt
sjelfva husen. Rummen äro höga och rymliga, samt
försedda med stora fenster, som öppnas åt insi-
dan; — utanför dem äro starka jerngaller fästade,
hvilka i början gifva husen ett dystert utseende,
ehuru gallrens vackra former, föreställande liljor
och löfverk med anbragda förgyllda blommor och
andra prydnader, samt anblicken af glada ansigten
innanför, — snart dermed förlika främlingens öga.
Flera hus äro mot gårdssidan försedda med *barandas*
eller täckta balustrader, till befordrande af svalka
och skugga. Gatorna äro raka och i allmänhet väl
stenlagda; de ha trottoirer å ömse sidor och en
rännsten i midten. Ifrån floden Mapocho, som lö-
per genom staden, ledes vatten medelst kanaler ge-
nom tømterna, hvilket så väl bidrager till sundhet
och propreté, som planteringarnas frodighet.

Ibland sköna byggnader utmärkte sig i synner-
het kathedralkyrkan — en imponant byggnad af hug-
gen sten, men ännu icke fullbordad; den påstås
hafva 384 fots längd: myntet, en ännu större bygg-

erhåller en smidighet, som, bättre än sten och brändt tegel,
uthärdar jordbäfningar. — Af fruktan för dessa är, tomternas
vidd så ansenlig, och husen byggda så låga, att invånarne, då
detta naturfenomen inträffar, kunna rädda sig på medelpunk-
ten af gårdarna, utan att uppnås af de ramlande murarna.

nad med flera våningar, af tegel, utan rappning eller hvitlimning, men förfallen; (den är uppförd under tillsyn och efter plan af en italiensk arkitekt), — och *el Consulado* (rådhuset), der också de deputerade höllo sina sammankomster. Slottet, hvars front upptog stora torgets hela bredd, var en ful byggnad utan symetri, med trenne torn; det var dåvarande *Director Supremo's* residens. — *Suprema Corte de Justicia* (Högsta Domstolen) och polisen hade der sitt säte, och der fanns ett notarii-publici-kontor samt en stads-arrest. Den motsvarande sidan af torget *) var bebyggd med en lång portik för stadens kram- och nipperbodas, hvilka voro snygga, till en del eleganta, samt väl furnerade med alla sorter varor, utan klass- eller skråfördelning.

La Maestranza (Årsenalen)**), belägen i ena ändan af staden, är en stor byggnad med flera stora

*) Detta torg var omkring tre gånger så stort som Gustaf Adolfs torg i Stockholm.

**) Administrationen öfver hela denna inrättning öfverlemnades år 1823 till f. d. Löjtnanten vid Wendes Artilleri, Johan Ahrengren. Hans praktiska kunskaper och outtröttliga verksamhet förvärfvade honom detta förtroende utaf landets styrelse. Hans ädla karakter gjorde honom till kamraters, utlänningars och landsmäns älskling. Han var kapten med batteri vid Chile Artilleri, då kriget utbrast emellan Brasilien och Rio de la Plata-provinserna.

Oaktadt Chiles styrelse icke ville synas taga någon del uti denna strid, ansåg den likväl med välbehag hvarje officer, som gick att strida under nämnda provinsers fana. Ahrengren var ibland dessas antal, och utmärkte sig vid flera tillfällen — serdeles vid Ituizango, der hela den Brasilianska arméen blef totalt slagen, och han på slagfältet utnämndes till major. Efter slutad fred uppkom missämja emellan provinserna, och snart utbröt det inbördes krig, som i tre års tid rasade i dessa länder emellan de Unitaira och Federala partierna. Alla kommunikationer med Chile blefvo afbrutna, och Ahrengren, som derigenom hindrades att dit återgå, fann sig föranlåten att

borggårdar; der var ett gevärsfaktori med 18 smedjor: en mängd verkstäder, en artilleripark, ansefliga förråder, en kasern och ett kapell. — En annan anseflig byggnad af huggen sten var belägen i en aflägsen del af staden; den var ämnad till kasern, men hade icke blifvit fullbordad, och var nu öfverlemnad åt glömskan och tidens åverkan. — Den upptog en yta af fyra *quadras*.

Man fann ibland denna byggnads ruiner ett märkvärdigt arbete af en Chilensk bildthuggare. Denne, som till profission var *Monigote* (munkarnes tjänare), hade utaf ett granitblock af sex alnars fyrkant och tre alnars tjocklek, med den utmärktaste precision formerat det spanska riksvapnet, utan någon undervisning, och med de verktyg han sjelf uppfunnit. Han hade under Spanska tiden börjat detta arbete, och hållit på dermed i mer än 10 år, när Chile's oberoende gjorde Spanska riksvapnet der onödigt*); hvadan konstnärens arbete blef obelönt och obegagnadt.

Efter slaget vid Maypu, der Buenos Ayres och Chile's förenade arméer under *San Martins* befäl

ånå ingå uti Buenos Ayres' tjenst. — Han åtföljde i egenskap af Chef för artilleriet den corps, som under General Paz's befäl intog Cordova, avancerade i grad, och blef slutligen Öfverste. Denna corps blef afskuren ifrån kommunikation med Buenos Ayres, och blottställdes för otaliga lidanden och privationer. Den försvagades genom beständiga desertioner, och blef slutligen slagen utaf General Quiroga år 1831 nära Salta, vid hvilket tillfälle Ahrengren och de fleste officerare stupade. Han hade anspråk på ersättning af staten i Chile till ett belopp af 4 à 5000 piaster vid den då för arméen uppgjorda reform.

*) Uti Chiles vapen föreställes en Indian, sittande på Caimans (den amerikanska krokodilens) rygg, och det Spanska lejonet krossadt i Caimans käftar; vid Indianens fot ligger en krona.

slogo och förskingrade den Spanska under Ozorio, ledde det dumma nitet soldater och pöbel till detta ställe, der konsten betalade en sorglig gärd åt fanatismen, och många af vapnets i bas-relief utstående attributer stympades af dessa råa människors släggor. Konstnären sjelf kunde ej uthärda denna barbariska akt — han blef vansinnig.

Utom katedralkyrkan funnos fyra egentliga församlingskyrkor, en myckenhet kapeller och munkkloster, fyra nunnkloster, ett universitet, som stod under kyrkans uppsigt och förvaltning, åtskilliga skolor, ett hospital och ett barnhus. — Stadens tullhus var också en präktig tvåvåningsbyggnad, men inom dörrarna rådde i detta, så väl som öfriga publika hus, en oförlätlig osnygghet; de präktiga traporna buro frånstötande vedermälen deraf och af embetsmännens lättja — — —

Promenaderna voro flera, men i synnerhet utmärkte sig *El Tacamar*, *La Canada*, *Santa Lucia* och *La Chimba*.

El Tacamar var den äldsta. Den låg vid stranden af floden *Mapocho*, och hade fått sitt namn utaf en långs floden uppförd och väl lagd mur med trottoir för de spatserande, hvilken var beskuggad utaf en allé af gamla *sauces* (en art pilar). Emellan denna allé var en bred väg för åkande och ridande, öfver hvilken på eftermiddagarna kördes och sprutades vatten, för att uppfriska luften och förekomma damm. Under skuggan af dessa träd gingo eller — på der stående soffor — suto de promenerande. — Utanför allén vattnades träden genom ifrån floden ledda kanaler, i hvilkas grannskap var en beständig grönska; och det var en hänförande anblick, att igenom öppningarna af de lummiga träden betrakta den hvita snön på *Cordillerans* skyhöga berg. — Denna promenad besöktes företrädes-

vis, innan *la Canada* var färdig att dertill begagnas; hvilken ifrån den perioden uteslutande tilldrog sig mängden af stadens invånare.

La Canada är en öppen plats, som skiljer den egentliga staden i sydost ifrån förstäderna *La Canada* och *Ciudad Nueva*. Promenaden blef anlagd under Don Bernardo O'Higgins's direktorskap, och var år 1828 färdig till en längd af öfver 1500 alnar; arbetet fortsattes oafbrutet, och troddes den slutligen komma att utgöra en sträcka af fyra gånger denna längd. — Den består af tre i paralel gående raka och breda vägar, skiljda ifrån hvarandra, och ifrån den breda planen på sidorna, medelst fyra stenlagda kanaler, vid hvilkas bräddar raka *Alamos* (popplar) äro planterade. Midt emot ändan af en utaf stadens förnämsta gator, och nästan på midten af den färdiga delen af promenaden, afbrytas dessa vägar af en stor rotunda, omgifven af popplar och rinnande vatten. Bänkar af sten upptaga rundelns inre sida, och äro här och der placerade längs efter alléerna; och de med fin, men hårdt tillpackad sand betäckta vägarna, besprutades hvarje eftermiddag med vatten.

Alla eftermiddagar, men särdeles söndagarna, omkring kl. 5, eller efter *siestan*, församlade sig här den bättre klassens damer och herrar. De förnäma af könet infunno sig i *Calesas* *), hvilka stannade manför promenaden; grupper af herrar belägrade dessa, när de åkande icke behagade stiga ut, — och andra formerade *ronde* omkring de emellan träden

*) En art halftäckta, fula och tunga schäsar på remmar, dragna af tvenne hästar, hvaraf en uppbär de under korgen svigtande skalmarna, och den andre rides af en kusk i livré med ofantliga stöflar och sporrar, och med ett perpetuum mobile till piska —; endast några få moderna vagnar och gigger funnos.

stående bänkar, hvilka uteslutande besutos af damerna, som efter en stunds hvila lemnade rum för andra promenerande, hvarunder gångarne vimlade af välklädt folk utaf båda könen — och det var här, den stolta spanska gången gjorde effekt.

Chilenskorna äro i allmänhet vackra, välväxta och (i städerna) lifliga. De hafva af naturen små fötter, och äro mycket noga om nättheten och propretén af *el calzado* (fot-klädningen). Alla — äfven äldre fruar brukade silfverhvita patent-silkesstrumpor, och skor af siden eller *cabritilla* (killingskinn). Deras klädsel var smakfull, elegant och (vid baler samt högtidliga tillfällen) dyrbar. En dam af ton bär vid ett sådant tillfälle en ny klädning, furnerad med de rikaste spetsar, och *las modistas**) måste då, vid fara att förlora sina kunder — för hvarje dam serskilt inventera nya garniturer för klädningar, och nya fasoner och ornament för *las chaquetas* (lifvet och ärmarna) — och ingen kan på tvenne eller flera baler visa sig med samma parure eller samma klädning. — Deras vackra svarta och kastaniebruna hår var lagdt i trensar omkring hufvudet, och nedföll i smakfulla lockar öfver en del af pannan och tinningarna. Ingen obarmhertig hatt, eller annan hufvudbonad, fick, hvarken inom hus eller i fria luften, störa denna sköna chevelure, som endast en tunn hvit slöja, nätt fästad vid en sköldpadd-kam, under promenader fick öfversväfva — och en enkel naturligt blomma var dess enda prydnad.

*) Dessa hafva ett magasin de détail för moder och nipper, antingen införskrifna ifrån Frankrike eller tillverkade af dem sjelfva. De förnämsta voro Fransyskor, och förtjenade i början af emancipationen betydligt, emedan Chilenskorna då icke sjelfva sydde sina kläder, hvilket numera blifvit brukligt. Arbetelön för en bal-klädning kunde ofta, furnituren oberäknad, uppgå till 30 å 40 piaster.

Ifrån de hus, som omgäfvö promenaden, hördes antingen sång med ackompagnement af guitarr, eller en liflig dansmusik. Dit strömmade de unga damerna under matronornas auspicer och herrarnes beskydd — de familjer, som voro bekanta, förnade sig i kotterier, och snart var en dans arrangerad. Glacer och förfriskningar utbjödos i mängd, och när ett sällskap åstundade hålla kollation uti promenaden, kunde det för hela aftonen erhålla stolar och bord, samt hvad förfriskningar som åstundades, utan att besväras med likvid förr än vid sitt uppbrott. Detta förtroende gällde för alla väl klädda personer — äfven för främlingen.

De promenerande dröjde här vanligtvis till klockan 11 om qvällen; men då det var månsken, som om sommaren var utomordentligt angenämt i dessa nejder, dröjde de ofta till kl. 1 och 2 efter midnatten.

Vid ändan af Canadan vidtog kappprämningsplatsen. — *Las Carreras* höllos här vanligen två gånger i veckan och besöktes af flera tusende personer ifrån staden och landet. Familjerna ankommo dit uti oxvagnar, ofta till ett antal af tolf personer i hvarje, under liflig konversation, skratt, sång och guitarrspelning. Här såg man ofta de präktigaste hästar Chile producerar, och det var ej sällan att segraren vid en kappprämnning här köptes för 25 à 30 dubloner.

Santa Lucia är ett citadell, beläget på en hög klippa midt i staden, ifrån hvilken man har den vidsträckta utsigten öfver staden och dess enviro-ner. — Här finnes en solvisare med brännglas, som klockan 12 hvarje målnfri dag aflossar ett kanonskott.

La Chimba, är en förstad på andra sidan af floden, och har kommunikation med staden medelst en vacker hvälfd stenbro. Trakten har god tillgång

på vatten och följaktligen många plantager, hvarföre den får ett landligt utseende, som stundom ditlockar stadens invånare.

7 A R T.

Sällskapslifvet. — Baler. — Lefnadssättet. — Chilenskorna. — Seder. — Satisfaccion. — Bordet. — Serenos

Sällskapslifvet i Santiago de Chile var utomordentligt angenämt och, i synnerhet för utlänningar, intagande. Så snart man blifvit presenterad, var man genast sjelfskrifven ledamot af husets soirées. Dessa, som vanligen här kallades *Tertulias*, voro för ingen del kostsamma; ett, högst två ljus, upplyste *la Sala* (salen eller förmaket), hvars golf var belagdt med rika mattor; och ingen annan förtäring eller förfriskning gafs, än *dulce* (sylt) serveradt på en bricka, jemte några glas vatten. De unga damerna placerade sig uti en halfrundel omkring soffan, der matronorna suto, och herrarne satte sig uti en ännu vidare halfcirkel bakom damerna, samt underhöllo hvar och en sin *moité* med munter konversation. Snart öfvertalades en af husets döttrar att låta höra sig på *el piano*. Hon spelade och sjöng en stund — stundom ackompanjerad. Men nu yrkade värdinnan på dans, stolarna flyttades till väggarna, herrarne bjödo upp till *menué* (menuett), som dansades med högst långsam takt, hvarunder damernas smidiga växt och böjliga vrist gjorde en utmärkt kontrast emot kavaljerernes stela och mekaniska rörelser. Derefter omvexlades med vals, spansk kontradans och *reel* *). Både valsen och kontradansen

*) Denna dans var införd af Engelmännen, och de goda Chilenskorna beqvämade sig att deltaga deri, ehuru dess volter hvarken passade för klimatet, lynnet eller bruket.

execquerades med långsam takt; man sväfvade sakta öfver golftet under en mängd af figurer med armar och händer, så att man med skäl kunde sägas mera dansa med händerna än med fötterna. Likväl utfördes figurerna med afmått takt, och det hela utmärktes af ledighet och grace. Franska quadriller började väl också att vinna inträde, men dansades i allmänhet illa; *la gavota* var deremot ofta dansad och smakfullt utförd, — Ett besynnerligt och stötande bruk var kändes och okändes inträngande på gårdarna, der dansar gåfvos, för att betrakta de dansande; och äfven bättre fruntimmer infunno sig *tapadas* (beslöjade), jemte pöbeln, för att sålunda tillfredsställa sin nyfikenhet.

När danspartierna voro större, undfagnades med lemonad och *ponche de leche*, som bestod af mjölk, rom och socker; men vid baler öfverflödade förplägning och lyx. Alla de förnämsta familjer uppläto vid sådana tillfällen, utan förbehåll, sina förråder af speglar, målningar, ljuskronor, mattor och andra dyrbara möbler; kristaller, bordsilfver och porsliner, — för att af balens tillställare begagnas *). Väggar nedbrötos uti bal-huset till utvidgande af salonger och formerande af orkestrar: salongerna kläddes med pilastrar och festoner af sidentyg och fransar med nationalfärgorna blått, hvitt och rödt: stora gårdar belades med dyrbara mattor, samt öfvertäcktes med tält för att inrymma matborden och *el ramillete* (bord, hvarpå finnas högar och pyramider af frukt, konfekt och blommor, samt kristaller med sylt och likörer).

Dessa baler kostade betydligt och gåfvos vanligtvis af korporationer. — Så plögade Fransmän-

*) Detta bruk är allmänt ibland grannar och bekanta, när någon af dem får främmande.

nen gifva en bal på Napoleons dag d. 15 Augusti, hvaraf jag minnes en som kostade öfver 3000 piaster: Engelmännerna å St. Georgsdagen: Stadens Municipalitet å emancipationsdagen, m. m. — Vid dessa tillfällen gåfvos äfven stundom middagsmåltider, och, besynnerligt nog, hade det engelska stöjande maneret vid skålarna, medelst *hip, hurra* och tallriksljud, äfven här fått inträde. Skålarna proponerades med långa och sammanhängande orationer, dem den värtalige Chilenen ambitionerade att öfver något för tillfället passande ämne prydligt författa och redigt samt väljudande uttala.

Lefnadssättet är, med dessa undantag, i allmänhet enkelt och tarfligt — och ett gift par behöfver icke här ruinera sig med kalaser och supéer. — Oriktigt afmålas Chilenskorna såsom lättsinniga, — följaktligen farliga makar. Det är väl sant, att de trifvas ej i köket, och kunna med skäl säga om bagarstugan: *que veut dire cela?* — men klimat och förfäders bruk äro härtill orsaken, och männerna der fordra mindre af hustrun, än männen här, hvaremot de förre äfven göra mindre för hennes husliga sällhet, än de sednare. Likväl manquera Chilenskorna sällan sin söm, sin brodering, m. m. Men sederna, hvilka sedan emancipationen i allmänhet betydligt förvärrats, särdeles ibland landets nya generation af mankönet, äro kanske den enda orsaken till de olyckliga äktenskap, man ibland finner uti Chile, hvilka dock för ingen del kunna anses vara allmännare än i andra länder, det kära Sverge ej undantaget.

Ynglingarnes bildning är i högsta måtto ylig, och med deras olater öfverses af föräldrar, som, sjelfve okunnige och i saknad af grundlig underbyggnad, hållning och takt uti lifvet, förtjusas af de få gnistor utur vetenskapernas elementer, de

upptäcka hos sina söner, och misstaga ofta dessas tygellöshet och sjelfsväld för snille och qvickhet, såsom följer af den nya tiden och friheten — samt öfverlemna dem åt sig sjelfva, hvadan de i allmänhet falla tidiga offer för lättsinnighet och utsväfningar. — När de blifva män, åtföljas de af sina vanor och, om de inträda i äkta ståndet, ledsna de snart vid sina hustrur — förtära frukost, middag och qväll utom hus, samt passera halfva nätterna på spelhus och andra dåliga ställen. Hustrurna sitta undertiden ensamma hemma, — ofta med ett dåligt underhåll — och sörja; och när mannen hemkommer, oftast ledsen, trött, kall och tråkig, — kan väl hända, att icke alla hustrur i längden kunna motstå frestelsen att hämnas hans liknöjdhet.

Det torde här, såväl som annorstädes, i de flesta fall vara mannens fel, om han äger en oförderfvad maka, och äktenskapet ändå blifver olyckligt. Nästan alla de äktenskap, utlänningar kontraherat med Chilenskor, hafva varit lyckliga, då mannen varit ordentlig. Särdeles har detta varit fallet med Engelmännen; de hafva, medelst Chilenskornas naturliga böjlighet för mannens tycken, inom kort tid efter äktenskapet kunnat formera dem till en engelsk lady's hållning och högst delikata grannlaghet.

De gifte utlänningarnes, särdeles Engelmännens, ömma vård om sina makar: deras sed att endast och uteslutande med dem tillbringa lediga stunder, kunna ej annat än förefalla Chilenskan högst angenäma, då hon dermed jemför sine egne landsmäns uppförande emot deras hustrur; också står en utländsk *caballero* i utmärkt anseende hos Chilenska damerna. Om en sådan är nybegynnare i spanska språket, blifver han af damerna tagen i beskydd, och de använda mycken möda att för ho-

nom göra sig begripliga; de låtså förstå — och gissa till — hans mening, samt korrigerade honom med mildhet, utan att, som man ser på andra ställen, roa sig på hans bekostnad.

Svenskarne hade icke det sista rummet i damernas opinion, och berömdes för deras hållning, allvar och artighet; den sednare egenskapen ansågs likväl såsom något för öfverdrifven, så till hattens ofta aftagande utom — som de många bugningarne — inom hus.

Chilenskorna hellsa sittande, inkommande kavallerier, medelst en ringa böjning med hufvudet, och uttrycken: *god dag don...*, *god eftermiddag don...*, eller *god natt don...*; — en titel, som fordomdags endast tillkom de kungliga och andra högt uppsatta personer, men nu till och med nyttjades bland betjenter, och till hvilken lägges dopnamnet, i fall personen är känd; eljest säges blott: *caballero*; men till en närmare bekant säges familjenamnet, utan *don*. Man tog vid hellsningen aldrig damens hand — mindre kysste den; ty sådant ansågs osedligt.

Herrarne hellsade damerna med samma uttryck af: *god dag m. m.*, hvarvid *Donna* nämndes före damens dopnamn; men om hon var obekant, sades blott *Senorita* (lilla fruntimmer). Vid afsked ifrån ett sällskap sade herrarne till fruntimren: *jag kysser edra fötter* eller *jag lägger mig för edra fötter*, hvar på fruntimren svarade: *jag kysser edra händer**). — Dessa sednare hellsningar vexlades också på gatan, men emellan herrarne: *jag kysser edra händer*, blott då man ville vara mycket höflig, annars: *a Dios Senor*, eller också *à la disposition de Usted* (till er

*) Det är kinkigt att häruti göra misstag. En utlänning hellsade en gång ett fruntimmer med: *jag kysser edra händer*; men blef hastigt tillrättavist utaf henne med: *längre ned, barbar!*

tjenst). Då man tager afsked efter introduktion, yttra gemenligen värden och värdinnan: *här har ni edert hus, jag och allt hvad det innehåller äro till eder tjenst.* Man blifver då bjuden att ofta förnya besöket, och om det dröjer innan man återkommer, får man heta: *ingrato* (otacksam). När man frågar, huru en närvarande eller frånvarande person mår, åtföljes svaret gemenligen af: *till eder tjenst*, ofta utan reflexion, huruvida denna mening' är passande. Så svarade vid ett tillfälle en person, som lidit af tandvärk, på tillfrågan, huru det stod till med hennes tänder: *de äro bra, till er tjenst.*

Det är ett annat besynnerligt bruk, att erbjuda allt hvad som faller en annan i hågen eller väcker dess uppmärksamhet, t. ex.: om man berömmar en annans ur, svarar alltid den andra framräckande uret: *här är det, det är edert om ni vill.* Detta är väl ett meningslöst galanteri — förmodligen ifrån riddartiderna, hvilket man ej får taga *al pié de la letra* (efter orden), utan att anses för ohöflig; men så långt går likväl stundom ridderligheten ännu, att då en sålunda gjord offert blifvit antagen, ägaren till det anbudna afstått det utan invändning.

Om man på ett värdshus sätter sig vid ett bord bredvid en Chilén, händer ej sällan att denne, om än alldeles okänd, i tysthet vid liquiden betalar den andres förtäring.

I hus, der man har *satisfaccion**) bemötes man frankt och gästfritt alla tider på dagen, och und-

*) Detta ord har den mest vidsträckta bemärkelse, och betyder här att vara så bekant, att man kan anse sig för hemmastadd. Med mycket, som annars skulle anses vara förolämpande, blifver öfversedt, när man åtnjuter detta privilegium; jag har ofta med förvåning observerat till hvilken grad Chilener begagnat sig deraf, så väl i tal som åtbörder; de hafva t. ex. inträdt hos damer, insvepta i sina kappor, med rökande cigarr i

fågnas med hvad huset förmår. Skada blott att propretén vid bordet äfven här till en del saknas, ehuru den vida mer iakttages än på landet. Man trakteras vanligen af värdinnan med de bästa bitarna, hvilka, ofta nog hon sjelf eller någon af döttrarna med sin egen gaffel presenterar åt gästen, hvarvid det hör till tonen, att han med sin gaffel gör henne samma artighet tillbaka; man dricker skålar med landets vin och passerar tiden med skämt och muntra infall.

Den mattillredning, man här nyttjar, är i början mindre angenäm för våra nordiska gommar. Till allt stekt nyttjas *grasa* (fett) och olja. Till hvad som kokas, *grasa*, hvitlök, cayennepeppar och tomaters (en röd saftfull frukt, till formen lik rödlök); men de sålunda tillagade rätterna äro likväl smakligare än dem man får i Brasilien, hvarest allt hvad kokadt är, bränner tunga och hals medelst inblandning af pimenta (pimenteira-buskens råa frukt), — och Chilenernes *olla podrida* (ruttan köttsoffa) utgör en delikatess, när den är väl lagad. Denna rätt består af ox- eller ko-kött, fläsk, fårkött, skinka, *charque*, *grasa*, kött-korf, metvurst, klimpar af ägg, *sapallo*, kål, lök, *tomates*, *axi*, risgryn, *apio* (selleri), persilja, potäter och morötter, kalkoner, höns och raphöhns m. m., hvilket allt uti en väl täckt *olla* (gryta) med sakta eld får koka i fyra timmar.

Men hvad som brast uti matens tillredning, ersattes rikeligen af *los postres* (desserten), bestående af de utsöktaste persikor och meloner, valnötter, fikon, plommon m. m. Persikorna, hvaraf finnas

mån-

munnen, batten på hufvudet och *suecos* (galoscher med träd-sålor) på fötterna, och så equiperade nedsatt sig omkring fruntimren.

många särskilda slag, och melonerna äro utomordentligt förträffeliga. Appelsinerna äro syrliga och mindre än de Brasilianska, och Bananas finnas här icke; men de hämtas såsom raritet jemte *camotes* (Peruvianska potäter, som äro lösa och söta) ifrån Lima. Äpplena äro kärftva och hårda, men päronen äro ganska goda. *Las sandillas* (vatten-melon) utgöra Chilenernes mest älskade frukt. Den växer uti öfverflöd och är under sommarhettan, särdeles på resor, det mest svalkande man kan förtära. Man äter den omkring kl. 11 förmiddagen, då den är helsosammast och ökar matlusten; men till middagen anses den vara hårdsmält, särdeles om man dricker vin dertill. I månaderna Januari och Februari då de finnas uti mycket, lefver allmogen endast deraf, och är sällan exempel på någon sjuklighet under den tiden. En olägenhet är en indirekt följd af denna fruktätning: *Los guazos* samla sig i stora hopar på den släta stenläggningen utanför kyrkorna, och förtära der sina *Sandillas*; hvar efter de begynna att spela dels om flickor, dels om penningar och dels om bränvin, med fruktens kärnor, hvaraf följden blifver gräl och knifstygn. Också ser man under denna tid nästan hvarje morgon två à tre döda kroppar, framför polisen utställda till påseende, för att kunna igenkännas och begravas af de aflidnes släktingar.

Man hade nyligen inrättat en corps af *Serenos* (brandvakter) som bestod af väl kända bofasta borgare; en sådan Sereno posterades vid hvarje gathörn i den mest bebodda delen af staden; i förstäderna hade hvarje Sereno flera kvarter under sin uppsigt; men var der till häst. De voro väl beväpnade och buro en jägarpipa, hvarmed de kunde kalla hvarandra, när så behöfdes; staden betala-

de deras lön och ansvarade för alla stölder, som begingos medelst inbrott ifrån gatan. När man fruktade att gå ensam om nätterna, blef man eskorterad af dessa Serenos, hvar och en genom sitt distrikt, tills man kom hem till sitt logis; om man sjuknade och icke hade någon betjent att skicka efter läkare, passerade Serenos sins emellan budet, och konvoyerade doktorn till den sjuke. — De ropade hvarje timma *Ave Maria Purissima* och klockslaget, samt om det var klart eller mulet, om det regnade eller var jordbäfning. — Jag vet icke något exempel, der en bättre person blifvit anfallen eller oförrättad natt eller dag med mindre han burit sig oförsigtigt åt, antingen deltagit i sämre folkets nöjen, eller disputerat med någon guazo, som är i högsta måtto farligt.

Snatterier äro deremot lika vanliga här som i andra städer, och olycklig den minuthandlare, som ej ser väl omkring sig när hans bod är full af folk.

Grymhet emot djuren, särdeles hunden, är ett karaktersdrag hos detta folk, men torde till en del härröra af den stora mängd utaf vilda hundar, som här finnes, och hvilka ibland anfälla människan. Ingen hund, stor eller liten, får passera på gatan utan att anfallas med stenkastning, eller ock snäras i el lazo samt kastreras. Likväl hålla los guazos en mängd hundar, som vakta deras kojor; men de äro i allmänhet otrefliga och utsvultna.

8. A R T.

Religionen. — Nuntius. — Biskopen. — Carnavalen. — La Semana Santa. — El Rosario. — Los votos. — Protestanter.

Den katholska religionen, som är den enda i landet tolererade, vidmakthålles här under det nogaste iakttagande af disciplin och ceremonier. Folket underrättas medelst klämtning ifrån kyrkorna, morgon och afton om *la oracion* (den offentliga bönen) och nedfaller då nästan mangrannt på knä. Utlänningar och bättre folk stå dervid med blottade hufvud — och ofta nog hafva de förres uraktlåtenhet vid sådana tillfällen, att aftaga hatten, ådragit dem pöbelns förföljelse. — När *la Hostia* (sakramentet) skall enskildt administreras t. ex. vid sjukbesök, sker sådant under ceremonier, och i förning med anstalter, högst besynnerliga för protestantiska ögon: I en gammalmodig vagn på fyra hjul, hvars fyra hörn äro på taket försedda med pinglande ringklockor, dragen af tvenne skrabbiga hästar eller mulåsnor, — sitter *el sacerdote* (presten) hållande uti handen ett krusifix med sakramentet, hvarvid hans blick är oföränderligt fästad på ett i krucifixet häftadt glas: En soldat med gevär på axel gick på hvardera sidan af vagnen, framför hvilken språng en gosse och skramlade med en skälla eller större ringklocka, åtföljd af en mängd trasiga lyktbärare, en trumslagare och en eller två violinspelare, som voro verkliga birfilare och springande jemte trumslagaren uppstämde en skorrande musik, ungefär i genre af en munter bondpolska; eftertåget bestod af en mängd illa klädda personer och gatpojkar, hvilka frammumlade böner. Om detta sker efter skymningen, utställas brinnande ljus i portar och fönster, der *Nuestro Senor* (så kallas vanli-

gen Sakramentet) passerar — och då, såväl som om dagen, falla alla på knä, som se eller höra vagnens framtågande; — äfven utlänningar måste stundom dertill beqväma sig för att undgå misshandling. Man håller sig då gerna på afstånd för att icke trotsa landets fördomar; men händer det, att man hastigt t. ex. i ett gathörn öfverraskas af tåget och nödvändigt måste passera det, då är knäfall oundvikligt. Jag ansåg i början denna ceremoni — så besynnerlig och stridande emot vår kyrkas bruk — för någonting stötande på idolatri, — och vid ett tillfälle då vagnen öfvertog mig på gatan, aftog jag endast min hatt utan att knäfalla: — tåget stannade då, och såväl presten som hans svit befallde mig att falla på knä. Jag svarade med flit på oriktig spanska, att jag icke förstod dem; och då de flera gånger hade repeterat befallningen: *hinca-se* (fall på knä), samt alltjemt fått till svar: *no entende*, i stället för *no entiendo* (jag förstår icke), försökte de slutligen att med gester och pantomim underrätta mig om den fordrade manövern; men då jag ändå fortfor i min låtsade obegriplighet, öfverlemnade de mig åt mitt öde, under utrop af: *bruto ingles* (engelska fä). Sedermera, och då jag några gånger besökt kyrkorna, och med beundran sett de *devotas* brinnande andakt, blef det mig vid ett annat tillfälle (då jag icke kunde undkomma vagnen med Sakramentet) möjligt, att utan samvetsförebräelse konformera mig med en ceremoni, som, ehuru icke enligt med protestantiskt bruk, jag likväl fann åsyfta Christna Religionens höge Stiftares ära och åminnelse.

Processioner förekommo ofta, men synnerligen till *Nuestra Senora del Rosario's* ära, hvarvid en mängd munkar och ordensbröder, förande i ena handen brinnande stora vaxljus, uppfyllde luften med en skrålande sång, hvaraf skrikande gatpojkar återgåf-

vo ett förfärligt eko — och öfverallt hvar *Neustra Senora's* bild passerade, kastade sig folket på knä. Då Biskopen passerade, erhöll äfven han samma hyllning; men framför allt idolatrerades en påfvelig Nuntius, Mussi, hvilken Påfven skickat till sina villsefarande får i Syd-Amerika. Hvarje morgon församlade sig folk af alla klasser utanför hans hus, för att få se en skymt af hans höga person, hvar under marknad hölls med de heliga ben och gravurer, han medtagit ifrån Rom. De fattiga fingo för två realer (1 R:dr rgs) köpa grofva tablåer, föreställande Sn. Juan, Sn. Francisco, Sn. Antonio, *Nuestra Senora de Dolores* eller *del carmen*, eller andra ur kyrkans legender framdragna helgon. Hans Eminens gjorde många lyckliga genom utdelande af *indulgencias* (syndernas förlåtelse) och *bullor*, som ibland annat frikallade från iakttagande af fastan. Men han beträddes med försök, att inverka på Republikens politiska ställning, och blef helt hastigt förvist ifrån landet. Han begaf sig då till Buenos Ayres med en *train* af mulåsnor, lastade med de dödas ben, hvaraf likväl en del förlorades i Cordillerans precipiser; — anländ till Buenos Ayres, blef han äfven derifrån bortvist, och måste återvända till Italien.

Biskopen (Rodriguez) mötte samma öde: hans korrespondens med Spaniens styrelse blef upptäckt, och komprometterade honom; hvarföre han nattetid arresterades, och uti största hemlighet affördes till Valparaiso, hvarifrån han genast fördes om bord på ett krigsfartyg, och deporterades till Acapulco. Följande dagen redo munkarne omkring gatorna, och sökte, med rop af *viva* för religionen och biskopen, och *muera* för styrelsen, uppvigla folket till uppror, hvilket också till en del lyckades; ty en massa af sämre folk skockade sig utanför slottet

och reklamerade biskopen med hög röst, understödda af *los Pelucones*; *) men Presidenten var orubblig, och understöddes af nationalgardet, som hatade munkarne; och sedan desse blifvit drifne på flykten, stillades tumultet. Biskopen återkom alldrig, och styrelsen förordnade i hans ställe en så kallad Administrador Diocesano, samt anhöll hos Påfven om hans konfirmerande till Biskop. Detta vägrade Hans Helighet, likasom han sedermera vägrat sin sanktion till styrelsens utnämmande af en sådan prelat uti Brasilien. Imellertid fingo dessa stater åtnöja sig utan biskop, emedan deras representanter trodde att de kunde umbäras så länge de icke voro valda af sina egna auktoriteter; och troligen låter Hans Helighet till slut blidka sig, vid utsigten att annars förlora dessa redan nog villsefaran- de hjordar.

Ceremonierna vid större högtider voro både besynnerliga och löjliga — och i synnerhet blef Jul-afton på ett anstötligt sätt firad. Kyrkorna som voro illuminerade, fylldes tidigt med folk af alla klas-ser, hvaribland en hop barn och äldre lättsinniga personer, som medförde lefvande hönor och grisar, hvilka genom misshandling tvungos att kackla och skrika: Andra blåste på pipor och horn, eller bullrade med *Matracas* (har-skramlor). Detta förfärliga väsende, som skulle gifva idé om det stall, hvori Frälsaren föddes, varade till långt efter midnatten, då ett barn framvistes, — folket underrättades af den officierande presten att Christus var född, och högtiden slutade med en vacker chorus; men oväsendet med de fatala hornen, piporna och skramlorna, fortfor hela natten i alla kvarter af staden.

*) Stora peruker, hvarmed betecknades de Spanskt sinnade och de konservative.

CarnavaLEN firades med hvarjehanda upptåg och särdeles grof och obehaglig föreföll leken *la Chaya*, hvarvid herrar och fruntimmer göto vatten på hvarandra. Leken begynde med eau de Cologne eller andra fina slag af luktvatten, utblandade med vanligt dricksvatten, som antingen inneslöts i färgade äggskal, hvilka man kastade på hvarandra, eller för samma ändamål fylldes i sprutor och små flaskor; men snart antog leken en alfvarsammare karaktär: man förföljde hvarandra på gatorna med vatten uti skopor och större käril: vattenmassor nedstörtades ifrån fönstren på de förbigående: partier af med sprutor och flaskor försedde ynglingar bestormade husen, och om dessas invånare icke lyckades att afslå stormen, bemäktigade sig de förra husets fruntimmer, öfversköljde dem med vatten och neddopade dem stundom i kar och tinor, fyllda med detta fluidum. Mångens sjukdom och död blef följden af detta barbariska nöje, och skalen af oförsigtigt kastade ägg förderfvade fleras ögon, eller efterlemnade blånader i ansigtet. Också funnos flera familjer, som icke deltog i *la Chaya*, utan höllo både portar och dörrar stängde under de dagar, leken påstod.

Styrelsen hade utfärdat förbud vid vite emot dessa upptåg, men ville likväl icke våldsamt beröfva massan af folket ett så häfdvunnet bruk.

Dagen efter karnavaLEN såg man allt sämre folk, jemte de devota af bättre klasserna, med ett kors af aska uti pannan, begifva sig till kyrkorna, för att bereda sig till fastan. Denna var en bedröflig tid: inga spektakler, ingen musik och inga dansar gäfvos: processioner voro nästan dagliga, och *la casa de penitencia* *) fylldes af botfärdiga. Man såg nu

*) Detta var en stor byggnad, enkom inrättad för ändamålet,

äfven stundom fanatiska menniskor halfnakna springa framför processionerna och gissla sig sjelfva på bara ryggen så att bloden strömmade, hvilket af dem och de fleste af deras trosförvandter betraktades såsom ett Herranom angenämt offer.

När *Semana Santa* (Påskveckan) inföll, upphörde ringringen i kyrkorna, och öfverallt rådde en ödlig tystnad. Med skärthorsdagen upphörde allt arbete, kyrkorna illuminerades och pryddes med blomster-festoner och kransar, och gatorna hvimlade af svartklädda personer utaf båda könen, som med hög röst upprepade sina böner under deras gång till och ifrån alla stadens kyrkor och kapel'er, der de nedlade sina offer uti silfverfat, — betraktade Fräl-sarens på en katafalk föreställda lekamen, och bådoframför några af de flera med rika glorio omgifna bilder. Det dofva, monotona mummel, som så många tusende röster förorsakade öfver hela staden; — den stora mängden af svartklädda menniskor, och här och der vid gathörnen placerade fångar, som beständigt skramlade med sina kedjor under utrop af: *allmosa för de fattige fångar*, — gaf åt det hela ett dystert och hemskt utseende; och alla menniskor syntes mer och mindre rörda af tillfällets betydighet. Kyrkor, kloster, barmhertighetsanstalter och fattige fingo äfven genom betydliga gåfvor erfara folkets religiösa stämning. Förfärligt utspökade långa figurer med höga, svarta strutmössor, atakerade vid torgen de förbigående med det barska utropet: *gif allmosa för att draga de aflednas själar utur purgatorio*, och desse så kallade *cucuruchos*

hvärest penitenterna i flera veckors tid egnade sig åt bön, fasta och vakor; och många funnos, som dervid undergingo gissling, samt på mångahanda sätt pinade sin lekamen.

voro i synnerhet för barn, vida förfärligare än våra julbockar.

Långfredagen tillbringades på samma sätt med bedjande på gatorna m. m.; men påsk-lördagen kl. före 12 på dagen förkunnades Frälsarens uppståndelse, medelst kanonsalfvor ock klockringning, samt en mängd raketter, som på en gång framför kyrkorna uppkastades; — sorgen upphörde, fastan var bruten, och hvar och en gick hem till sitt arbete.

Nu följde ett upptråde af en annan art: Den mängd af hundar, som under påskveckan varit fredad och samlat sig på gatorna, blef nu föremål för pöbelns förföljelser; tvenne karlar höllo i hvar sin ända af ett tåg, som de lagt tvärs öfver gatan, och när hundarne, — förskräckte af kanonernas, klockornas och raketternas larm, — springande sökte komma ur staden; blefvo de af dessa karlar med tågen, dem de sökte springa öfver, uppslängde högt i vädret, till pöbelns och andre åskådares stora förnöjelse. — Ett annat icke mindre bullrande nöje var uppbrännandet af Judas Iscariot. Denne syndare föreställdes under skepnaden af en munk, en diplomat med alongeperuk, en patriotisk officer — allt efter tillställarnes partitycke —, och till autodafén bjödos en mängd af gäster. Sedan Judas en stund sprakat af raketter och svärmare, flög han, under pöbelns skrik, med en knall i luften, och aftonen slutades med en dans.

Nästan i alla hus hölls offentlig aftonbön af familjens fruntimmer (ty männen deltog i allmänhet sällan uti andaktsöfningar), barn och tjenstfolk. Hvar och en höll då imellan fingren ett radband, Rosario, hvarpå voro trädde så många små perlor som antalet af gånger hvarje bön skulle upprepas, och de små perlorna voro åter medelst granater, eller andra större perlor, indelta uti flockar för

de särskilda bönerna; så att en flock hade ett visst antal af perlor för *Angelus Dei*: en annan ett särskildt antal för *Salve*: en tredje dito för *Ave Maria* o. s. v.; och, på det man icke skulle glömma, att så många gånger som af kyrkan var föreskrifvit, repetera dessa böner, tog man för hvar bön en ny perla imellan fingren tills man hunnit till nästa stora perla, då man upphörde med t. ex. *Angelus Dei* och begynte med t. ex. *Salve*; och så fortfors tills man läst alla bönerna hela radbandet igenom. Alla lågo härvid på knä och framsade bönerna halftsjungande, och det så hastigt som möjligt, förmodeligen för att snart kunna sluta det förelagda *pensum*.

Det hände mig ibland, att jag, stadd på visit till en familj, vid öppnandet af dörren oförmodadt öfverraskade dess medlemmar uti denna religiösa akt; jag drog mig då naturligtvis tillbaka, för att icke störa andakten; men blef genast inropad utaf någon af de bedjande och nödsakad att sitta ned på en stol bredvid henne, hvarvid hon under bönen frågade hur jag mådde, hvar jag varit, om jag varit hos den eller den bekanta m. m., utan att derunder förlora uppmärksamheten på sitt radband.

När någon ådragit sig svårare sjukdom, gjorde den sjuke *votos* (heliga löften) åt något Helgon, för att återvinna helsan. Dessa voro stundom bizarra och overkställbara; då tog man sin tillflykt till en sacerdote (prest) eller Padre (höfligt namn på munk — annars Frayle), som vanligtvis, efter en lång diskussion öfver ämnet, slutligen påfann ett surrogat medelst *permutando el voto* (förvandlande löftet) till någonting annat lättare att verkställa. — Jag påminner mig ett fruntimmer, som på sin sjuksäng gjorde *votos* till S:ta Rita, att, så snart hon blefve frisk, för 6 månaders tid bära klädning och *Manta* (stor slöja eller dok) af Bayeta (boj), en gång so^{pa}

S:ta Ritas kapell, och där gifva åtta piaster åt den första behöfvande hon skulle möta. Hon intresserade mig, och jag sökte med lämpa beveka henne att icke göra så enfaldiga löften; hon följde likväl sin svärmande idé, och tillfrisknade. — Men nu fick saken ett betänkligare utseende: Att sopa kyrkan och gifva de fattiga, borde och kunde verkställas; men att i varma sommaren, för 6 månader, bära bojkläder, det tyckte damens moder vara oerhördt. Jag, som lemnat penningar så till det ena som det andra *voto*, trodde nu, att sedan löftet var gjordt, borde det till punkt och pricka uppfyllas; men mamma fick *el cura* (kyrkoherden) på sin sida, och denne undanröjde alla skrupler med ordspråket: *la caridad empieza en casa* (barmhertigheten begynner hemma) och följaktligen *permuterade* kyrkoherden på det sätt att *pigan*, i stället för matmoderns dotter, fick bära boj. — — —

Så djerft inpräglade presterne och munkarne tron på meriten af religionens yttre former, att under *las Novenas* (nio dagars andakt) anslag uppspikades på kyrkorna, af innehåll: »Den eller de af »de troende, som under den *novena*, hvilken med »den i denna månad tager sin början i kyrkan, icke försummar, att dagligen på de föföreskrifna andaktsstunderna besöka samma kyrka, »erhåller nittiosju (mer eller mindre som jag nu icke minnes) *indulgencias* (synders förlåtelse).

Dessa katolicismens apostlar yrka oupphörligt på *la confesion* (bigten), särdeles ibland fruntimren, hos hvilka religionens män af alla färgor hade fritt tillträde; — och ofta nog stördes då månget oskyldigt hjertas ovärderliga lugn, genom afslöjande af begrepp, om hvilka den bigtande allt ditills lefvat i en lycklig okunnighet.

Ibland presterne funnos dock många respekta-

ble män, hvilka oegennyttigt och utan afsteg arbetade i och för sitt kall; deremot voro munkarne i allmänhet utomordentligt sedeslöse. Det var en skandal att se dem, ofta nog öfverlastade af starka drycker, stryka omkring på gatorna med en smutsig taffla i handen, föreställande S:n Juan, S:n Francisco, S:n Antonio eller något annat Helgon, — hvilken, jemte munkkåpans ärm, folket måste kyssa —: och sålunda utprässa penningar för den stiftelse de tillhörde. Det var i synnerhet de fattigas vidskepelse, som härvid hårdt beskattades; ty dessa togo till och med brödet ur munnen på barnen och gâfvo det åt munkarne.

Både prester och munkar hade ett oblidkeligt hat till utlänningar i allmänhet, men i synnerhet till protestantiska kyrkornas bekännare. Häruti delades deras känslor utaf en del af lekmännen, dels af afund öfver utlänningens bildning och kunskaper, som i allmänhet voro öfver Chilenernes; och dels af förtrytelse deröfver, att utlänningen, igenom spekulationer och industriösa företag, ibland förtjände mera uti deras land än de sjelfva. Fruntimren blefvo af presterne och munkarne varnade ifrån allt umgänge med *los Ingleses* (Engelsmän), hvilken denomination öfver hufvud gällde för alla protestanter. Af de öfriga nationerna kände man i allmänhet endast Fransoser och Européer (hvarmed man förstod Spanjorer), och till någon del Italienare och Portugiser. Man frågade mig ofta om icke *la Suecia* (Sverige) eller *la Suiza* (Schweitz), som de ansågo för detsamma, utgjorde en integrerande del af London eller Stora Britanien. — — —

Detta hat emot protestanterne fingö desse erfara under den förfärliga jordbäfning som år 1822 förstörde denna provins, då prester och munkar i offentliga folksamlingar utöste de grofvaste förban-

nelser öfver *los Hereges* (kättarne), som genom den *lika fördömda* revolutionen fått låf att bo ibland de rättrogne, och hvarföre jordbäfningar och andra landsplågor öfverkommit landet, till bevis af Guds vrede; — och hade icke Director Supremo (O'Higgins) med ens förbjudit och låtit skingra dessa sammankomster; skulle det sämre folket snart nog blifvit fanatiserad, och en Bartholomæi-natt kunnat inträffa.

Äfven vid denna förfärliga natur-scen begagnades religionen till täckmantel för egennyttan: Groft tryckta gravyrer föreställande S:t Herminigildo (jordbäfningarnas helgon), utprånglades oförsynt af prester och munkar ibland fattige och rike för 2 realer stycket, med en derunder till samma Helgon ställd tryckt bön, hvarunder stod att läsa en försäkran af biskopen, att den som upphängde detta papper uti sitt rum, och tre gånger om dagen läste den derpå tryckta bönen, — skulle ingenting lida af jordbäfningar.

9. ART.

Tankar om Jordbäfningar — Humboldt — Hypothés — Jordbäfning — Den hemska natten — Tiggare-Munkar — Mirakel — Sjöbottens höjning och sänkning — Callao.

Det är märkvärdigt, att *östra* sidan af den Syd-Amerikanska kontinenten är fredad för denna förskräckliga natur-scen, då den deremot ofta inträffar på den *vestra*. Det synes såsom om det vulkaniska ämne, denna del af jordklotet innehåller, befinner sig concentrerad under Cordilleran, och af

dess mångfaldiga mineralier erhåller sin näring och utveckling.

Man räknar fjorton vulkaner på *den* del af Cordilleran som utgör Chiles östra gräns, och då någon af dessas eruptioner upphör, kännas vanligen svårare jordstötter, hvilka gemenligen begynna vid sjelfva Cordilleran, och fortgå i oblik direktion, samt med tilltagande våldsamt, emot kusten af Stilla hafvet *).

Utan att vilja motsäga baron Humboldt's idé om dessa fenomen, deras verkande orsaker (*agents*) och dessas förmodade situation på ett ofantligt djup under jordytan, anser jag mig likväl, såsom ämne för naturforskarens uppmärksamhet, böra härom meddela några *facta*, och hemställa några deraf hämtade *egna* förmodanden.

Då hela sträckan af Cordilleran, allt ifrån Eldslandet till Panama — näset utgör en rad af ofantligt höga berg, hvaraf flera torde uppnå omkring 20,000 fots höjd öfver hafsytan **), förefaller det icke otroligt, att det electriska fluidum, atmosfären innehåller, medelst dessa höga berg oupphörligen ledes till de *attractiva* ämnen, de innehålla, och, sedan dessa deraf blifvit öfvermättade, samma fluidum exploderar, antingen genom bergen — hvaraf då uppkom-

*) En af dessa vulkaner är belägen omkring sju mil öster om staden (Santiago) och kan man der med blotta ögat upptäcka den flamma, som uppstiger ifrån dess Krater. Detta sken reflecterar ibland om vinternätterna ganska vackert på molnen, och formerar då strålar ej olika vårt Norrsken.

***) Bergen i Chile hafva icke blifvit mätta; men då man betraktar att Cordilleran här är beständigt snöbetäckt, och dess hela sträckning synes på 25 å 30 svenska mils afstånd, så tyckes Kapten Bonycastle's idé, att bergen: Manflos, Tupungato Descabezado, Blanquillo, Longavi, Chillan och det ofantliga Corcobado, som alla ligga vida öfver snö-regionens bas, äro högre än 20,000 fot öfver hafsytan.

mer vulkaner: genom redan uppkomne äldre vulkaner, eller under jordens yta åt de håll der minsta motstånd möter; och man känner af erfarenheten, att det gemenligen är åt närmaste kust som jordbäfningarna taga sin riktning.

Att ingen jordbäfning ännu känts uti Brasilien, gifver styrka åt denna förmodan, då man å ena sidan vet att, ehuru *det* landet innehåller en mängd mineralier, likväl höjden af dess berg på långt när icke kan jämföras med Cordillerans, men det å andra sidan synes såsom om Brasiliens ofantliga bredd skulle utgöra ett hinder för den vulkaniska kraftens utveckling, hvaremot den vestra sidan af Cordilleran utgör en smal rimsa af land, som skiljer bergsryggen ifrån hafvet, och följakteligen lättare af samma krafts utbrott kan penetreras: och månne man icke har skäl att förmoda det hafvet egentligen är det receptakel som det vulkanisk-elektriska fluidum söker, enär jordbäfningarna gemenligen taga sin kosa åt dess grannskap?

Att åter med Baron Humboldt sluta till det vulkaniska ämnets större djup under jordens yta, utaf hafvets svall under jordbäfningar, och den rörelse man stundom känt på sjön vid ett ofantligt afstånd ifrån sjelfva eruptionsorten, och det nästan i samma ögonblick som eruptionen skett, — torde vara mindre säkert, då man ännu icke med visshet kan bestämma huruvida under jordbäfningar det agerande fluidum opererar *under* eller *ofvanpå* hafsbotten. — Sjelfva den omständigheten att vid jordbäfningen i Lisabon den 1:sta November 1755, oceanen öfversvämmat Sveriges, Englands och Spaniens kuster på samma gång som kusterna af öarna Antigua, Barbadoes och Martinico, utan att i sjelfva dessa länder känts den minsta jordstöt, — tyckes bevisa, att det vulkanisk-electriska fluidum utgjutit sig

i hafvet, antingen man då vill antaga, att det åtföljt sjelfva hafsbottnen (ehuru dennas existens på flera ställen af vårt jordklot torde kunna sättas i fråga), eller att det på ett visst afstånd under vatten-ytan paralelt åtföljt jordklotets sfer tilldess ett motande land försatt detsamma i kontakt med atmosfären, och fördelat det *).

Vid min ankomst till Valparaiso hade jag ännu icke känt någon jord-stöt, och under mitt första vistande der, voro de som *då* förmärktes af mindre betydighet. — Jag såg en gång vid ett sådant tillfälle allt folk springa ut på gatan ifrån det hus der jag och min förr om nämnde vän och landsman, Kapten Idman, voro inbegripne i ett samtal; vi kvarblefvo, okunnige om att det var en jordbäfning som skrämt de andra; ty husets skakning och fensrens darrning föreföllo oss såsom om en vagn hade passerat. Invånarne misstaga sig deremot sällan om denna ominösa rörelse; den förkunnas dessutom uti städerna medelst klämtning ifrån kyrktornen. — Men den 19:de November 1822 lämnade mig ett förfärligt begrepp om detta majestätiska natur-fenomen.

Det var en lugn, qvalmig dag *), och på den

*) Det starka dån som ofta distinkt höres förr än jordbäfningen utbryter, tyckes också vittna om närheten af det vid dessa fenomen agerande ämne; ty, i fall man antager, att detta ljud härrör ifrån elektriska stötar uti jordens kaviteter, så böra ju dessa kaviteter vara nära för handen, och icke betäckas af något betydligt åt jordens innersta sig sträckande solidt lager, så framt ljudet skall framtränga till människans öra? Men detta är endast här nämndt såsom en anledning för lärde mäns forskningar.

*) Det har nästan alltid varit händelsen vid de jordbäfningar jag öfvervarit i Chile, att atmosfären, korrt före och under de-

molnfria himmelen tycktes dess vanliga azur-blå vara öfverdraget af en dunkelhet, till en del liknande det utseende himmelen hos oss antager när sol-rök inträffar. — Farenheits thermometer visade kl. 4 på eftermiddagen 80 grader, och värman var ännu efter solens nedgång högst besvärlig; men mest incommoderande var den svårighet man hade att andas; ty luften hade samma qväfvande egenskap såsom hos oss korrt förr än åska utbryter.

Klockan var tre qvart till elfva om aftonen då jag ingick i min kammare och började kläda af mig för att gå till sängs; jag stördes då af ett buller på mellan-taket, liknande hvad jag ofta hört, då råttor — hvaraf en mängd funnos i huset — sprungit deröfver. — Detta buller varade omkring tre sekunder men återkom under korrt uppehåll, starkare och längre uthållande. — Slutligen förvånad öfver denna ovanliga rått-dans, kastade jag ögonen på väggen, som vette åt förstugan och hvilken bestod af bräder, och märkte tydligt att den rörde sig, samt förstod deraf att det var jordbäfning. Jag klädde mig genast, tog det ännu brinnande ljuset i handen, gick ut i förstugan och begynte starkt och ihärdigt bulta på dörren af ett midt emot varande rum, der en M:me H. bodde, för att väcka och varna henne; men hon var redan ute på den yttersta och största gården, och ropade åt mig att jag skulle skynda ur huset, som redan brakade förfärligt. — Jag begaf mig nu på gården, men mina fötter likasom fjettrades vid jorden af en oemotståndlig förskräckelse då jag kände att marken höjde och sänkte sig under

ras utbrott, varit af denna beskaffenhet; och det har ofta förvånat mig när jag vandrat i fria luften och det varit lugnt och qualmigt, att se träden böja sig såsom under en storm, utan att jag då sjelf känt att jorden skakade under mina fötter.

mig såsom hafvets böljor, och dervid tillika varseblef husens rysliga vågformiga häfningar. — Nu kommer jag ändteligen midt på gården och träffar der, jemte Madam H --, en Hr X ---, som också bodde i huset. — Den förra var utom sig af förtviflan och ropade af alla krafter: »Vi förgås, vi förgås — Jordan öppnar sig under oss — Jordan slukar oss inom ett ögonblick — Olyckliga land! hvarföre skulle jag öfverge mitt glada Frankrike, för att här så horribelt sluta mina dagar?» Den senare yttrade med darrande röst: »Ack den som kunde bedja Gud *)!» Mina händer sammanknäpptes ovilkorligt — och de tre minuterna af fenomenets förfärligaste period förekommo oss alla såsom en evighet. — Brakandet af husens tak och ornament, hvilka senare nedföll på gatan: klangen af sönderfallande glas och porslener: Bulret af kistor och packor som nedföll ifrån hyllorna af de närmast belägna magazinen: Klockornas klämtning: Hundarnas tjutande: — men framför allt, invånarnes, under hemskt mumlande och förfärliga slag på bröstet, framförda böner, — ingåfvo en fasa som icke står att beskrifva.

En af husets betjenter var så öfverväldigad af förtviflan, att han icke kunde stå på benen, utan släpade sig på magen omkring gården, vrålande likt ett oskäligt kreatur.

Sedan de nämnda tre minuterna voro öfverståndna, kändes jorden jemnare och lindrigare skakad, och man väntade med häpnad ett förnyande af de häftiga stötarna, hvaraf husens nedrasande skulle hafva blifvit en ovilkorlig följd; men, ehuru några våldsammare stötar tid efter annan om natten återkommo, gjorde de likväl ingen skada.

*) Denne unge lättsinnige man, hade sedermera det effronteri, att skryta af sitt mod och utskratta mig, för det jag vid detta tillfälle anropade Försynen.

Madam H-, Hr X--- och allt tjenstefolket begåfvo sig nu till floden, vid hvars bräddar man, enligt fornsägner, trodde att jorden icke skulle öppna sig; och Madam H-- sökte med den vivacité, som är hennes nation så egen, (hon var fransyska) öfvertala mig, att öfvergifva huset; men jag var bokhållare åt en fransysk köpman som då vistades i Valparaiso, hade vård öfver hela hans egendom, och kunde således icke riskera att lemna hans hus vid ett tillfälle då tjufvar plögade begagna den allmänna förbistringen för att obemärkta inbryta uti husen, — utan qvarstannade ensam, stängde porten och tillbringade hela natten vid ett bord midt på gården, hvarpå jag ifrån det continuerligt darrande huset anskaffat två brinnande ljus, några skarpt laddade gevär, en sabel, en bundt cigarrer och en butelj Bordeaux-vin. — Det var hela natten så lugnt, att icke en fjäder rörde sig, och det monotona ljudet af de bedjande, afbröts endast af ropen: *Temblor* eller *Terremoto* (jordbäfning), af klämtningar ifrån kyrkorna vid någon större jordstöt och af de beständigt kringvandrande processionerna.

Då det dagades återkommo flygtingarne till sina hem — och man lyckönskade hvarannan att ingen betydligare skada inträffat, och att intet menniskolif var förloradt; — endast några få gamla murar hade ramlat, ehuru väggarna i alla hus remnat. — Jag erfor nu af dem som om aftonen förut, vid jordbäfningens början, varit ute i fria luften, att den föregått af ett underjordiskt doft ljud, såsom det af en mängd vagnars rörelser, hördt på afstånd.

Emellertid vågade man icke, under de följande fjorton dagarne, sofva inom hus, utan uppslogos tält på gårdarna, der familjerna hade sin reträtt om dagen vid påkommande starkare stötar, samt tillbringade nätterna. — Många af de bättre familjerna utflytta-

de till *Canada* — promenaden, som deraf fick utseende af ett läger — och de flera bekanta, der träffades, glömde snart deras första förskräckelse uti det otvungna umgänge som blef en följd af denna patriarkaliska lefnad, — och man påstod, att denna allmänna förening af så många människor åstadkom en mängd giftermål som annars aldrig kommit att äga rum.

Under dessa fjorton dagar var jorden uti en beständig, ehuru knappt märklig, skakning, hvilket man dock kunde observera medelst vattnets krusning uti ett ovidrördt glas eller annat käril. — Processioner gjordes dagligen, och man fick ingen fred för kringstrykande tiggare-munkar. De besökte alla hus, och i synnerhet gåfvo utlänningarne dem frikostiga *limosnas*, (*almosor*) kyssande deras taflor och ärmarna af deras kåpor, för att undvika att mishandlas såsom kättare. — Jag blef en gång på palats-torget attackerad af en sådan. — Han förföljde mig till mitt hem, gick in efter mig uti min principals magasin, och stannade icke förr, än han drifvit mig till ett hörn af ett der innanföre varande rum, då han framhöll sin tafla emot min mun. — Jag förklarade honom då att jag var protestant och bekvämade mig hvarken att kyssa hans tafla, eller ärmen af hans kåpa; men låfvade honom frikostiga almosor om han förband sig att icke mera förfölja mig på gatan, hvarvid jag stack två realer i hans uträckta hand. Detta medel verkade; han lämnade mig i fred när han sedan träffade mig på gatan, men fick ofta almosor då han besökte mig inom hus, och påstod inför sina Colleger att jag var bättre Christen än sjelfve katolikerne. Jag blef sedermera närmare bekant med honom och det lyckades mig att uti honom få en beskyddare för mig sjelf och mina protestantiska vänner. — Härtill bidrog

i synnerhet en händelse, som tilldragit sig i Valparaiso och hvilken jag berättade. — Då den är korrt följer den här:

Tvenne engelske köpmän, hvaraf den ene hette Taylor, suto tillsammans uti ett rum i Valparaiso och rökte cigarr öfver ett glas punsch i det ögonblick då jordbäfningen der utbröt. — Den första stöten, som der var förfärlig och tvärt påkommande, hade redan till den grad förderfvat huset hvaruti de voro, att dörr-posterna gifvit efter och dörren till deras rum, oaktadt alla deras ansträngningar, icke kunde öppnas. — De kunde ej heller utkomma genom fenstren, som voro på ut-sidan stängda medelst starka jerngaller. — Stöt på stöt gáfvo dem det rysliga perspectivet af att kråssas utaf husets svigtande murar, då på en gång ifrån taket till gålfvet af väggen utfaller ett stycke om en alns bredd: De sprungo ut igenom öppningen, och voro jemnt *in salvo*, då hela huset brakande nedföll efter dem.

Detta ansågs af min munk för ett *Milagro* (mirakel) och utbasunerades ibland hans ordensbröder med commentarier om S:n Hermenegildos underliga medverkan till *la salvacion de los Ingleses* (Engelsmännens räddning).

Då uti Santiago de Chile, såsom nämnt är, ingen människa förlorade lifvet, var deremot förhållandet annorlunda i Valparaiso och *villorna* (köpingarna), Casa blanca, Aconcagua och Quillota, der nästan alla hus nedramlade och många människor förlorade lifvet. Stötarne blefvo våldsammare emot sjökusten; och människorna, som till större delen vid den första chocken redan hade begifyt sig till hvila, hunno icke nog hastigt uti fria luften, utan blefvo till ett betydligt antal krossade af de nedfallande väggarne och taken.

I Valparaiso omkommo circa sextio personer, och de öfverlevandes nöd står icke att beskrifva. Utan att finna tak öfver hufvudet, och utan mat (ty all tillförsel afstannade för flera dagar)*) irrade folk af alla klasser på höjderna som omgifva staden, och en del sökte sin räddning om bord på de i hamnen liggande fartyg.

Ett besynnerligt experiment gjordes här under denna jordbäfning med sjöbottens höjning och sänkning närmast stranden. — Man vet, nämligen, att jordbäfningar kännas om bord på fartyg såsom om dessa skulle stöta på grund, och jag har af de då i Valparaiso varande sjö-kapteners sammanställande berättelser inhämtat, att de känt en förfärlig rörelse om bord på sina fartyg, då de starkaste stötarna ödelade Valparaiso. Flere af dem hade då lodat och dervid befunnit vattnet förminskadt med fem famnar, eller att der fartygen före jordbäfningen legat på t. ex. tjugufamnars djup, de vid lodningen endast legat på femton, men att, sedan de starkaste stötarna voro förbi djupet, vid ny lodning åter befunnits sådant det var före jordbäfningen.

Chilenerne hade länge väntat denna katastrof, emedan de hade en genom tradition ifrån äldre tider dem bibringad fix idé, att de stora jordbäfningarna hemsökte Chile och Perú omkring hvart nit-

*) Ibland de få bus som icke ramlat, var Hotel de Pharoux. Ägaren Hr Pharoux, hade, utom värdshusrörelse, äfven ett stort bageri, och derigenom blef han för en längre tid monopolist af lifsmedel för största delen af populationen. Han stegrade ofantligt sina varor, och förtjente på den allmänna olyckan ett betydligt kapital; ty korrt efter denna händelse flyttade han ifrån Chile med, som det påstås, omkring 50,000 piaster. Han etablerade sig sedan såsom plantage-egare i Brasilien, men hade ingen framgång med denna nya näringsgren, utan återgick med reducerad förmögenhet till Frankrike.

tionde år, hvilken period nu påstods hafva tilländalupit sedan Callao's förstöring *); men att denna hypotes icke hade tillförlitlighet hafva de sedan dyrt fått erfaras, då 1835 hela staden Talcahuano och en stor del af Concepcion igenom jordbäfning förstördes.

Den svafvelånga, som vid jordbäfningar plägar exhalera utur de deraf uppkomna sprickor uti jorden, kändes väl i Valparaiso, men icke i Santiago.

I Chile äro jordbäfningar, och serdeles hvad vi kalla jordskalf, allmänna, och kunna dessa senare stundom der inträffa tre å fyra gånger inom 24 timmar. Katolikerne alarmeras vida mera af dessa fenomen än protestanterne. Vid hvarje jordstöt — äfven den obetydligaste — hasta de förre ut på gatan, kasta sig der på knä, slå sig för bröstet och bedja med hög röst. Detta var i synnerhet obehagligt om nätterna då man såg karlar och qvinnor, halfklädda och stundom alldeles nakna, om hvar annan störta ur husen. Jag och många utlänningar med mig följde detta invånarnes exempel i början efter det denna stora jordbäfning var förbi; men vi ledsnade snart att göra det om nätterna, emedan man oftast icke hinner till dörren innan darrningen är öfver, — och förblefvo sedan tranquil uti våra sängar.

*) Man berättade i Chile, att, vid denna förfärliga händelse, Callao's hamn på en gång befunnits nästan utan vatten, men att detta återkommit ifrån hafvet uti massa och i form af en hög vägg, hvars hastiga tyngd den skakade jordytan icke kunnat motstå, utan i ett ögonblick sjunkit undan för böljan: Att alla invånarne hade omkommit, utom en karl som räddat sig medelst en kanå (en sorts ökstock), hvarmed han kafvat sig fram till toppen af ett träd. — Man skall ännu i denna dag vid klart vatten på hafsbottnen, och på flera famnars djup, upptäcka gamla Callao's ruiner.

Det är i anledning af dessa i Chile så ofta inträffande förfärande natur-uppträden, jag uti en föregående artikel omnämnt idéen att på spekulation ditskicka några mindre och lätt flyttbara trädhuss; och jag tviflar icke, att, när invånarne en gång blifvit öfvertygade om dessas nytta, de skola företrädesvis begagna dem till sof-rum, i stället för de der nu brukliga alcover.

10 A R T.

Emancipationen och Friheten. — Chacabuco. — Cancha Rayada. — Maypü. — Fiestas Civicas.

Sedan Buenos Ayres år 1810 begynt att handla oberoende af Spanien, och dymedelst tagit det första steget till den Syd-Amerikanska emancipationen, spridde sig snart frihetslågan till de öfriga spanska kolonierna. Samma år begynte oroligheter i Chile; men den spanska styrkan var der ännu för stor, och folket för allvarsamt, för att dessa ungdomliga utbrott då kunnat hafva någon betydlig inflytelse på Chile's politiska förhållanden.

Spanjorerne voro numera icke de barbarer som historien om Amerikas eröfning beskriver. De grymheter som Spanjorerne då utöfvade, hafva allt intill våra dagar bibehållit sig i minnet hos de indigena, och fortplantat sig ibland dem. — De visste, innan Européernes ankomst, icke utaf några hårda plågsamma straff; men spanjorerne införde, jemte inquisitionen, tortur af alla upptänkliga slag, för att vinna sina orena afsigter; och de förr så menlöse indianerne hafva nu adopterat samma tor-

tur, för att i sin tur plåga de Christne som falla i deras händer: De tvinga nämligen dessa hämdens offer, att med bara fötter gå på glödande jern: att sedan huden under fötterna blifvit aftagen, låta dem springa på skarpa stenar — och, ändteligen, — att blifva *apaleados* (pålade), hvilken tortur är så öfver all föreställning faslig, att jag måste förskona läsaren för dess beskrifning. —

Men erfarenheten hade gifvit senare tidens spanjorer en dyr lärdom: de inkräktade icke mera af indianernes gebit, och hade antagit den politik, att med de ounderkufvade stammarna hålla tro och låfven, samt genom årliga skänker göra dem sig bevågne. I de nya länderna hade småningom blifvit införd en ordning, hvilken — ehuru illiberal i jemförelse med den norra Continentens; och otillräcklig i afseende på utbildandet af människans intellectuella förmåga, — likväl höll massan af invånarne inom gränsen af det rätta: God tro och ärlighet svekos dåmera sällan: Den ifrån aflägsen ort till städerna ankommande landtmannen inlemnade *bona fide* hos köpmannen sitt med piastrar fullstop-pade kattskinn, uttog utur dennes magasin de varor han behöfde, samt öfverlemnade honom resten af sina penningar att till nästföljande år förvaras, utan att derpå taga recipisse — och han blef sällan eller aldrig af köpmannen besviken.

De under landt-egendomarna lydande arbetare hade sin goda utkomst, men höllos derjemte allvarligt till arbete uti sine husbönders tjenst, hvarigenom desse alltid kunde påräkna en gifven arbetsstyrka för sina företag, och de arbetande tillika bevarades för lättja, sjelfsvåld och utsväfningar; hvar dan också tjufnader voro högst sällsynta, resande sällan eller aldrig anfölls af röfvare, och husfred så i städer som på landet noggrannt vidmakthölls. —

Ja, under de heta sommarnätterna såfvo familjerna tryggt på trottoirerna utanför sina hus — —

Orätt söker man derföre, att uti det spanska tyranniet och invånarnes missnöje, finna orsaken till dessa koloniers resning emot moderlandet. — Der existerade vid revolutionens utbrott intet missnöje, — och hade det icke blifvit fråga om Konung Josephs erkännande såsom Spaniens och Indiernas öfverhufvud, är probabelt att dessas emancipation ännu icke ägt rum. — Ingen äkta spanjor älskade den fransyska dynastien; och de af de serskiljda koloniernas chefer, hvilka voro moderlandet tillgifne, arbetade med sann patriotism emot denna Napoleons stats-kupp, under förmodan att allting snart skulle återgå till sin förra ordning, så i Spanien — som i dess kolonier. — De åter, som afsågo eget intresse, gjorde *tills vidare* med de förre gemensam sak, — och afståndet ifrån moderlandet var för båda partierna en borgen, att fransmännen icke hastigt kunde kufva dem.

Emellertid uppstod en schism emellan dessa partier, — och de fleste af de reguliera tropparnas chefer formerade en liga, hvars föremål var, att medelst den militärstyrka de kunde disponera, försäkra sig om administrationen, under sken af koloniernas bibehållande under spanska kronan.

Till de få chefer å andra sidan som allvarligt lifvades för det spanska intresset, men på intet vilkor ville erkänna den fransyska dynastien, förenade sig *utaf öfvertygelse* — en mängd possessionater och kapitalister, samt *af hopp om vinst och befordran*: lycksökare, avantyrriärer och intriganter. — Båda hufvudpartierna blefvo härigenom nära lika starka; ty i hvad det förra predominerade medelst de reguliera tropparnas disciplin, ersattes igenom mängden hos de senare, som på sin sida räknade milisen och

landtfolket. — De kommo snart till uppenbar fejd med hvarandra, hvarvid de ömsesides segrade och tappade; men sedan spanjorerne proklamerat 1812 års konstitution, följde ett korrt stillestånd. —

Denna akt väckte sympati hos kolonierna; och hade den spanska styrelsen klokt betjenat sig deraf, så skulle Spaniens öfverherrskaap då allmänt af dem blifvit erkändt; men moderlandets egna invecklade ställning vid denna och följande period — gjorde att kolonierna glömdes; — och nu inträffade en ny schism emellan partierna, nämligen hvad sak de skulle förfäkta: *Constitutionens* eller *Ferdinands*. — Men då den af spanska Cortes antagna constitution af Ferdinand omintetgjordes: då de patrioter, som restaurerat denne konung på Spaniens tron, jemte detta lands mest aktningvärde frisinnade män — af honom förföljdes, misshandlades och till döden dömdes; — då förvandlades koloniernas oberoende ifrån en gåta till bestämd verklighet: Patrioternes lösen blef Spanjorerne utrotande — och för sådant ändamål förenade sig alla partier. De reguliera tropparna förlorade nu slag på slag emot patrioterne, och Buenos Ayres blef ifrån denna period det focus, hvarifrån *frihet* och *oberoende* öfvergick till de flesta af Spaniens Syd-Amerikanska kolonier.

Det var nog att vara född på den Syd-Amerikanska jorden, för att vara patriot; likasom det var tillräckligt motiv att vara född i Spanien, för att ställas utom lagarnas skydd, om än en sådan lefde fredligt och conformerade sig med sakernas nya ställning. — När en orts provisionella — eller militairchef behöfde penningar, utprässades ofantliga summor utaf de rike spanske proprietärerne, och ofta begagnades skenfagra pretexter för att antingen döma dem ifrån lifvet, eller confiskera deras egendom. — Raseriet gick ända till den grad, att för-

äldrar förråddes af sina egna barn, hvilka sedan åtföljde pöbelns triumf-tåg — och ropade: *Viva la patria!* vid de galgar der deras fäder hängde.

Under denna skräck-period öfvertogs administrationen af parvener: lagarna blefvo godtyckligt skipade, och alla gamla institutioner utan urskilning upphäfdade, samt substituerades af *andra*, beräknade på egennytta, lyx och fåfänga; hvaraf ock följden blef att alla dessa nya stater fingo en högst talrik embetsmannapersonal, — i rak opposition med esprin uti de Förenta Staterna, der så få tärande medborgare som möjligt creéras. — Så till exempel var *La Banda Oriental del Uruguay* under den spanska tiden styrd af en militär-chef jemte några få under honom lydande Civil- och Criminal embetsmän som kostade staten endast 12,000 piaster, då deremot nu sedan det blifvit Republik, en så betydlig embetsmannacorps tillkommit, att Republikens stat uppgår till öfver 600,000 piaster.

Emellertid hade resningarna i Chile af Spanjorerne blifvit dämpade. En Chilensk egendoms-herre vid namn *las Carreras* hade förgäfvets uti kampen emot Spanjorerne uppoffrat hela sin egendom — han måste slutligen fly ifrån sitt fädernesland till de Förenta Staterna, derifrån han föranskaffade en escadre, med hvilken han återkom till Buenos Ayres, men der den igenom intrig blef honom ifråntagen. Denne driftige parti-gångare blef sedan genom O'Higgins och S:n Martins anstiftande till döden dömd och ihjälskjuten i Mendoza.

Spanjorerne innehade nu nästan alla punkter af betydighet uti Chile, då spanska partiet i provinserna vid Plata floden deremot efter många blodiga bataljer till sjöss och lands ändteligen dukade under, och dessa provinser korrt derefter på Con-

gressen i Tucuman proclamerade sitt oberoende. — *Acto Continuo* blef General S:n Martin af Buenos Ayres styrelse med hjelp-troppar afskickad till Chile för att, förenad med de der ännu varande patrioter, fördrifva spanjorerne. Med en af alla klasser sammanrafsad armé marcherade han öfver *Pampas* (slätterna) till Mendoza och derifrån öfver Cordilleran till Chile, och entusiasmen ibland landtfolket dref *los guazos* att bära hans kanoner öfver precipicerna.

Expeditionen utfördes så hemligt att spanjorerne icke visste utaf någon fiende då på en gång deras läger den 11 Februari 1817 vid *cuestan* Chacabuco, af S:n Martin anfölls och deras troppar förskingrades. Efter åtskilliga lidna nederlag drog sig den spanska styrkan åt södra delen af Chile, der S:n Martin — obegripligt nog — lämnade dem tid att förskansa sig, rekrutera sina troppar, ödelägga landet, och emot patrioterne beväpna indianerne. Denna senare omständighet var i synnerhet olycklig för landet: dels igenom den desharmoni, som deraf blef en följd, emellan dem och Chilenerne, och de rika boskaps-hjordar dessa derigenom förlorade: dels ock genom den vana de förre derigenom fingo att handtera de europeiska vapnen *).

*) Länge efter det spanjorerne ifrån Chile voro fördrifue, uppehöll sig, dels spanska dels Chilenska desertörer och förrymde missdådare, ibland indianerne under rubrik af Spaniens agenter, hvilka anförde Indianernes ströftåg emot det fredliga Chilenska landt-folket. — En sådan missdådare var en Benavides, som likväl ifrån Spanien vetat förskaffa sig Majors fullmägt. Sedan denne våldsverkare begått oräkneliga ohyggheter emot Chilenerna, blef han af sina medbrottsliga utlevererad till närmaste Chilenska militär-chef, afförd till Santiago, — der hängd, kroppen styckad och bränd, samt askan strödd i alla väderstreck.

S:n Martin hade å sin sida under tiden icke underlåtit att förstärka sin armé, hvartill Chile då lemnade rika utvägar; så att då General Osorio med sina förenade troppar i April 1818 bød honom spetsen, blefvo spanjorerne åter slagne och drogo sig tillbaka efter en betydlig förlust i dödade och sårade; ty förbittringen var så stor att nästan inga fångar gjordes. — Men S:n Martin begagnade sig icke af sin seger, utan slog läger vid ett ställe som heter: Cancha Rayada, der han och hela arméen tillbringade det återstående af batalj-dagen och en del af natten uti förlustelser och dryckenskap. — De spridda spanska tropparna hade emellertid förenat sig samt fattat posto, sedan de märkte att de icke förföljdes af patrioterne, och om natten återkommo de oförmärkt i närheten af dessas läger, der de funno nästan hela S:n Martins armé uti den säkraste slummer. De inbröto nu på en gång uti lägret och nedgjorde en stor del samt förskingrade det öfriga af patrioternes här, som nu flydde i alla directioner. Sjelfva Generalerne S:n Martin och O'Higgins flygtade med stats-kassan åt Mendoza, och öfverlemnade staden Santiago och hela landet åt fienden.

Men denne, i stället att marchera rakt på staden, som då utan motstånd hade fallit i hans händer, uppehöll sig onödigtvis uti flera dagar i dess grannskap, och lemnade på sådant sätt patrioternes spridda soldater tid att repliera på staden såsom en förenings-punkt. — Lycka var det ock, att General *Las Heras*, som kommenderade några bataljoner af S:n Martins armé vid Cancha Rayada, den ombeskrifna natten icke tillåtit sina troppar att deltaga i de andras excesser, utan vidmakthållit ordning och utsatt fältvakter m. m., hvarigenom han i god tid blef underrättad om spanjorerne anfall; Hans corps

var den enda som höll stånd och betäckte retraitten, och till denna corps samlade sig en mängd af de flyende soldaterna.

Men ibland alla de män, hvilkas nit för friheten och verksamma bemödanden att sauvera patrioternes armé, af Chilenerne erkännas, var Manoel Rodriguez *) i synnerhet utmärkt. Hans oförskräckta lugn i farans stund ingåfvo Chilenerne mod, och hans förtroende ibland *los guasos* och Chile's soldater, samlade snart en väldig skara under hans banér. Han lät återkalla de flyende generalerne och Stats-kassan, hvarmed han i hast anskaffade arméens förnödenheter — och den 7 April 1818 levererades nästan under Santiagos murar det märkvärdiga slaget vid Maypú, hvarvid den spanska arméen totalt och irreparabelt förstördes.

Detta slag deciderade Chile's oberoende; och man kan föreställa sig Santiago-boernes glädje öfver denna *oväntade* lyckliga utgång af striden. — Man visste nemligen, att, ifall spanjorerne segrat, staden ovilkorligen af dem blifvit plundrad — Segern firades ock med högtidliga, glada fester, maskerader, baler m. m. — och en af Santiagos förnämsta gator fick, ehuru något senare, namnet *Calle de Maypú* (Maypú-gatan) till ett framtida minne af denna i Chile's annaler så märkvärdiga dag.

En af festerna var i synnerhet imposant-högtid-

*) Sin Martin och O'Higgins afundade hans popularité, och befarade att Chilenerne skulle proklamera honom till Republikens Chef; de låto därför under diktade förevändningar arrestera honom. Att draga honom framför en domstol var för vågadt, och hade kunnat leda till åklagarnes eget förderf — han måste således på ett annat sätt rödjäs ur vägen. Under pretext af hans förflyttning till annan ort, blef han en natt uttagen ur arresten och af en officer och sex soldater escorterad utom staden — och mördad.

lig, och kalkylerad att entusiasmera det uppväxande släktet för patriotism och ädla bragder — och då jag i början af min vistelse i Chile, såg den firad i all sin originella pomp på *el aniversario de la Independencia* (oberoendets årsdag), torde en berättelse derom icke sakna intresse:

Midt på stadens stora torg stod ett för tillfället planteradt Frihets-träd, hvarvid voro häftade Chile's och de andra Amerikanska Fri-staternas vapen, samt i transparent: namnen af de hjeltar, som stupat för den Syd-Amerikanska friheten, och af de bataljer de vunnit — Rundt omkring frihetsträdet vajade Fristaternas serskiljda fanor; och före solens uppgång infunno sig de af stadens sköna tärnor, som hade valda röster, hvit-klädda, bärande i sina händer lager- och blomster-kransar, samt formerade en ring omkring frihets-trädet. — De åtföljdes af ynglingar — också med goda röster och klädda i blå frackar och hvita underkläder, hvilka uppställde sig i ring omkring tärnorna. — Ifrån slottet infann sig *el Director Supremo* och statens högsta embetsmän. — På något afstånd stod regements-musik uppställd — och hela torget var fullt af åskådare.

Öfverallt rådde en dyster tystnad; men genast vid solens första strålar, sväfvade Chile's fana öfver frihets-trädets topp: saluterade kastellet S:ta Lucia's kanoner, och instämde tärnorna, accompagnerade af ynglingarne, i Chiles vackra national-hymn *), under det de förra nedlade sina kransar vid frihets-trädets fot. Under denna sång stodo *el Director Supremo* och alla närvarande med blottade hufvud,
och

*) Den är likväl icke så skön som den jag hört i Buenos Ayres; Jag hade med mig denna sköna sång med musik för forte-piano; men den gick förlorad vid mitt skeppsbrott; likväl hoppas jag ännu dermed kunna traktera våra nordiska sång-mör.

och uti chorus instämde hela menigheten. — Nu inbröt musiken, och ett tåg af tio års gossar, bärande en liten sabel i den ena och en lagerqvist i den andra handen, defilerade dervid förbi frihets-trädet, nedläggande hvar och en sin lager-qvist vid dess fot. — Om afton var offentlig bal på slottet, hvars borggård tjenade till dans-sal: Staden var illuminerad: transparenterna upplysta, och på torgen gafs fyrverkeri under fält-musik. — Men entusiasmen afvalnade med åren, och med den aftogo *las fiestas civicas* (de medborgerliga festerna): De begynte småningom att firas matt, och efter några år sjöngo tärnorna icke mera. —

11. A R T.

Frihets-hjeltarne och Administrationen.

Generalerne S:n Martin och O'Higgins — den senare kommenderade under den förres öfverbefäl — blefvo nu sjelfrådande öfver Chile, proclamerade Republiken, afskaffade slafveriet *), samt *lofvade* folket konstitution. — S:n Martin bibehöll för sig öfverbefålet öfver Chile's och Buenos Ayres' förenade arméer, och sedan han slutligen lyckats att helt och hållet fördrifva spanjorerne ifrån Chile's fasta land

*) Detta är något utmärkande för Chile, då ännu slafveriet existerar både i Plataflodens provinser, Banda Oriental del Uruguay, Perú och, om jag icke är illa underrättad, i alla f. d. Spanska kolonierna. Antalet af svarta uti Chile är också ovanligt obetydligt i förhållande till de hvita, så att egendomsrätten der igenom slafveriets upphäfvande blef mindre våldförd, än om sådant skett i de andra staterna.

— ty arkipelagen Chiloé var ännu i deras händer — embarerade han med dessa troppar i Valparaiso, och begaf sig till Perú, för att äfven befria detta vice-konungarike ifrån det spanska öfverväldet; men chef-skapet öfver Chile öfverlät han till O Higgins, som antog namn af *Director Supremo*.

De goda Chilenerne åtnöjde sig i början med detta förmynderskap; ty de spanska tropparna hade under krigets omskiften gruffligt framfarit och härjat i de länder der patrioternes troppar uppehållit sig och åtnjutit välvilja: De familjer, som med någon patria-officer stodo i slägt- eller vänskapsförhållanden, misshandlades eller ruinerades — och det fanns knappt någon familj i landet, som icke i mer eller mindre grad fått umgälla obehagliga resultat af denna spanjorernes opolitiska hämdlystnad*): Pöbeln och *los guazos*, — för hvilka i det hela det varit likgiltigt hvilketdera af partierna som fått öfverhand, — hade ännu i friskt minne den fordna spanska ordningen, och funno sig följaktligen mera belåtna med det sjelfsvåld och den lättja, hvartill de under sakernas nya ställning kunde öfverlemna sig —; och den förledande plundring af spansk egendom, hvaruti de — serdeles efter bataljerna — fått deltaga, bidrog ej litet till deras belåtenhet med frihets-generalens styrelse. — Då de fleste af de förögne och upplyste, och största delen af de ringare klasserna, således både hatade och fruktade spanjorerna, — är ej underligt om de, smickrade af nyhetens behag, obekymrade låto härföraren styra.

Men denna styrelse var despotisk och svag: O'Higgins disponerade efter behag statens tillgångar

*) Det kan väl icke nekas, att patrioterna emot de spanskt sinnade utöfvade samma hämd; men i allmänhet gingo de mera skonsamt till väga, väl vetande att de igenom härjning förstörde sitt eget land.

och embeten till sin och sina vänners båtnad — och kontroll öfver statens inkomster och deras användande hvarken gafs eller affordrades. Han ansåg icke för rof, att med sin finance-ministers, Rodriguez, biträde uppenbart vidtaga administrativa åtgärder för bådas gemensamma intressen. — Så utgafs ett nytt reglemente för tullen, hvarigenom vissa kuranta varor, hvaraf han och Ministern, igenom en f. d. spansk officer, men dåmera Chilensk köpman, vid namn Arcos, för statens penningar låtit uppköpa ett betydligt förråd, — belastades med så enorm tull, att *de* ensamma deröfver blefvo monopolister.

Utom den scandal styrelsen härigenom ådrog sig, väcktes ännu mera nationens ovilja igenom den minskning i tull-intrader, som deraf blef en följd; emedan det af styrelsen fastställda Reglementet gjorde det omöjligt för städernas öfrige köpmän, att utan förlust kunna competera med dessa statens monopolister, och följaktligen *få* af de kuranta varorna kunde importeras. Ibland andra artiklar, stego härigenom prisen på socker och *yerba mate*, 50 pct.; och då dessa varor utgöra en betydlig del af Chilenernes dagliga consumption, blef folket på samma gång indirekt och på det strängaste beskattadt, hvilket i synnerhet blef kännbart för gemene man och den arbetande klassen.

Styrelsen hade sammankallat en kongress, som till det mesta bestod af O'Higgins clienter, genom hvilka han genomdref en *mock*-konstitution *), som till statens chef, ibland andra anti-constitutionella prerogativer, öfverlät den lagstiftande makten nästan hel och hållen. — *Pro forma* uppdrog väl kongressen åt några enligt styrelsens önskan valda per-

*) *Mock*, ett Engelskt ord — betyder spe — efterapning m. m.

soner, att utgöra en *Junta Nacional* (national församling), som skulle föreställa styrelsens rådgifvare, och i vissa ärender sanktionera dess åtgärder; men *Director's* plan, att blifva enväldig och permanent, framlyste påtagligt, och väckte deras harm och förtrytelse, som med alfvar och uppoffring arbetat på emancipationen.

Ett oförsvarligt fel begick O Higgins äfven deruti, att de troppar, hvilka bevakade landets norra och södra fasta punkter, och gränslinien emot indianerne, — i flera år blefvo lemnade utan sold; hvilket gjorde dessa troppars befäl och soldater missnöjde med styrelsen, och föranledde de sistnämnde, att skaffa sig subsistans medelst ströftåg på indianernes gebit; hvarigenom desse reste sig och hotade Republikens sydliga besittningar med härjning och brand.

Så stodo sakerna, när underrättelser ankommo till Santiago, att de missnöjda tropparna rest sig emot styrelsen, och voro i antågande emot hufvudstaden; den norra afdelningen ifrån Coquimbo under general Pinto's, och den södra ifrån Concepcion under general Freyre's befäl. — O'Higgins afsände emot dem alla de troppar han kunde umbära — och man väntade ett inbördes krig.

Det var vid denna period Lord Cochrane, betäckt med lagrar, sedan han förstört spanjorernes makt i stilla hafvet — återkom till Chile för att nedlägga det höga befäl Republiken anförtrott honom. Då denne Neptuni käcke son, så väl i Chile som Brasilien, dit han nu begaf sig — lidit orättvist tadel, må här nämnas några ord till hans rättfärdigande. — Man beskyller honom, nämligen, för egennytta.

Det kan väl icke nekas, att han vid åtskilliga tillfällen egenmäktigt gjort sig betald för sina mö-

dor; men han kände för väl beskaffenheten af dessa länders administration, för att med sjelfbestånd och kraft att utföra sitt kall, kunna handla annorlunda: Hans lön blef honom aldrig betald, oaktadt båda de nämnda staterna hafva att tacka honom för deras oberoende af moderlanden; han måste derföre anskaffa medel till sine officerares och sitt sjöfolks aflöning — och hade de troligen i annat fall blifvit obetalde, hvaraf den tiden i båda nyssnämnda länder exempel icke saknats. — Cochrane var utlänning och dertill yttermera en öfverlägsen sjöhjelte — följaktligen ett ämne för medelmåttans och småsinnets afund; men han var en ädel man. — Då han, tätt under Callao's kanoner, med sina båtar och jollar äntrade och borttog spanska fregatten *Esmeralda*, träffade han kapten Guise på däck. Denne hade uppkommit i samma ögonblick som Amiralen, ehuru ifrån en motsatt sida. — De voro fiender, emedan Guise afundades Cochrane —; men innan denne anföll deras gemensamme fiender: spanjorerne, — sträckte han sin hand åt Guise med dessa öppna ord: "här min kapten äro vi vänner" — och de fäktade broderligt vid hvarandras sida.

Jag såg denne ovanlige man när han öppet förklarade O'Higgins sitt ogillande af dennes åtgärder, och sitt beslut att icke taga del i det hotande inbördes kriget — han redogjorde för sin befattning, tog afsked af Chilenerne medelst en proklamation, och är troligen ännu i denna dag Republikens borgenär.

Och hvad kan man säga om de öfriga Syd-Amerikanske frihets-hjeltarne —? Jo — att i Syd-Amerika fanns ingen Washington. — Egennyttä och äregirighet täflade der om företrädet; — folkens frihet och ländernas oberoende var i allmänhet en bisak

— Äfven Bolivar*) var herrsklysten, äregirig och despot — ehuru kanske oegennyttig --; och få äro de utmärkta namn som der åtnjutit och förtjenat samtidens odelade hyllning. Det är likväl hugneligt att kunna nämna General Arenales, som, ehuru mindre gynnad af krigslyckan, likväl var känd för tapperhet, en varm fosterlands-kärlek och ädla tänkesätt, — och Engelsmannen, General Miller, hvars bragder, uteslutande egnade åt Syd-Amerikanska friheten, förvärfvat honom de flesta af fri-staternas akt-

*) Ribaagüero var af Perú's ständer vald till denna Republiks President, när Bolivar ankom till Perú med sin ejército libertador (befriar-armé). Bolivar upphäfdde denna utnämning, arresterade Presidenten, dref honom i landsflykt och lät utnämna sig till Dictator. — Han förföljde sedan alla de peruvianske militär-chefer som svurit Ribaagüero lydnad. — Ibland desse var den tappre General Brandsen, som sedermera stupade vid Jtuisango. Bolivar höll honom länge strängt arresterad och när han sluteligen, på flera itererade ansökningar, ändteligen fick krigsrätt, blef denna componerad af Bolivars sycofanter, och sådana som voro under den anklagades grad. — Han blef medelst skammfull väld beröfvad sina embeten, exilerad och förklarad ovärdig att tjena Republiken.

När vår landsman Petré blef befriad ifrån fångenskapen å Callao fästning, hade han nödgats gifva Rodil sitt hedersord, att icke under det påstående kriget tjena emot spanjorerne; kommen till Lima, blef han uppkallad till Bolivar, som frågade honom hvad han tyckte om de belägrandes anstalter. — Petré svarade honom öppet, att han tyckte de belägrandes linier vara anlagda på tre gångor längre afstånd ifrån fästningen än som var nödvändigt. — Bolivar, som nu fann att Petré varit Geniofficer, sökte då att öfvertala honom att ingå i sin tjenst, ehuru Petré redan nämnt att han igenom sitt gifna hedersord derifrån vore förhindrad —!

Vid ett kalas i Lima hade Bolivar stigit upp på det dukade bordet, och spatserat emellan de derpå stående glas och tallrikar ifrån den ena ändan till den andra, under yttrande: Så här skall jag med mina Columbianer gå ända till Cap. Horn.

ning och erkänsla — De hafva också gjort honom föräringar af medborgare-rätt och stora sträckor land.

Der finnes i synnerhet en man, som med ett ljusst hufvud och bestämd vilja, förenar öfverlägsna stats-manna kunskaper, nit för folkens lagbundna frihet, värma för sitt fädernesland och oegennyttan — det är: Bernadino Rivadavia, f. d. Rio de la Plata provinsernas President — och olyckligt var *det* militär-välde som beröfvade stats-rodret hans kraftfulla hand - - - Men, att återgå till O'Higgins:

De missnöjda armé-corpserna voro en dags-resa ifrån Santiago, då, om morgonen den 19:de Januari 1823, anonyma plakater funnos uppspikade på gathörnen, uppmanande National-församlingen, Municipalitetet och borgerskapet, att genast mangrannt infinna sig på *el Consulado* (Rådhuset), för att öfverlägga om medel till statens frälsning och förändring af styrelsen. — Följden blef, att till Rådhuset skockade sig en oerhörd folkmassa — och dess tribuner tvungo National-församlingen att igenom en deputation förständiga O'Higgins om folkets önskan, att han måtte nedlägga Director-skapet, emedan *det* ville utvälja en ny chef för staten, och nya Ministrar. — O'Higgins emottog icke denna deputation, utan afvisade den tre serskilda gånger i de häftigaste ordalag. Han rusade derpå med dragen värja utur slottet och begaf sig åtföljd af sina adjutanter till casernerna, der han uppmanade soldaterna att försvara honom emot folket, hvarunder de fingo förplägning och penningar. — De ropade då mekaniskt: *Viva el Director Supremo! Viva la patria! Viva la independenciam!* — Häruppå begaf han sig tillbaka till slottet, hvars ingångar han lät starkt bevaka, och på stora torget, som blef tillspärradt af soldater, lät han uppställa några squadroner af *las*

Guías (lif-vakten) och *la Guardia de la Republica* (Republikens garde — en infanteri-corps af omkring 700 man).

Emellertid voro Santiagos borgare, embetsmän och ynglingar *värnlöse* sammanträngde på Rådhuset och på planen derutanför, befarande hvart ögonblick att blifva nedhuggne utaf de rusige soldaterna — kunskapare skickades till de anryckande insurgerade armé-corpserne för att påskynda deras marche: andra till jägare-bataljon N:o 7, kommenderad af en Genuesisk öfverste vid namn Rondisoni —, och till artilleriet, för att sondera Chefernes och corpsernas tänkesätt; och blefvo de förvissade att dessa corpser med befäl voro determinerade att omfatta folkets parti. — De ryckte också genast ut ifrån sina qvarter och fattade posto i *la Canada*.

Hela dagen tillbringades under rådplägingar, utan att någonting af vigt å någondera sidan företogs; men emot aftonen framryckte O'Higgins i têtten för sina troppar och lät kringrädda Rådhuset. — Detta väckte i början sensation och bekymmer ibland de instängde borgrarne; men de hade nu i hemlighet försett sig med skarp-laddade pistoler och ett annat ännu verksammare — och ofta oemotståndligare vapen —: *dubloner*, som oförmärkt utdelades ibland soldaterna, under det O'Higgins rådgjorde med befälet om anstalterna för ett anfall på folkmassan.

Nu framträdde till honom den förut omtalade Ministern Rodriguez — och denne O'Higgins' intrigante rådgifvare, som slugt nog insåg att O'Higgins's fall var nära för handen, undergick en hastig metamorfós — och blef *liberal*. — Han tilltalade O'Higgins i folkets namn, varnade honom att icke trotsa *la soberania del pueblo* (folkets suveränitet), utan lämpa sig efter dess villja. — O'Higgins förlo-

rade härvid sin lugna hållning, blef utom sig, började i de hårdaste och gröfsta uttryck att fara ut emot Ministern, förebrådde honom dubbelhet och vankelemod, anklagade honom såsom enda orsaken till den då existerande oreda och sinnesjäsning — samt var just i begrepp att med sina soldater rusa på folket, då Chefen för *la Guardia de la Republica*, Öfverste Pereira, steg fram och förklarade Hans Excellence, att han och hans corps icke ville strida emot folket —

Denna oväntade förklaring ifrån en af *Director Supremo's* förnämsta gunstlingar — en man, den han ifrån ett intet framdragit, bringade honom till sansning. — Han insåg nämligen vådan af hvarje ögonblick som han dröjde i tēten för en tropp, på hvilken tillgifvenhet han så litet kunde räkna. — Han fattade derföre hastigt sitt parti, och — litande på, att de fleste af de församlade borgrarne och embetsmännen voro på hans sida — begaf han sig åtföljd utaf Rodriguez, Pereira och sine adjutanter till Rådhuset.

Jag märkte nu en häftig rörelse uti trängseln af det sammanpackade folket; och en synbar förvirring rådde — hvarunder några af borgrarne ville vägra *Director'n* inträde, men öfverröstades af andra med orden: *pasage libre* (fri passage). — *Director'n* inträdde, banade sig väg genom hopen och framgick med ferma steg till tribunen; men en hans betjent, som medföljde med ohöljda spistoler, blef utkörd. —

Efter ett kortt uppehåll tilltalade O'Higgins församlingen, framställde de tjenster han gjort Republiken, afmålade i sirliga ordalag dennas lyckliga ställning och prospecter, varnade för de *skägglösa* ynglingar, han förmente hafva sökt intala det goda Chilenska folket att införa en ny sakernas ordning, samt

förklarade sig sjelf vara bestämdt deciderad att icke lemna ifrån sig statens tyglar. —

Emellertid gjorde hans lilla, trinda och välmående figur, samt hans låga, nästan ohörbara stämma — icke det intryck på hans auditorium, som han åsyftat; emedan han under diskursen ofta afbröts medelst de ogillande utropen af: Nej, Herre! m. m.

Sedan han slutat, föregick en paus innan någon stämma höjdes emot honom; men sluteligen steg Infante — en af de mest frisinnade borgrarne — fram till O'Higgins, och frågade med en dundrande stämma: med hvad rätt *Director*'n djerfts afvisa folkets deputerade? — förebrådde honom hans anti-republikanska monopolium af *Director*-skapet för sig — och af de högsta embetena för sina gunstlingar — hans ensidighet och egennyttan m. m.

Talaren understöddes af borgrarne Irrazuris och Eyzaguirre — och alla tre yrkade hans afsägende utaf *Director*-skapet såsom det enda medlet att förekomma invertes krig och Republikens upplösning; och, då häruti hela församlingen instämde, beqvämde sig sluteligen O'Higgins att på stället under-teckna afsägelse-akten — hvarpå den gamla *Junta*n upplöstes, Ministrarne afsattes, och de tre nyssnämnde borgrarne valdes, att i samråd med en ny *Junta*, som provisoriskt utnämndes, *ad interim* handhafva styrelsen.

Allt aflopp numera i största stillhet, och det var ett nöje att se den endrägt, glädje och frid, som hela natten rådde i staden, der familjerna ännu kl. 2 suto i sina portar och samtalade om dagens händelser. — Folket, eller rättare reformens agenter, ernådde således sitt mål, styrelsen trädde i verksamhet intills de deputerade hunne församlas, och tull-reglementet samt andra af O'Higgins vidtagna åtgärder inhiberades.

Den förutnämnde Arcos flydde med sina penningar öfver Cordilleran till Buenos Ayres och derifrån till Europa; men Ex-ministern Rodriguez blef under flykten gripen och såsom statsfånge till Santiago återförd.

O'Higgins fick sin fullkomliga frihet, och bebodde, ännu några dagar, slottet med sin syster, Dona Rosa; men begaf sig sedan till Lima, der han träffade Bolivar, som låfvade att återförskaffa honom *Director*-skapet öfver Chile, men hvilket, oaktadt alla intriger, aldrig kunde realiseras *).

Han ansågs för öfrigt vara af from disposition, och skulle säkert gjort sig älskad af Chilenerne, om hans karakter varit mera sjelfständig; då skulle icke hans krypande omgifning, såsom nu var fallet, begagnat sig af hans medgörlighet, för att inleda honom i den labyrinth, som ruinerade honom. —

Han öfversände revolutions-dagen tolf koffertar, som innehöllo hans pretiosa, att förvaras hos min principal, hvars hus var beläget midt emot en af slottets flyglar; emedan han befarade att slottet skulle blifva plundradt af pöbeln, hvilket likväl icke hände. — Detta tyckes emellertid bevisa, att han satte större förtroende till utlänningen än till sine landsmän; också gynnade han vid flera tillfällen utlänningarne.

Under dessa oroligheter återkom till Chile General *S:n Martin* ifrån Perú, der han icke längre var tolererad såsom chef för den allierade patriotiska arméen.

*) Det är likväl troligt, att den kamp som, enligt tidningarna, nu påstår emellan Chile och Perú, är föranledd af O'Higgins's och andra i Perú sig befintliga landsflygtige Chileners gemensamma stämplingar.

Hans första bana i Chile var briljant: Det romantiska tåget öfver Cordilleran, och det derpå följande lyckliga slaget vid Chacabuco, gjorde honom till sina troppars och Chilenernes idöl — dessutom låg någonting respectabelt i hans personlighet, som ingaf vördnad och gjorde honom åttlydd; och han var känd för att *kunna* bibehålla disciplin uti den armé han kommenderade.

Man ursäktade hans uraktlåtenhet att fullfölja denna första seger, och efter segern vid Maypú (som likväl Chilenerne tillskrefvo Rodríguez, Bazan m. fl. af deras andre chefer, och den förnämnde Las Heras (ibland Buenos Ayres Cheferne) — men S:n Martins och O'Higgins's vänner tillskrefvo den förres planer och den senares hjeltomod) — ursäktades till och med hans högst oförsvarliga förhållande vid Cancha Rayada; men han ursäktades icke för den långsamhet hvarmed han efter slaget vid Maypú gick till väga för att drifva spanjorerne utur landet, under det hans Buenos Ayres-troppar frossade på Chilenernes bekostnad: — Han ursäktades ej heller för sin långsamhet att uppsöka spanjorerne, sedan han, med den komplettaste armé, Syd-Amerika kanske producerat, landstigit på det Peruvianska gebitet: — för sina oförklarliga kommunikationer med de spanske Generalerne: — för stiftandet af Sol-orden^{*)}: — för den yppighet och flärd han uti Perú införde

*) Denna Orden del Sol har sina attributer lånade från landets primitiva Gudadyrkan, på samma grund som de nya staternas teatrar approprierat sig indianernes segrar öfver spanjorerne. — De initierade uti denna Orden påstå, att dess ändamål var designerandet af de personer som sins emellan skulle bekläda chef-skapet uti de nya staterna, och folket skandaliserade sig öfver en inrättning i deras land, som var förbuden i de Förenta Staterna.

och tolererade ibland sina troppar —; och ändteligen för sin egennyttan, och dessa troppars totala abandonnering när rof och beskattningar ändteligen icke producerade mera än hvad han trodde sig sjelf böra tillkomma; — ett förhållande som vållade dessa troppars demoralisering, hvarpå sedan följde deras skandalösa öfverlemnande af Callao' fästning åt spanjorerne.

Han hade besökt Bolivar i Guayaquil — när denne med sin Columbianska armé nalkades Perú — och ville der med honom uppgöra om någon gemensam plan; men då Bolivar icke ville kommunicera sig med S:n Martin, återvände denne till Lima; och då han förnam att så väl auktoriteterna der, som hans egna troppar, voro missnöjda med honom, flygtade han derifrån och ifrån sin missnöjda armé, åter till Chile. — Men här emottogs han med köld; och, då igenom den Chilenska fria pressen, hans andel i Manoel Rodriguez's olyckliga ändalyckt, med flera andra drag af hans mörka historia, ådagalades, måste han med ignomini öfvergifva ett land, der fordom hans bragder besjungits.

Återkommen till Buenos Ayres, mötte honom äfven *der* köld och tadel — och, ehuru han icke blef formeligen landsförvist, måste han dock sjelf öfvergifva sitt fädernesland för att icke höra opinionens hårda dom.

Både Chile's och Rio de la Plata-provinsernas invånare hade, nämligen, med tillförsigt väntat, att chefen för deras förenade arméer, skulle användt mera alfvär på Perús befriande, och tillika beredt dem ersättning för deras till det ändamålet gjorda utomordentliga uppoffringar, samt icke öfvergifvit deras arméer åt en fremmande styrelses discretion; men de hade blifvit bedragne i denna billiga vän-

tan — ej underligt då att S:n Martins opinion och rykte i dessa länder voro för alltid förlorade! —

12 A R T.

Freyre. — Partier. — Unitarios och Federales. — Constitution. — Stats-skuld — Expedition till Perú — Expeditioner till Chiloé. — Beskattning. — Estanco. — Forelius. — Revolutionsförsök.

General Freyre hade, innan han bröt upp med armén ifrån Concepcion, utfärdat en proklamation till Chilenerne, hvaruti han förklarade orsaken till tropparnas resning, nämligen, den vanvård hvaruti styrelsen lemnat dem, och dennas usurperande af folkets konstitutionella rättigheter — samt låfvade bestämdt att sjelf hvarken aspirera till — eller på något vilkor vilja emottaga Directorskapet. — Då hans troppar kommo i grannskapet af hufvudstaden, lät han dem göra halt, samt proclamerade ytterligare till invånarne, att han icke skulle inrycka i staden, förr än folket frivilligt bestämt den styrelse, det åstundade, hvarefter han och hans troppar skulle gifva den sin hyllning.

Man ansåg emellertid nu Freyre för fäderneslandets befriare; hvarföre så väl den provisionella styrelsen och municipalitet, som massan af folket ej trodde sig kunna anförtro statens tyglar åt någon värdigare person, utan utnämnde honom till Director Supremo, hvilken värdighet han väl trenne serskilda gånger vägrade emottaga, men sluteligen antog, under den naiva pretexten af *statens räddning*.

Detta vackra sätt att masquera sin ärelystnad har i Syd-Amerika blifvit en mani. — Så undanbad sig *el Libertador* (befriaren), Bolivar, dictatorskapet

på samma gång som han oförtäckt arbetade på sitt bibehållande dervid; och General Rosas i Buenos Ayres samt hans Ministrar hafva nästan hvarje år repeterat samma farce — ett hyckel, som ej litet bidragit att i dessa länder insöfva den republikanska anda och försvaga den bestämda vilja, som företrädesvis borde utgöra fria staters lif. —

De deputerade skulle nu sammankallas, men härvid uppstod den ofta så *beniga* frågan om formen; ty Possessionaternes, Militair- och Civil-embetsmännens och Presternes serskilda interessen kommo vid denna fråga i beröring, och häftiga debatter föreföllo om hvilka personer som skulle anses för röstägande: Possessionaten påstod sig uteslutande böra tillkomma denna rättighet, såsom innehafvare och ägare till den största delen af den Chilenska jorden; Militairen ansåg sig för sjelfskrifven att rösta, på grund af dess uppoffringar och lidanden för friheten och oberoendet; Civil-staten åberopade sin rang, sina kunskaper och sitt inflytande; Presten åter —: Religionen och dess vård. — Sluteligen kom man öfverens om en jemkning emellan alla partier, hvarvid allas interessen skulle iakttagas medelst en förberedande Junta, hvartill städerna och provinserna i mån af deras folkmängd skulle välja ett bestämdt antal ledamöter.

Följden häraf blef att Santiago och dess provins, som voro de folkrikaste, tillsatte flere deputerade än Coquimbo, Concepcion och deras serskilda provinser tillsammantagne; hvarigenom hände att hufvudstadens och Santiago-provinsens deputerade nästan alltid kunde decidera de vid diskussionerna förefallande frågor. — Detta förhållande i förening med den afund, de andra provinserna alltid hyst emot Santiago för dess opulena och makt, föranledde till en missbelåtenhet och hätskhet å deras

sida, hvilken redan började hota med söndring och införandet af det federal-system, som kostat Buenos Ayres så ofantliga uppoffringar.

Då många af mina läsare torde sakna ett klart begrep om hvad de *Unitaira* och *Federala* partierna egentligen voro — dessa partier, hvilkas strider fuktat den Amerikanska jorden med blod, och för många kommande tider förstört en del af de nyligen uppvuxna staterna — torde det kanske vara lämpligt att här derom lemna upplysning:

Los Unitarios (de unitaira) utgingo, såsom benämningen antyder, ifrån *enhets-principen*, det är: de ville hafva hela landet subordineradt under *en* styrelse — man må kalla den Guvernör, Director, President, Råd, Senat eller hvad man behagar — hvilken skulle hafva lagskipande- och verkställande makt uti högsta instancen, så väl i civila- och criminella-, som police-mål, och hvilken skulle permanent residera på en bestämd ort inom staten. Denna styrelse skulle väljas för viss bestämd tid utaf landets deputerade, samt äga att uti provinserna till- och afsätta guvernörer, domare och andre högre embetsmän, der uppbära en jemnt fördelad skatt, endast för statens gemensamma väl kunna använda dess inkomster, samt vara pliktig att för sin förvaltning inför de deputerade redovisa. — Utom föreningen och ett ändamålsenligare användande af statens krafter, åsyftades med detta system en för hela landet välgörande ekonomi; ty många districter, som antagit namn af provinser, funnos, hvilkas folk-mängd endast uppgått till några få tusende personer, hvaribland ofta icke fanns en enda individ med äfven blott medelmåttig bildning; hvadan icke allenast sujetter, tjenliga för besättandet af sådana provinsers högre embeten, *der* helt och hållit saknades,

nades, och dessa följaktligen blefvo högst illa förvaltade, — utan ock aflöningen af en hel embetsmannacorps med alla en sådan åtföljande instanser (ty hvilken provins ville icke hafva sina Ministrar, sin Högsta Domstol m. m.?) — för ett så ringa antal af invånare nödvändigt skulle blifva högst betungande. — Erfarenheten hade också ådagalagt med hvilken liknöjdhet och obenägenhet dessa provinser lemnat sina contingenter af soldater och penningar vid tillfällen af krig, eller andra för hela staten gemensamma händelser; — och voro dessa omständigheter de egentliga anledningarna till den förfärliga striden emellan Buenos Ayres och de öfriga Rio de la Plata-provinserna.

Los Federales (de federala) deremot, blasonerade med Nord-Amerikas federala styrelse såsom normen för, och andan af deras system. — Detta parti's organer voro förmögne satraper och possessionater, hvilka under frihetens första tider, dels genom vapen, dels genom penningar, och dels genom embatsmannamyndighet vunnit inflytande, i synnerhet uti de aflägsnare provinserna, der de sedermera likasom Fylkiskonungar herrskade öfver invånarne. Afståndet ifrån central-styrelsen gjorde det lätt för dem att eludera dess befallningar, att ostraffade kunna utöfva våld emot de mindre mäktige inom provinsen, samt när de ville, uppresas folket i massa antingen medelst dess uppäggande till hat och afund öfver en grannprovins' lyckligare öde, och löfte om rof, eller ock medelst retande af dess national-högmod och chimera idéer om beroende.

General Rosas, chefen för det federala partiet i Rio de la Plata-provinserna, äger nära Buenos Ayres en *estancia* (stor landtegendom), och har ett allmänt förtroende ibland *los gauchos* (bönderna).

Ehuru han är en man af bildning, har han likväl vid åtskilliga tillfällen opponerat sig emot landets lagar, och hindrat deras tillämpning inom området af sina egendomar. Så hafva grofva missgerningsmän, hvilka till och med förverkat lifvet, hos honom funnit en fristad, utan att rättvisans tjenare vågat reclamera dem.

Uti ett land med så få och så spridda invånare, tyckes således den federala styrelse-formen ännu vara olämplig, och torde, der den blifvit använd, för en längre tid komma att fördröja utvecklingen af de respectiva Staternas styrka, kultur och välmåga. — Helt annat var förhållandet med Nord-Amerikas Förenade Stater. — — Englands och äfven andra Europeiska staters bildning, industri och böjelse för ordning hade redan före revolutionens utbrott blifvit inympade på kolonisterna, — och genast vid dess utbrott blefvo skarpsinnige, kunnige och rättskaffens män, — män med allvar, menniskokärlek och en religiös vilja — folkets ledare: Små och vanmäktiga koloni-föreningar tillätos icke att såsom stater integrera uti det stora förbundet, intil dess de dertill fingo tillräcklig fysisk och moralisk styrka, hvartill kom en högst vigtig religions- och samvets-frihet, samt presternes deraf följande oförmåga att hålla menniskorna i ledband, hvilket ty värr! i mer och mindre grad ännu är fallet i de Syd-Amerikanska Staterna.

När, såsom nämnt är, tvedrägt emellan Chiles tre hufvud-provinser hotade med statens söndring, blefvo styrelsen och Juntan omtänkta på Republikens fördelning uti flera smärre provinser, för att dymedelst förekomma all rivalité. Detta förslag gick också sedermera igenom på det sätt, att Republiken indelades uti åtta särskillda så kallade *Asam-*

bleas Provinciales (Provins-Assembléer), hvilkas ledamöter till lika antal tillsattes af electorer, valda utaf kommuner så fördelade ibland populationen, att hvardera räknade en folkmängd af omkring sex å åtta tusende personer. Dessa *Asambleas* ägde att granska — och till congressen inkomma med sina anmärkningar om alla — så väl dennas som styrelsens lag-förslager, innan de kunde såsom lag vinna sanction.

De deputerade blefvo likaledes igenom kommunernas electorer tillsatta; men en gränslös oordning rådde vid alla dessa val, och röster upptogs för gällande ifrån individer, som ännu icke förvärfvat medborgare-rätt, ifrån lösdrivvare, ifrån utlänningar och äfven soldater; — och partiernas härolder sprungo oförsynt omkring med sina förut i tidningarna införda listor på valmän och deputerade. — Rösterna afgåfvos och inregistrerades vid under bar himmel placerade bord, der *då* alltid en blandad folkmassa tillströmmade, och ej sällan våldsamma uppträden föreföllo.

Men vid den ifrågavarande perioden hann denna åtgärd icke verkställas; utan församlade sig de deputerade i hast och *pêle-mêle* till Santiago, formrade sig der till kongress, och antogo en provisionel konstitution, hvilken den 29 December 1823 besvors af Director Supremo, Ministrarne och auctoriteterna; hvarvid man såg det uti en republik märkvärdiga, att vederbörande lät ibland folket utkasta penningar för att förmå det att hurra, hvilket dock ganska lamt blef efterkommet.

Presterna hade emellertid så influerat på valen, att en stor del af de deputerade kom att utgöras utaf detta venerabla stånd, och då de fleste af de öfrige hade aristokratiska åsichter, blef följden af deras öfverläggningar en högst ofullständig konstitu-

tion: Ingen Religion utom den Apostoliska-Katholska-Romerska, *Apostolica Catolica Romana*, tolererades: Inga kontroller för administrationen vidtogos, och gränsorna emellan legislativa och exekutiva makterna lemnades obestämda. — En artikel innehöll väl, att alla Chilener voro lika inför lagen; men detta blef i sjelfva verket en chimère, då lagens skipande icke tillika afsågs, utan den lemnades åt dess förra godtyckliga handhafvande.

En utlänning, som i sex år med väl frejdadt namn vistats uti Republiken, der utöfvat något yrke och skattat till staten, skulle ega rätt till medborgarskap, *ciudadania*; dock kunde han icke ägta Chilensk qvinna med mindre han vore eller blefve katolik. — Undantag funnos likväl när nödvändigheten blef lag. — Men äfven medborgarskapet kunde köpas för penningar, hvarpå, ibland andra, min principal var ett exempel; — han blef medborgare sedan han blott ett år varit etablerad i landet.

Då inga andra lagar funnos än de Spanska — och dessa, lika som alla andra moderlandets institutioner voro Chilenerne förhatliga, samt landets oberoende af Spanien gjorde deras förändring i många fall nödvändig — blef nu en komité nedsatt till utarbetande af en ny *codigo criminal y civil* (criminal och civil lagbok); men resultatet af dess öfverläggningar och arbeten hördes alldrig utaf.

Chilenerne hade nu afsatt en Supremo, tillsatt en annan, och förskaffat sig konstitution. — Deras sjelfkänsla var väckt, och åtankan på den armé de skickat till Perú, samt minnet af fordna bragder, elektriserade dem; — och då den förra styrelsen förbundit sig att med hjelptroppar understödja nämnda armé, beslöt kongressen att en expedition af 500 man skulle genast tll sådant ändamål utru-

stas och afsändas. — Men härtill saknades medel. Staten hade redan åsamkat betydliga skulder inom landet, hvilkas tillvaro och mängd icke längre kunde döljas, sedan styrelsen vid uppbörderna icke emottog *los papeles del Gobierno* (Styrelsens obligationer) till högre belopp än hälften af den summa, som skulle uppbäras, utan måste den andra hälften af den ränteskyldige med hårdt mynt erläggas, hvar emot staten liqviderade sina kontrakter och ingångna förbindelser *endast* med dessa obligationer.

Nu ankom en officiel note ifrån Chile's *Chargé d'affaires* i London, med underrättelse, att han der för Statens räkning negocierat ett lån af (om jag rätt minnes) fem millioner piaster. Denna åtgärd var af förra styrelsen vidtagen, och öfverraskade i början kongressen; ty att ådraga staten en utländsk skuld var i högsta mätto vidrigt för nationen, och man hade af erfarenheten funnit att administrationen icke alltid på bästa sätt hushållat med Statens medel. — Frågan mötte följaktligen ett starkt motstånd ibland åtskillige deputerade; men styrelsen saknade resourser; — det var nödigt för Freyre att belöna sina medhjelpare, samt uppmuntra sitt parti — och dertill fordrades penningar.

Många hemliga kanaler begagnades för att uppmjuka de motsträfvige deputerades hårda och obehagliga samveten — och frågan gick slutligen igenom.

I följe deraf utrustades och equiperades med största skyndsamhet en armé af 3000 man*), hvilken kortt derefter inskeppades i Valparaiso och afgick, under befäl af General Pinto, till Perú; men vid dess ankomst till staden och hamnen Arica, hann den icke i land, förr än den möttes af flyktande patrioter — en obetydlig kvarlefva af Peruvianske

*) Maximum af hvad Staten förmådde.

Generalen S:ta Cruz's armé, hvilken dagen förut i Aricas grannskap blifvit totalt slagen af den kloke och tappre Spanske Generalen Valdez; — och Pinto, på hvilkens mod och rådighet Chilenerne förgäfvos räknat, lät genast sina troppar gå om bord, samt återvände med dem till Chile.

Freyre hade emellertid vid Concepcion sammandragit några troppar, för att tukta Indianerne, hvilka under Kasiken *) Pincheira's befäl ströfvat på det Chilenska gebitet. Med dessa troppar lät han förena den ifrån Perú återkomna arméen, och embarkerade hela denna styrka för att igenom occuperande af Chiloé aftvå den vid Arica lidna skymfen.

Chiloé, eller rättare: *el arquipelago de Chiloé*, är belägen söder om staden Valdivia längs utmed fasta landet emellan 41 och 44 gr. S. Lat., utgör nu en särskild provins af Chile, består af en stor och 46 små öar, och var vid denna period den enda punkt utaf Chiles territorium, som innehades af Spaniorerne.

Dessa öar hafva omkring 22,000 invånare, hvar af hälften utgöres utaf civiliserade Indianer och hälften af Spaniorer eller Kreoler. Den största ön Chiloé, hvaraf Arkipelagen fått sitt namn, har tre städer, nemligen S:n Carlos, Castro och Chaco, hvaraf i synnerhet den förstnämnda, som tillika har en god hamn, är väl befäst.

Spanjorerne hade här organiserat ett landtvärn, som anfördes af Spanske officerare, samt befästat alla den stora öns mångfaldiga avenuer (hvilket var lätt uti ett så kuperadt land); — och då invånarne tillika voro dem tillgifne, blefvo de förre snart

*) Så benämna Indianerne sina chefer.

i stånd att exercera dem, och dymedelt kunna möta sina fiender med en respectabel styrka.

Los Chilotes (invånarne på dessa öar) äro i allmänhet små till växten, men arbetsamma, härdiga och fromma — och de många giftermålen emellan spanska militairen och de infödda (*las Chilotas*), hade icke litet bidragit att göra de indigena till Spanjorernes vänner och patrioternes fiender.

Emellertid hade Freyre's rustningar för länge uppehållit expeditionen — Spanjorerne hade förut fått veta att han ämnade anfalla dem, och voro följaktligen beredda att allvarsamt taga emot honom; — årstiden var dessutom för mycket avancerad, så att, då han med sin armé landsteg (i slutet af Mars eller början af April 1824) på Chiloe, hade ett kontinuerligt regn förvandlat dalarna till insjöar och ängarna till kärr, hvilket jemte Chiloternes tappra försvar, gjorde det omöjligt för hans troppar att framtränga; utan måste de, efter flera förnyade och alltid misslyckade försök, med betydlig förlust i döde och sårade, draga sig tillbaka, rembarkera och återvända till Chile.

Denna dubbla dekonfitur inom ett års tid för en armé som kostat staten betydliga uppoffringar, gjorde nationen missnöjd med Freyre. — Hans efterlåtenhet såsom lagarnes tillämpare och executor i högsta instancen: Korruptionen hos Ministrar och embetsmän — och i synnerhet det oförklarliga och alldrig redovisade användandet af det förut nämnda Statslånet, som redan vid 1824 års ingång var helt och hållet medtagit, — bidrogo ej litet att öka nationens missbelåtenhet med honom, — och ytterligare tillkommo andra orsaker, hvilka, om möjligt, ännu mera skärpte den.

Utvägen att brand- eller våldskatta de i landet kvarblifne bosatte Spanjorerne, kunde numera icke begagnas; och staten hade — med undantag af tullintraderna, hvilka, såsom förut nämnt är, igenom O'Higgins åtgärder ansenligt förminskats — obetydliga inkomster. Det var endast *el diezmo* (tionden) som egendoms-innehafvarne skattade till staten — och detta onus utgjordes efter en högst lindrig, ofta arbiträr beräkning. — Det blef också en naturlig följd af administrationens *kontroll-fria* dispositioner utaf de betydliga tillgångar staten i början af revolutionen ägde, att folket skulle insöfvas i begreppet om herrliga bekymmerslösa dagar, och ett lätt och skattefritt samfundsskick; ty annars hade ju folket tydligen dels insett att det ingenting vunnit på revolutionen, och till äfventyrs då åstadkommit en reaktion, — och dels funnit sig föranlåtet, att närmare granska de styrandes förvaltning — ja kanske att dela rofvet — hvilket för dessa hade blifvit högst oangenämt.

Men nu var krisen förhanden att draga folket ur sin villfarelse, — nöden stod för dörren, och en desperat kupp måste vågas — man måste skrida till ett beskattningssystem; och detta uppgjordes af Finance-Ministern Benavente.

Hittills hade af näringarna, utom hvad tull och *diezmo* beträffar, endast gull- och silfverproduktionen varit underkastad beskattning, nämligen vid dess förvandling till mynt, då det erlade en ringa — om jag rätt minnes — trefjerndels procent. — Alla andra näringar voro fria: Så drefvo handlande, artister, handtverkare, källarmästare m. m. — ja, äfven utlänningar, sin rörelse eller näring uti öppna magasin och bodar utan att betala någon, äfven den allra minsta directa utgift till staten. — Äfven tobaksförsäljningen, som under spanska tiden var ett af

regalia, hade allt ifrån revolutionens början varit fri för en och hvar, som dermed ville idka handel.

De servila- eller underhålls-omkostningarna deremot, bestredos för landsvägar och broar af de trafikerande, samt i städerna af husägare och hyresgäster.

Det var således icke ett lätt företag, att efter en så oinskränkt åt folket lemnad frihet, kunna förmå det till åtagande af skatter. — Benavente hade emellertid mod dertill, han uppgjorde projectet, och kongressen ställde det sedermera i verket, ehuru med några betydliga modifikationer.

Hans project var grundadt på en taxering af fast egendom och näringar i mån af deras omfång, presumeradt kapital för deras drifvande, och deraf förmodad förtjenst. — De stora landtegendomarna skulle med en proportionaliter dryg afgift belastas. Köpmän, som redde i skepp eller höllo magasin *en gros*, skulle årligen betala: de utländske 200, de inländske 100 piaster. Artister, handtverkare och minuthandlare: de utländske 25, de inländske 12 piaster. Vårdshus, billarder, kaffehus, källare m. m., ifrån 50 till 100 piaster, hvarvid äfven utlänningen skulle betala dubbelt emot infödingen. *Bandoleros*, eller hvad Fransmännen kalla *colporteurs*, borde betala 2 piaster, hvilket tycktes vara hårdt taxeradt i förhållande till deras rörelse. Dessa buro på axlarna en ram, hvaruti flere tvärträn voro fästade, på hvilka de upphängde tyger, band, dukar, hallsband, silke, tråd m. m., som de fått på kredit och till ett förhöjdt pris af minuthandlare. — Med dessa varor gingo de, likasom gårdfari-handlande, ifrån hus till hus, och utskreko sina varor. — Det är således endast beqvämligheten för de köpande, att slippa gå utur sina rum, som gör att *Bandoleros* kunna få

sälja. Deras antal är betydligt — de anträffas på alla gator.

Kongressen blef ense om antagandet af detta project, till den del som icke rörde fastighetsinnehafvare och kapitalister; ty dessa herrar kunde för ingen del förmås att frångå sina gamla prerogativer. — Emellertid blef Benavente, som uttänkt projectet, och dertill gifvit planen, offentligen tadlad af de skattdragande, ehuru honom i sanning tillkommer en stor förtjenst för denna raska och väl betänkta åtgärd; deremot torde en annan Finance-operation utaf samma Minister länge komma att beskugga hans minne.

Det förutnämnda Engelska lånet graverade staten med hög ränta, och utom styrelsens och representationens garanti, var ingen utväg beredd, hvarken till räntans årliga afbördande, eller kapitallets amortisering. — Ministern föreslog, i anledning deraf, att medelst *Estanco* (Monopolium) på vissa import-artiklar, förskaffa staten en för detta ändamål tillräcklig inkomst. — Förslaget blef, efter flera debatter, slutligen af Congressen antaget — och öfverläts i följe deraf, åt ett af landets rikaste kapitalister på aktier inrättadt bolag, rättigheten att uteslutande importera och försälja alla inkommande spirituosa, viner, tobak, cigarrer, snus och théer. Detta kontrakt skulle upphöra så snart styrelsen hunnit afbörda det Engelska lånet, och en viss moderat tull blefve å nämnda varor för statens räkning bestämd att af bolaget under tiden utbetalas.

Emellertid stegrades priset på dessa artiklar utaf bolaget efter behag, hvilket i hög grad väckte folkets missnöje och harm. — En revolution i handel och näringar blef häraf en olycklig följd: De köpmän, som förut innehade förråder af de mono-

poliserade varorna, blefvo nu ålagde att till bolaget afstå dem för ett nedsatt pris, eller ock att reexportera dem inom förelagd tid, likväl utan restitution af tullen, hvarigenom flera handelshus ruinerades: Många medborgare af den fattiga klassen förlorade sin bärning, derigenom att bolaget förböd dem dessa varors försäljning och förädling, hvilket i synnerhet hvad tobak, snus och cigarrer vidkom, för denna klass af folket dittills utgjort en hufvudnäring.

Bolagsmännen, som således till en betydlig del fått sig upplåten rättigheten att beskatta alla medborgare, upphäfde sig genom tilltagande rikedom till makt och ett farligt inflytande, samt kommo snart att utgöra en stat i staten. — Kollisioner med statsmakterna blefvo här af en följd — och redan i begynnelsen af sin tillvaro, vägrade bolaget att till staten utbetala de summor, hvartill det sig förbundit, under förevändning af några styrelsens åtgärder och decreter, hvilka det ansåg för närma de rättigheter det betingat sig.

Styrelsen måste pliera för denna handelsaristokrati; men råkade dervid ofta i största förlägenhet; ty flera år framflöto utan att det hus*) i England, som försträckt lånet, kunde *en gång* utbetomma den derå förfallna räntan. — Administrationens oordentlighet och egennyttiga bidrogo ej litet att öka denna villervalla; ty då Estanco-bolaget sedermera regulierare än förr inbetalde sin årliga kontingent, stannade deraf en betydlig del i administrationens händer; — och när en Minister hade samlat nog för sina återstående dagar, eller också icke längre ville, till trots af opinionen kvarblifva vid sin post; begärde och erhöll han sin demission,

*) Jag har hört det vara Nehemia Rothschilds.

utan att behöfva redovisa för sin förvaltning. — Så till- och afträdde den ene efter den andre; — ja till ock med Rodriguez (se pag. 91.) behöfde ingen redovisning afgifva; ingen laglig undersökning ägde rum om hans förvaltning — och efter en tid kom äfven han på fri fot.

Spanjorerne voro emellertid ännu innehafvare af Chiloé, som genom sitt läge utgjorde en vigtig stations- och förenings-punkt för de skepp Spanien möjligen kunde komma att skicka till stilla hafvet, — samt en tillflykts-ort för de ifrån Perú och Columbia flyktande Spanjorer, hvilken var så mycket vådligare för Chile, som dess närhet till Chiles södra provinser gjorde det möjligt för Spanjorerne, att medelst landstigningar der göra diversioner, komma i förening med Indianerne, och uppägga dem till ströftåg emot Chilenerne, hvartill de hade mycken benägenhet.

Freyre företog derföre 1824 om våren en ny expedition emot dessa öar med en armé af omkring 3000 man under hans eget befäl, hvarvid Brigadjern Borgono *) gjorde General Adjutantstjenst. — Årstiden var nu gynnande. — De fasta punkterna öfverrumplades genast vid landstigningen, hvarpå spanska kommandanten Quintana (u. i' Aprill) igenom kapitulation till Chilenerne uppgaf Chiloé med alla sina öar, städer och fästningar. — Provinsen blef nu införlifvad med Republiken, och Öfverste Aldunate förordnades till dess Guvernör. — Han antog till sin Sekreterare en svensk: Daniel Forelius.

Då mången Svensk ännu torde ihågkomma den-

*) Den förut nämde Ahrengren var hans Adjutant, och utmärkte sig vid denna expedition.

ne landsman, torde mig tillåtas här lemna en kort beskrifning af hans öden i Syd-Amerika.

Han kom år 1822 till Valparaiso med en svensk brigg, förd af Kap. Ambrosius, jemte en annan svensk vid namn Österling, som kort efter begaf sig till Lima. — Det är så hugnande på orter, långt aflägsna ifrån fäderneslandet, att träffa fordnade landsmän, att inga långa introduktioner behöfvas för att snart blifva bekant med den nykomne, och be honom vara hjertligt välkommen. Detta öppna, hjertliga emottagande rönste Forelius, samma dag han ankom till Santiago både af Ahrengren och mig. Hans goda hufvud gjorde honom på ovanligt kort tid familjer med det spanska språket — och hans glada intressanta umgängessätt införde honom snart uti de bästa sällskapskretsar. Tillfälligheten af en Major Graners vistande i Chile några år förut — bådas personliga bekantskap med hvarandra, och tilläfventyrs någon likhet i lynne — bidrogo i hög grad att verka och nära den utomordentliga välvillja han rönste hos de flesta der ansedda familjer; — och hans vänner gladdes i hoppet att ännu få se hans hufvud och talanger använde för hans eget och det allmännas gagn; men åtskilliga missöden mötte honom. — Han blef Löjtnant vid bataljonen N:o 7, och åtföljde expeditionen till Arica, men blef med sitt kompani detacherad och skickad till Lima, der han med verklig bravur deltog i Callaos belägring. — Men de familjer, hvilka intresserade sig för hans framtid, öfvertalade honom efter hans återkomst till Chile — att taga afsked; och han fick kort derefter löfte om ett permanent agentskap för ett rikt hus' handelsspeculationer i Lima. — Men omständigheter gjorde detta om intet.

Såsom Guvernements-Sekreterare i Chiloé, har han utmärkt sig igenom nyttiga reformer af landets

civil-stat, ärendernas föredragning och behandling, införande af diariers hållande m. m., hvarigenom Chiloés administration till takt och ändamålsenlighet, ansågs hafva företräde framför de flesta Syd-Amerikanska administrationer. — Han var gift och hade flera barn. — Den sista underrättelse jag hade om honom var år 1829.

Sedan nu Chiloé var intaget, hade Freyre bordt i garnison kvarlemna en bataljon af sina bästa troppar och draga försorg om deras oafbrutna underhåll och sold; men i det stället blef en ifrån Perú återkommen demoraliserad corps der kvarlemnad — en corps som bestod af Negrer och Peruvianer, och hvilken Bolivars emissairer hade lätt att förleda. — Solden uteblef äfven nu, och genast revolterade militairen — hvarpå La Fuente och Aldunate (Guvernörens bror) — bägge f. d. officerare i Bolivars tjenst — utropades af garnisonen såsom landets öfverhet, intills O'Higgin's väntade ankomst ifrån Lima.

Detta vållade ett nytt alarm uti Chile, och följande året måste en ny expedition utrustas. — Kassen var uttömd, Chiles troppar voro lika missnöjda som garnisonen i Chiloé, och det af samma orsak, nemligen för obetald sold; — och hade denna expedition troligen länge fått hvila, om icke en Engelsman, Tupper (hvilken sedan 1822 ifrån handelsbokhållare arbetat sig upp till Major i Chiles tjenst) erbudit sig att i spetsen för en elit-tropp af 300 man återtaga Chiloé. —

Styrelsen omfattade med nöje detta lindriga medel att utan serdeles uppoffring vinna sitt ändamål — och de andre militär-cheferne afundade honom icke äran, då de kunde förmoda att han i ett så vådligt företag antingen skulle stupa eller misslyc-

kas — Men lyckan gynnade den raske ynglingen — Han hade ifrån hvarje af de serskillda bataljonerna, fått tillstånd att utvälja de bästa karlar, och emottog ingen som icke frivilligt gick med. Sedan han inskeppat sig med 300 frivillige, anlopp han nattetid S:n Carlos, och öfverrumplade i största hast den ena fästningen efter den andra — och Chiloé var åter eröfradt.

Han återkom segrare — afunden teg; — men offentligheten gjorde honom rättvisa.

Sedermera avancerade han till Öfverste-löjtnant, Öfverste — och slutligen till Guvernör i Coquimbo-distriktet; men blef derefter invecklad i landets invärtas oroligheter, och föll ett offer för soldatens råa grymhet. — Öfvergifven af sina egna kamrater och svårt blesserad, försvarade han sig länge emot fem fiendtlige soldater, som omringat honom; men gaf sig slutligen fången, då soldaten, som emottagit hans sabel, — rände den igenom sin fånges lif. — Han hade förut såsom Öfverste-löjtnant kommanderat dessa sina mördare.

Men att återgå till Freyre och hans styrelse. — De som tillstållt upproret på Chiloé straffades icke; — endast La Fuente dömdes till fängelse, men fick korrt tid derefter fritt afresa till Lima; — och det dröjde icke länge innan en ny revolution utbrast på Chiloé, hvilken troligen haft betänkliga följder, om icke Guvernören Aldunate — reinstallerad med sin Secreterare —, haft energi nog att *summario processu* låta hänga anstiftarne — åtta till antalet.

Emellertid blefvo alla Republikens troppar och äfven de civila embetsmännen obetalde, hvilket gaf partierna anledning att underblåsa och öka det missnöje Freyres flata styrelse redan ingifvit nationen.

En natt uppbröto *las Guias* (Se pag. 88.) ifrån sin kasern och begåfvo sig utanför staden, sedan de förut bakbundit sina officerare, med undantag af en kapten vid namn Balenzuela, som anförde dem. — De uppsatte en värfvare fana, och proklamerade styrelsens förändring. Planen för företaget var icke mindre, än att insurgera hela landet, att samla till corpsen alla marodörer och lösdrefvare, samt plundra alla *Mayorazgos* och *Haciendas* (Landtgod), hvartill de redan första dagen gjort en vacker början på en stor egendom nära Santiago, der de slagit läger och lefde såsom Kresus med possessionarens höns och gödeboskap, vin och *chicha* *).

I Santiago råkade man härigenom uti stor förlägenhet. — Det rätta hade varit att genast attackera denna lilla corps, hvartill nationalgardet till häst varit mer än tillräckligt; men *esprin* inom detta garde var lika opålitlig som inom de regulicra tropparna — och slutligen måste Freyre sjelf rida ut till de upproriske för att dagtinga. De begärde och fingo penningar, samt till chef den officer de sjelfva utvalt — och en allmän amnesti blef dem beviljad, hvilken Freyre likväl bröt emot Balenzuela som arresterades.

Lugnet var nu återställt; men tropparnas sold uteblef allt framgent, och täta revolutionära utbrott följde på hvarandra. — Särdeles märkvärdig var den, som tillställdes af Öfverstarne Sanchez och Viel, hvilka båda voro bataljons chefer.

Af

*) Detta är en läskande syrlig dryck, som der brukas såsom svagdrickat i Sverige. Den göres af frukt, medelst gäsning, och är angenäm till smaken — särdeles den som tillredes af äppel, hvilken jag i Concepcion funnit fullt ut så god som Nordamerikansk Cider. — Den är äfven rusande, och utgör *el guazo's* lifdryck.

Af alla de i trakten af Santiago stationerade troppar, var en betydlig del öfvertalad att med revolutionärerne göra gemensam sak — och Sanchez hade till och med den djerfheten att inför sittande Congress yrka Freyres afsättande ifrån Directorskapet, hvilket igenom hans partisaner också lyckades honom, tvärt emot constitutionens föreskrift, nämligen: »Att Directorskapet skulle i tre års tid af hvarje dertill vald person beklädas»; — och han blef sjelf utropad för Director — till alla tänkande personers förvåning.

Sanchez hade, nemligen, afpassat den tid då congressens ledamöter voro få till antalet, och händelsen gjorde, att ibland de närvarande, de fleste voro af hans parti, hvilket afgjorde pluraliteten till hans förmon. — —

Freyre blef i tid underrättad om förloppet, och begaf sig jemte *las Guias*, som då voro honom tillgifne — ett stycke utanför La Canada, och skickade derifrån bud åt flera trakter, för att uppbåda milisen. — Ifrån Santiago förenade sig under hans banér största delen af stadens bättre ynglingar, hvilka delade allmänna opinionen om Sanchez's oduglighet för den plats han eftersträfvade, — och innan korrt hade Freyre en respaktabel styrka af unga raska män, som alla voro till häst.

Sanchez och Viel försummade att genast besätta staden, utan tillbringade hela den påföljande natten under debatter och öfverläggningar.

Artilleri-Chefen Borgono och Öfverstarne Beauchef och Rondisoni voro den gamla styrelsen tillgifne, och kunde hålla sina corpser stationära inom kasernerna, oaktadt Sanchez äfven ibland dem förskaffat sig parti; och när Freyre om morgonen den följande dagen anryckte emot staden, förenade sig

äfven dessa troppar med honom — och korrt der-
 efter följde de andra corpserna deras exempel; så
 att Sanchez och Viel måste öfverlemna sig på dis-
 cretion i Freyres händer.

Det var nu ömkeligt att se *denne* dagen förut
 af fåfånga uppblåste man (Sanchez), nu ledsagad
 emellan soldater, för att af sin förrådde — men se-
 grande — förman, få veta sitt kommande öde. —

Han rönte ej heller någon sympathi hos folket
 och då pöbel och gatpojkar förföljde honom med
 utropen: *Viva Zanchez! el director mono, el director
 macaco* (Lefve Zanchez! directorn apa; directorn
 markatta) blef åtlöjet allmänt ibland åskådarne. —

Hans och Viels straff inskränktes blott till lands-
 flygt, och de afskickades några dagar derefter till
 Lima, för att der med O'Higgins få beklaga sitt o-
 lyckliga öde.

Flera andra revolutionsförsök gjordes under den
 tid Freyre var director; men han ledsnade sluteli-
 gen vid oroligheterna, och då han i tre år varit
 statens chef, afträdde han år 1826 Directorskapet,
 samt egnade sig sedan *för en tid* åt privat-lifvets
 lugn.

13. A R T.

Ny Constitution. — De liberales och Freyre's fall. — Estancos
 seger.

Congressen valde nu till Freyre's efterträdare,
 men under namn af President: — Amiralen Blanco,
 hvilken efter Cochrane fått befälet öfver Chiles
 flotta; men knappt såg denne sig i têtén för de all-
 männa ärenderna, förrän han företog sig att skräma

Congressen med diktade faror om Spanjorernes rustningar emot Chile: om ett i Chile existerande men vidt utgrenadt spanskt parti; dettas hemliga stämpingar emot Republikens oberoende m. m., hvarefter han letade sig till den conclusion, att hans (Blanco's) utnämmande till Diktator, vore det enda villkoret för statens räddning, och hvilket han förklarade vara *conditio sine qua non* för hans fortfarande såsom styrelsens chef. —

De goda deputerade blefvo så hänförda af hans löften och hotelser, att de höllo på att antaga hans sofismer samt medgifva hvad han begärt, då Infante (se pag. 90.) åter tog ordet, vederlade alla Blanco's argumenter, och öfvertygande beviste, att Blanco's pretentioner endast voro motiverade af herskingslystnad, och åsyftade att kränka folkets rättigheter. Detta verkade — Infantes tal vann odeladt bifall — och Blanco nödgades att resignera; hvarefter Eyzagirre (se pag. 90.) valdes till vice President. — Han var en klok och rättskaffens man, och styrde Republiken bättre än någon af hans företrädare. —

Men detta lugn varade icke länge, ty nya strider uppkommo emellan partierna. — El Estanco tillvällade sig med stora steg folkets förmögenhet, och ursurperade derjemte snart sjelfva administrationen. — Det låg, nämligen, uti bolagets politik, att söka vinna på sin sida alla personer och corporationer, som hade något inflytande i staten — och snart såg man de högsta embeten belädas af personer, antingen directe eller indirecte intresserade uti bolaget.

Särdeles verksamme voro dess agenter vid valen till den nästpåföljande Congressen. — De visste huru missnöjd massan af nationen var med bolagets ensidiga privilegier, och befarade att folkets

deputerade, vid granskningen af 1823 års provisionella konstitution, äfven skulle upphäfva monopolierna, hvarigenom bolagets snara upplösning blefve förberedd; — och, för att, i händelse af våldsamma uppträden, kunna räkna på militairens bistånd, funno de utväg — dels genom penningar, dels genom befordringar, hvartill bolagets vidsträckta relationer anviste kanalerna, — att göra sig en stor del af cheferne och officerarne bevågne.

Emellertid arbetades å andra sidan emot bolaget och dess planer af de sig så kallande liberale, hvilkas kandidater, oaktadt alla Estanco-agenternes ansträngningar, kommo att utgöra pluraliteten vid den congress, som år 1828 sammanträdde i Valparaiso. — Denna congress granskade den provisionella konstitutionen och provins-assembleernas deröfver afgifna betänkanden. — Valparaiso, som tillika var Estanco-partiets hufvud-säte, vimlade af partidariet *pro et con* under de häftiga debatter, hvilka nu i congressen som oftast föreföllo; men slutligen blef en ny konstitution antagen och besvuren, hvilken ehuru föga olik den förra af år 1823, om man undantager några smärre förändringar i detaljerna, likväl öfverändakastade monopolierna och förklarade dem för grundlagsstridiga.

Härigenom syntes el Estanco's öde vara afgjort, folket jubilerade, och de liberale gånv hvarandra förtröstansfullt handen; men tiden var ännu icke inne — och bolagets makt och inflytande hade oförmärkt vuxit till den grad, att det äfven kunde trotsa congressen. — Dess tillintetgörande skulle ännu för längre tid blifva omöjligt.

Bolaget hade allt hittils mera indirekt sökt och vunnit inflytande på styrelsen, och derifrån på staten; men nu grep det våldsamt dess tyglar, och framträdde emot de liberale med en rikt besoldad

armé under befäl af en general Prieto, som för längre tid varit utan emploi och lefvat obemärkt.

De liberale hade emellertid förskansat sig i trakten af Santiago under befäl af general Freyre, hvars ärelystnad icke längre tillät honom att njuta det filosofiska lugn, han allt ifrån sitt afträdande ifrån Director-skapet ostördt delat med en ung och älskvärd maka.

Prieto nalkades nu äfven Santiago, hvars invånare fruktade att blifva offer för båda dessa herrar, ifall en batalj blefve levererad i staden eller dess grannskap; hvarföre de öfvertalde Freyre att med Prieto öppna negotiationer. — Ett stillestånd blef deraf resultatet; men detta blef af Prietos troppar brutet, och soldaterna af de ömsesides arméerna kommo i Santiago till blodig kamp med hvarandra, hvarvid flera hus blefvo plundrade, och ibland andra äfven Franske General Inspektören La Foret's *). Slutligen måste Freyre och hans trop-

*) Först hade Förenta Staterna — sedan England, Holland och Hanse-städerna, erkänt Chile's oafhångighet; men Frankrikes politik hade ännu länge motarbetat detta erkännande, oaktadt de franska handels-spekulationerna på detta land hade gifvit de vackraste resultat, och handels-relationerna emellan båda staternas undersåter årligen tilltogo, samt dessa följakteligen hade anspråk på deras styrelsers beskydd.

Ändteligen beslöt dock Franska Kabinetet att härutinnan småningom lämpa sig efter sina undersåtens kraf, och utnämnde Agenter för Chile och Perú, hvilka under namn af General-Inspektörer skulle bevaka franska handels-intresset i dessa länder. Herr La Foret ankom i denna egenskap till Chile och blef akrediterad, churu han inga credentialer kunde uppvisa ifrån sin regering; men Herr Desfossées, hvilken i samma egenskap afgick till Perú, blef utaf el libertador Bolivar icke erkänd, utan ifrån landet afvisad. — Denne senare lärde jag känna i Santiago. Han uppgaf att han i nio år varit fransk General-Consul i Stockholm, talade temmeligen väl svenska språk-

par lemna staden. Efter några månaders förlopp kom det åter till ett slag, emellan båda arméerna, hvarvid Freyre och de chefer, som kommenderade närmast under honom, blefvo fångne och straxt derpå deporterade. — Freyre försökte väl ännu en gång sin lycka i spetsen för de liberale; men Estanco-armén hade penningar, och den liberala var deraf i saknad, hvaraf följde att dennas soldater öfvergingo till den förras leder, och Freyre förlorade det märkvärdiga slaget vid Lircay, som försäkrade Estanco-kompaniet om öfverväldet i Chile; hvarefter han åter måste öfvergifva sitt fädernesland *). — Hans bana slutade på samma sätt som hans rivals och föregångares (O'Higgins) fem år tillföre. — Han valde också Lima till sin tillflygts-ort — kanske torde nu bägges lika öde åter göra dem till vänner. — —

El Estanco styrde sedan, och styrer troligen ännu Republiken; och föga hopp lär numera återstå för folket att snart kunna afskudda denna landsplåga. — Bolaget besitter alla landets ressourcer och medlen till sitt bibehållande — ja, det inverkar på den uppväxande generationen; ty det är naturligt, att hvarje yngling med anlag och vilja att tränga fram i hvilken carrier som helst inom samhället, måste framför allt vinnlägga sig om denna hierarkis ynnest, om han skall kunna räkna på framgång, — och det är lika naturligt att samma hieraki skall ve-

ket och bar Wasa-Ordens band. — Han sade sig nyligen varit i Sverige, och berömde dess styrelse och folk. — Det var för mig en angenäm öfverraskning att ifrån sådan hand få så färska underrättelser; ty correspondansen emellan Chile och Sverige var dåmera ganska trög och osäker.

*) Detta Freyre's sista försök, har jag hört omtalas i Buenos Ayres; emedan jag då redan lämnat Chile, och följakteligen icke kan garantera uppgiftens riktighet.

ta och kunna kontrollera — om ej folkets röst vid valen af deputerade — åtminstone dessas förhandlingar, och, i sista instansen, verkställigheten af beslutet. — —

14. ART.

Industri och grufvor, — Gullsand. — Grufvornas förfall. — Gullgrufvor. — Silfvergrufvor. — Engelska gruf-företag. — Koppargrufvor. — El Minero. — Ekonomien vid grufvor. — Petré. — Lertus. — Resa lill Petré. — Petrés bref.

Åt Industri, konster och vetenskaper, hafva Chilenerne naturligtvis ännu föga kunnat egna sig. — Så väl deras krig emot Spanjoren som deras inbördes strider hafva absorberat deras tid och verksamhet; — omtanken kunde således föga hinna till aflägsnare föremål än sjelf-försvar och bärgning. — Tiden hade också, ifrån perioden då de upphörde att vara Spanjorer, antagit ett annat skick; det som då var kommet i full gång, blef genom statshvälfningen afbrutet: Nya behof uppkommo väl igenom den, hvilka fordrade ny utveckling af menniskokraften, — och skingringen af de kolossala förmögenheterna, som förut ägdes af ett färre antal magnater och kapitalister, öppnade väl nu, igenom deras spridande och jemnare fördelning på flera händer, nya ressourcer för ett större antal af individuella företag —; men uppmärksamheten var i allmänhet ännu fjettrad vid det gamla, — fördomar och fordna bruk hindrade det nya —; följakteligen skulle menniskokraften ännu till stor del hvila, eller ock dess yttringar uppenbara sig partielt och osammanhängande. — Emellertid kvarblifva alltid

hos folken företrädesvis de nyttiga företag, förfädren uppammat, och till den senaste efterverld fortplantas minnet af den moderliga jord de i generationer trampat, och af de näringar som dermed stått uti närmaste sammanhang.

Det första som ådrog sig Spanjorens uppmärksamhet när han upptäckte denna verldsdel, var den ädla metallen: Hela hans själ tycktes fästa sig vid det Amerikanska gullet och silfret: — Han glömde allt annat ädelt och redbart i verlden, för att helt och hållet kunna uppoffra sig för denne Mammon, och begäret, att äga mycket deraf, fortplantade sig på hans afföda. — Häraf den märkliga talang, som ännu är de spanska afkomlingarne och kreolerne så egen, att uppleta dessa metaller; ehuru klimatet, lättheten att lefva utan arbete, och bekvämligheten — småningom hos dem utsläckt den brinnande törsten derefter, hvilken tärde deras förfäder. — Emellertid har bearbetningen af *las Minas* (grufvorna) bibehållit sig såsom ett hufvud-moment uti Chilenska Industrien; och, om den under landets politiska hvälfningar, till sin helhet lidit något afbräck, så skall den troligen blifva den första af alla näringar inom landet, som i högre grad än fordom kommer att bearbetas, och det på ett sätt som till sina resultater vida skall öfverträffa allt hvad förfädren gjort eller ens kunnat hoppas.

Chile är rikt på gull. — Berg, skogar, slätter, stränder — allt innehåller mer och mindre af denna dyrbara metall. — Det tyckes låta otroligt, men är icke dess mindre ett factum, att man der ifrån rännstenarna — hvilka så väl i Chile, som för öfrigt i hela Syd-Amerika ligga midt efter gatan — ofta ser folk upphämta gullsand.

Jag såg en dag på gatan utanför mitt fenster

tvenne *guazos* dermed sysselsatta: De voro hvardera försedde med en trä-pinne, ett litet calebasse-kärl, i form af en grund skopa, samt en stäfva med vatten. Så snart de med sina pinnar upphämtat något jord, lades den i det lilla kärilet, derpå östes något vatten utur stäfvan, hvarefter kärilet omskakades, det orena vattnet derutur sakta afhälldes, nytt vatten påfylldes, och så continuerades tills gullet — ehuru ännu icke fullkomligt rent — återstod, hvilket då blef serskildt förvaradt; hvarefter ny jord upptogs — och så fortfors intill qvällen, då de hade förvärfvat så mycket gull, som i värde uppgick till vida mera än den vanliga daglönen. —

Denna metod följes här alltid vid gullets extraherande; men för att sedan fullkomligt rena det, blandas det med qvicksilfver uti ett litet kärl, hvarefter massan hålles af och an ifrån den ena brädden till den andra, intills gullet blifvit med qvicksilfret amalgameradt och afskildt ifrån de återstående främmande partiklarna, hvarefter den amalgamerade massan hårdt insnöres i en fuktad linne-lapp, som derefter hålles öfver eld, hvarvid qvicksilfret bortdunstar och gullet kvarblifver i form af en kula.

Det fordras likväl härtill — såsom till alla andra företag — insigt, erfarenhet och handlag, för att kunna göra yrket lönande. — Der gifvas vissa kännare i konsten, som vid första ögonkast kunna upptäcka hvilken sten, jord eller sand som är den mest gifvande, och hvilka på en dag kunna upphämta och rena mera gull än andra på sex å tio; — men af håglöshet eller indolans drifva de sällan yrket till den grad för egen räkning, att de dermed kunna förvärfva ett kapital för ålderdomen.

Jag kände i Santiago tvenne — de gå vanligen två tillsamman — af dessa skicklige gullsökare: De gingo ut ifrån staden till de trakter de sjelfve

förut explorerat, försedda med en måttlig matsäck och den förutnämnda redskapen, och dröjde vanligen fjorton dagar borta; hvarefter de återkommo till staden hvardera försedd med tvenne gull-kulor af en vanlig muskött-kulas storlek; dessa kulor sålde de genast till någon fransk juvelerare, hvilken efter uppvägning af gullet derföre betalade dem något visst uti silfver per *quilate* (karat), men alltid 6 å 10 procent — i mån af gulletts renhet — mindre än dess värde; — en handel, som af fransmännen mycket idkas, och är högst lönande. — Efter erhållen betalning begåfvo sig dessa *mineros* (grufarbetare) till en *bodegon* *), derifrån till en chingana — och så

*) Så kallas krog-, kryddkrämare- och hökarrörelse tillsammans. — Pulperia är i mindre skala, och säljas der nästan endast likörer af sämre sort. — Till Bodegon äro vanligtvis alla fyra hörnen af husen, der två gator korsa hvarandra, begagnade. Der säljes i minut: Cana, (en simpel Romm; men ändå af bättre slag än hvad man i Brasilien kallar Caixasa, eller i Sverige, Finkel), Charque, Tocino (svin-fläsk, hvarifrån köttet är afskildt), landets viner, frukter, bröd, smör, ost, korf, fisk (stekt uti ister), socker, kaffe, cigarrer, karfvad tobak, snus, mat- och lampolja, gryn, potäter, oliver, talg, ljus, ägg, Guayaquil-hattar, nålar, tråd, sämre näs- och halsdukar, skobragder, klädes-persedlar m. m.

Dessa Bodegones äro beständigt, serdeles om qvällarna, fulla med sämre folk af båda könen, som der dansa efter guitarr, spela kort, sjunga, träta, äta, suppa och röka —; men näringen är högst lucrativ, och utgör der vanligen Italienares, Spanjorers och Portugisers uppkomst.

Det är märkvärdigt hvad folket på sådana ställen förtär oliver. — Chile producerar deraf en betydlig mängd, och de inläggas uti en starkt med lagerlöf och peppar kryddad sås, bestående af grön Chile oliv-olja och något sallake. Los Guazos förtära oftast intet mera uti ett mål, än tvenne franska bröd och ett mått af ungefär tvenne jungfrur utaf dessa oliver; — och jag hade ofta tillfälle att se den begärlighet hvarmed de förtärde denna i mitt tycke oappetitliga anrättning; men jag

alternativt i *sus* och *dus* tills penningarna voro åtgångna, hvarefter de åter begåfvo sig på en fjorton dagars gullsökning; med hvilket lefnadssätt de fortforo året om, så länge väderlek och årstid medgåfvo.

Grufvor, som innehålla gull, silfver, qvicksilfver, koppar, bly, tenn m. m. finnas i öfverflöd i Chile; men deraf hafva många sedan den spanska tiden blifvit abandonnerade, och detta gäller i synnerhet om gullgrufvorna; ehuru äfven de rika silfvergrufvor, som under spanska väldet producerat ofantligt, till en stor del antingen ligga öde, eller ock obetydligt bearbetas — äfven det rika Potosi (i Mexico) icke undantaget. — Detta härrör af många orsaker, men i synnerhet af följande:

1:o Spanjorerne hade kolossala kapitaler, hvarmed de i stort drefvo sina arbeten, och förtroendet emellan dessa kapitalister var nästan oinskränkt, hvilket föranledde stora och varaktiga associationer för ett gemensamt ändamål; hvaremot nu kapitalerna äro skingrade, förtroendet försvunnet, följaktligen få associationer kunna äga rum — och om sådana ingås, deras bestånd vanligen är ovaraktigt. — Det är med grufvor likasom med andra föremål för verksamheten, att hvad som drifves i större skala alltid renderar mera än hvad som drifves i smått.

2:o Lefnadssättet under den spanska tiden var ordentligt ibland höga och låga, och folket lagbundet; så att ett arbete alltid kunde företagas med full

lärde mig sluteligen att icke allenast kunna äta den, utan ock att derpå sätta värde. — Jag befann mig nämligen på en resa i en trakt der ingenting annat fanns att förtära, måste då smaka derpå och fann den förträffelig. Jag regalerade mig sedan dermed hvarje middag. — Oliverna äro billiga, och kosta ungefär 3 skill. jungrun.

säkerhet att dervid kunna påräkna en bestämd, icke dyr, och alldrig bristande arbetskraft; hvarmedelst operationerna jemnt och säkert fortgingo, utan att grufvorna genom tidens åverkan fingo fördärfvas; — då i stället få gruf-ägare numera kunna vara förvissade, att för en längre och bestämd tid få behålla sina arbetare, och andra, af brist på arbetare, ofta nödsakas för längre tid upphöra att bearbeta sina grufvor, hvarigenom dessa under loppet af flera år fyllas med vatten och sluteligen abandonneras.

3:o Hvad gull-grufvorna enskilt beträffar, så är arbetet med malmens krossning, förmalning och rening, mycket vidlyftigare och besvärligare än smältningen af silfver och de sämre metallerna, hvadan ock ett större förlag dertill erfordras *); — och, då man lättare och med mindre kostnad utur sanden kan extrahera gullet, så har man numera nästan uteslutande egnat sig åt gullsandens uppsökande och renande, hvilket också sker i stort när man upptäckt en gifvande *terrain*. Dertill användas då både qvinnor och barn, som snart inhämta färdighet uti gullets sköljning och rening, hvartill de då egentligen begagnas. Den tjenligaste årstiden för denna handtering, är om våren eller närmare sommaren, när de smärre vattendragen upptorkat.

De flesta af de kända, så väl silfver- som i synnerhet koppargrufvor, innehålla äfven gull; men ifrån spanska tiden äro följande ställen noterade, dels såsom innehållande gull-malm, dels ock för den rikaste tillgång på gull-sand, nämligen: Copia-

*) Dessutom är vetan's (malmstreckets eller ådrans) riktning i gullgrufvor oftast osäker och varierande, så att den antingen abrupt upphör, eller sprider sig åt flera håll, sedan man med möda och kostnad arbetat sig in i grufvan.

pó, Huasco, Coquimbo, Petórcá, Quillota, Tiltíl, Yapel, Putaéndo, Caén, Alhué, Chibato, Huillipatáguá, Nancágua m. m.

Denna senare grufva hade länge legat abandonerad då tvenne Engelsmän, Feering och Davidson, (1823) begynte bearbeta den. Före deras tillträde, hade *Vetan* (malm-ådern) tagit en nedåtgående riktning, och grufvan hade genom vanvård blifvit full med vatten. De kunde således icke utan olägenhet och kostnad åtkomma den rikaste malmen, — heldst de till vattnets aftappning erforderliga maskiner uti Chile ännu voro mindre allmänna —; utan blefvo de föranlåtne, att ifrån sidan af grufberget öppna en så kallad *Socavon* (underjordisk gång), för att derigenom kunna för framtiden bereda ett säkert aflopp åt vattnet ifrån *vetans* lägsta bas. — Detta arbete var svårt, och påstod i flera år innan de hunno till målet. — Det bör härvid anmärkas, att grufarbetaren i Chile i allmänhet icke begagnar sprängning, utan stöter löst stycken eller skärfvor af berget med la *barreta* (en jernstör, vass och väl härdad i ändan), som han håller med båda händer. — Och då en sådan *socavon* vanligen göres låg och trång, kunna ej flera personer än högst tvenne deruti arbeta. — Emellertid innehöll berget, der denna *socavon* framgick, så mycket gull, att det i det närmaste betäckte arbetskostnaden; men detta arbete hann icke fullbordas under den tid jag vistades i Chile, och sedan har jag icke hört om resultatet deraf svarat emot ägarnes förhoppningar.

I öster och söder om Valdivia skola finnas lägenheter, hvilkå påstås vara de rikhaltigaste af denna metall; men de höra till Indianernes gebit, och kunna således icke af Chilenerne åtkommas.

Silfvergrufvor mer och mindre haltiga finnas nästan öfverallt, hvarest större bergskedjor stryka fram; och de flesta af de nyss uppräknade ställen innehålla mer och mindre silfver; men Copiapó, Coquimbo, S:n Pedro Nolasco, Aconcagua och Us-pallata, som ligger på gränsen mot Cuyo, äro i synnerhet utmärkta; ty man har i dessa grufvor ofta anträffat betydliga stycken gediget silfver, och malmen gifver i allmänhet der ifrån 40 till 60 procent. I senare tider har i synnerhet trakterna omkring Coquimbo blifvit märkvärdiga för de der upptäckta rika Silfvergrufvor.

År 1827 befann sig en Minero sittande vid en bergssträcka på utmarken, nära staden Coquimbo. Några vallgossar lekte bredvid honom och öfvade sig uti stenkastning *), hvarvid en utaf stenarna nedföll tätt vid hans fötter; han upptog af en händelse stenen och upptäckte då att den till största delen bestod af gediget silfver, — och, när han undersökte bergstrakten, fann han flera sådana stenar, och blef deraf öfvertygad, att han upptäckt ett rikt malmstreck. Härpå begaf han sig till staden, för att få sin besittningsrätt till stället auctoriserad.

Härvid bör upplysas, att bergsrörelsen i de spanska kolonierna hade förut utaf spanska Regeringen blifvit hugnad med serskilda statuter och privilegier, hvilka ännu tjenade Chilenerne till efterföljd. Enligt dessa hade en hvar, som upptäckte ett malmstreck, *el derecho de optar* (options-rätt) till stället, hvarvid åtföljde ett ansenligt *arrondissement* af den omkringliggande trakten, — äfven om malmstrecket låge inom annan mans ägo-område —, med vilkor

*) Denna öfning är peculiar hos Chilenerne, hvilken, igenom tidig lärdom i konsten, slutligen får en sådan färdighet, att han sällan manquerar sitt mål.

att upptäckaren inom vissa år skulle begynna att bearbeta det, vid förlust af sin rättighet, hvilken i sådant fall, och under enahanda förbindelse, tillföll den som dertill ånyo anmälde sig, eller i brist deraf, jordegaren, i fall någon sådan funnes, — hvarom icke, ansågs lägenheten för öde, eller allmänning. —

När nu mannen, som upptäckt ifrågavarande malmstreck, framkom till staden, bärande malmprofven i sitt sköte, spreds ryktet snart omkring; — han omringades af spekulanter, som gjorde honom några obetydliga anbud för grufvan, om hvilken omfång och rikedom han då ännu icke hunnit göra sig underrättad, — och, när honom därför blef lofvad en summa af några hundra piaster, var han enfallig nog att antaga anbudet, och sålde derföre sin optionsrätt.

Det blef snart vidt omkring bekant, huru rik denna grufva var, och ifrån närgränsande orter skyndade hvar och en spekulant i denna gren, att af den nya ägaren tillhandla sig ett stycke på linien utaf den angifna och utmäta sträckan af Vetan, — och innan korrt, såg man största delen af Coquimbo's population der utvandrad och sysselsatt under ihärdigt arbete på bergsryggen. — Äfven ifrån Santiago och andra håll begåfvo sig spekulanter med några tusende piasters kapital till detta förlofvade land. — Några återkommo mäktige kapitalister; men andre, och de fleste — blefvo ruinerade. Dessa senare hade dels ingen erfarenhet i bergsvetenskapen, och dels råkat för en sträcka, der malmen varit mindre rik, eller *vetan* afvikit.

Jag har hört Mineros påstå, att *vetorna* i dessa malmstreck, vanligen gå uti rak horisontel riktning; men uti ett land, hvars yta förändrats af så många — och till äfventyrs sedan långt framfarna tider

fortgångna — naturfenomener, kan och bör man icke i tillämpningen så helt och hållet lita på denna princip; — och ett märkvärdigt exempel derpå visade den förut i denna skrift omtalade Herr Petré vid grufvan S:n Pedro Nolasco, tillhörig Engelske Köpmannen Hr Humphrey Bunster. — Han nedsteg med Hr Bunster uti grufvan, och då denne anmärkte huru djupt *vetan* sänkt sig i sin riktning, samt klagade öfver svårigheten och kostnaden att hålla grufvan fri för vatten, och besväret vid malmens upphämtning ifrån djupet — företog Petré, sedan de uppstigit, en exkursion i trakten, följande den linie *vetans* sträckning antydde, — öfvergick dervid en tillstötande slätt, på hvilkens andra sida åter en bergsrygg vidtog, — och, när han efter föregången afvägning, i denna bergsrygg lät företaga brytning, återfann han der samma *veta*, vid den horisontella höjd den förut följt i omnämnda grufva, innan den begynt att sänka sig. Förmodligen hade jordens yta igenom någon häftig jordbävning här blifvit förändrad, bergsryggen sjunkit och en slätt i stället uppkommit. Emellertid blef Hr B. igenom denna upptäckt i stånd att nu kunna fortsätta samma arbete med ett vida förmånligare resultat.

Att åter erfarenhet vid grufvors utforsknings och bearbetning är nödvändig — malmstrecken må än vara huru rika som heldst — det hafva de (1824 — 25) i England ingångna associationer för bearbetande af Chile's och Perú's grufvor, till deras stora förlust fått inhemta.

Dessa associationers plan var, att grufarbetet skulle, så till administration som detaljer, verkställas enligt engelska metoder, och endast Engelsmän dervid användas. Med denna åsigt contraherades i England

England på dyra vilkor, så väl administratorerne för dessa etablissementer och de dervid nödvändige ansedde egentlige scientifike medarbetare, som ock officerare och subalterner (de hade nämligen militära titlar och subordinations-ordning) samt *the miners* (simpla grufarbetare). — Hufvud-administratorn öfver ett af dessa associations-företag i Chile, en Hr Cammorin, skall, utom andra förmåner, haft 30,000 piaster i årlig lön, och tvenne under honom stående chefer — 25,000 piaster hvardera. Det öfriga befålet och underbefålet, vetenskapsmännen, läkare, handtverkare m. m. samt *the miners*, hvaraf många medförde hustru, barn och husgeråd, voro betalde i samma dryga proportion, — hvartill kommer transportkostnaden och underhållet för alla dessa personer hela den långa vägen ifrån England omkring Cap Horn till Valparaiso, eller ock ifrån Buenos Ayres öfver cordilleran, — på hvilken väg några också ankommo.

Länge voro administratorerne tvehogse om de ställen, der arbetet skulle begynnas och etablissementerna anläggas; och, när äntligen detta blef afgjort — som till en början bestämdes att blifva i trakten af Coquimbo — kunde ingen, äfven af *the miners*, beqväma sig att bo uti sådana Ranchos, hvilka af landets bergsmanna-personal till boningsrum begagnades; utan måste smakfulla hus för hela kolonien (att jag så må yttra mig) — och verkstäder i europeisk stil — uppföras, innan något arbete med grufvorna kunde företagas; — och, då societeten, oaktadt allt hvad den uppoffrat, ändå icke hade tillräckligt antal af handtverkare, eller dessa voro oskicklige, — blefvo i landet bosatte engelske handtverkare mot dryg betalning vid byggnaderna begagnade. — Lika litet kunde Engelsmännen här umbära

de bekvämligheter och den lyx i mat och dryck, hvarmed de i England voro vane, hvilket allt likväl uti Chile blef ganska kostsamt att anskaffa; — Ja, sjelfva klädedrägten utmärkte hos den arbetande klassen ett öfverflöd, som i detta land var högst ovanligt: alla *Miners* voro, nämligen, klädde i klädesfrackar, hvarföre ock de allvarsamme Chilenske *Mineros* kallade dem *Senoritos* (små Herrar) och *Mineros de casaca* (gruf-arbetare med frack).

Följden af allt detta blef, att flera år åtgingo under förberedande anstalter, hvilket — jemte löner, frakter och folkets högst kostsamma underhåll — inom samma tid onyttigt absorberade associationens kapital, innan etablissementet ännu hunnit förete ett enda viktigt resultat; — ett kapital, som under en moderat och på andra grunder inrättad administration, troligen under loppet af det första året redan hade kunnat göras fruktbart.

Så misslyckades helt och hållet detta företag, och ännu tvenne andra af samma beskaffenhet delade samma öde; de smälte slutligen alla tre tillsammans uti ett enda kompani, hvilket aldrig skall hafva hunnit längre, än att på England aflasta några fartyg med af Chilenerne redan förut beneficierad*) malm; hvarefter kompaniet helt och hållet lærer hafva upphört.

Detta jättelika företag — som jag äfven hört

*) Detta ord har jag tagit mig friheten begagna för dess korrthet skull, och hänförd af det utaf Spanjorerne om malm, drufvor, m. m. ofta brukade ordet: *Beneficiar*, som betyder: draga nytta af genom afverkning. — Sådan beneficierad malm har äfven förut blifvit skickad till Europa, äfvensom beneficierad gullsand. — En min vän, Hr Hasenclewer ifrån Ramschait, hade dessa uppdrag ifrån (om jag rätt minnes) det stora Renkompaniet, och afsände deraf flera skeppslaster till Europa — resultatet hyaraf är mig obekant.

skall hafva haft till föremål, att såsom demonstration inverka på de Engelska fonderna —; har emellertid till Chile inbringat, och der försatt i omlopp betydliga kapitaler, hvilket icke litet bidragit till förkofringen af landet och dess egna bergsrörelse; — och Chilenerne hafva genom Engelmännens misstag ännu mera blifvit bekräftade uti en öfvertygelse, som i deras land är allmän, och torde kunde antagas såsom princip, både vid företag af vidare omfång, och dem som drifvas i smått — den, nämligen, att *entreprises* af denna art böra grundas på det lands egna erfarenhet der de skola utföras, derest sådan erfarenhet der förefinnes (som här var fallet), — särdeles i ett land, der så betydliga lokala olikheter förekomma; likväl med det förbehåll, att sedan någon sådan *entreprise* kommit sig i jemn gång, de förändringar, man på andra orter uppfunnit, och hvilka der befunnits ändamålsenliga, efter hand, och sedan man sjelf insett deras nytta, må kunna i det främmande landets erfarenhet inympas.

Knappt torde något land finnas med flera och rikhaltigare koppargrufvor, än Chile. — Begynnande med provinsen Santiago och fortgående till öknen Atacama — Republikens norra gräns —, möter man i alla bergssträckor den rikaste tillgång på denna metal; och utgör i följe deraf kopparn en högst betydlig export-artikel — särdeles ifrån trakterna omkring Coquimbo, Copiapó och Huasco. Nästan alla ifrån Perú och Intermedios återvändande Nord-amerikanska fartyg anlöpa dessa hamnar, och inlasta der koppartackor till en betydlig del af sitt lästetal. — De i Coquimbo residerande köpmän hafva stora lager deraf uppköpta för Nord-amerikansk räkning; — och, då denna koppars anses vara utaf den renaste kvalitet, begagnas den af Nord-ameri-

kanerne, företrädesvis framför andra nationers, till förhyding af deras fartyg.

När man besinnar den rika och outlösliga tillgång Chile äger på ädlare metaller, faller man lätt på den tankan, att åt kopparverken, — hvilka vid första påseendet tyckas böra lemna en, i proportion emot gull- och silfver-grufvor, högst ringa behållning —, skulle ganska få spekulanter ägna sitt arbete och sina kapitaler; men man misstager sig då såväl till premisser som konklusion; ty ehuru kopparns värde, i förhållande till gullets och silfrets, är obetydligt; så uppväges dessa metallers preponderans betydligt af den större produktion af koppar man med ojemförligt mindre kostnad och risk kan åstadkomma.

Koppar-strecken äro allmännare än af de öfriga metallerna; de formera bredare och mindre isolerade *Vetas*, och kunna med fördel bearbetas ofvan jord; — följaktligen är hvarje arbete produktift, säkert och lätt. — Arbetaren behöfver ej uteslutande hålla sig till en *Veta*, ifall den aftager i halt eller afviker i riktning, hvilket deremot ofta är fallet med gull- och silfver-strecken; — ej heller behöfver han associera sig med flera personer för malms upphämtning ifrån djupen, eller grufvans befriande från vatten. — Då något af dessa impedimenter förekommer, öfvergifver han brottet, och begynner ånyo; utan att behöfva långt aflägsna sig från stället der han börjat; — och det är af dessa anledningar som många kapitalister, men i synnerhet mindre bemedlade oberoende män, egna sig företrädesvis åt koppargrufvorna.

El Ingenio (bruket, eller fabriken) är anlagd vid något vattendrag, och så nära malmbrotten lokala förhållanden kunna medgifva. Smältningen sker i flera smärre ugnar, hvilka upphettas medelst bälgar. —

El patron (egaren, eller om man vill: brukspatron) bor der tarfligt, men beqvämt — och är alltid försedd med en *Bodegon*, hvarifrån han förser arbetarne med lifsmedel, i afräkning på den malm de till el *Ingenio* framskaffa. Dessa infinna sig sjelfmant, och i betydligt antal, — äfven ifrån de aflägsnaste orter — då brotten äro nära till el *Ingenio*, lättbrutna och gifvande. — De uttaga vanligen ifrån el *Bodegon* provision för en vecka, hvarunder de oupphörligt vistas och arbeta i det malm-brott de utvalt, och använda gemenligen hvarje lördag att medelst åsnor, mulåsnor eller hästar, hvilka på hvardera sidan bära en stor läderkorg, — till el *Ingenio* framforsla den malm de under veckan brutit. Malmen undersökes då af Patron, och, om den befinnes gilltig, lägges den i hög, — särskild för hvarje *Minero*.

Skulle vid ett sådant tillfälle inträffa, hvilket likväl sällan är fallet, att produkten af någons behållna vecko-arbete, — sedan värdet af det han ifrån el *bodegon* uttagit, jemte andra förskotter, smältningskostnaden af, och patrons andel i — malmen, m. m. afgått, — icke uppginge till beloppet af dennes åt arbetaren lemnade förskotter; så erhåller en sådan arbetare icke någon vidare kredit, så framt icke några particuliera förhållanden inträffa, hvilka kunna garantera hans duglighet och bådas framtida belåtenhet.

Malmen brytes under den torra årstiden och beneficeras under den regniga, då hvar och en arbetares malm särskildt afverkas, och, efter verkställd smältning, fördelas produkten jemnt till hälften emellan honom och patron. — Många arbetare, som haft bättre insigt vid urvalet af brotten, mera vana och skicklighet i handlag vid brytningen, — hvilka mera träget derpå användt sin tid, och tillika lefvat spar-

samt, — hafva då kunnat återvända till de sina med ett kapital, tillräckligt att för hela året underhålla deras familjer; — då andra deremot förtjenat obetydligt, eller — såsom jag förut nämnt om gull-sökarne — på några veckor förstört produkten af flera månaders mödor; men detta senare fallet är likväl mera sällsynt ibland de egentlige Minerös.

Dessas karakteristik har i många afseenden en träffande likhet med *den* man finner hos våra bergsmän. — Enkel i tal, enkel i seder, rätt fram i uttryck, frisk, stark och härdig — se der ett porträtt af *el Minero Chileno!* — och, på det läsaren må öfvertygas om likheten i de smärre nuancerna, skall jag tillägga, att han icke eftergifver våre bergsmän i påhittliga infall och träffande — ja, stundom bitande svar; — allt under den anspråkslösaste och nonchalantaste yta: Han är gemenligen tarflig i mat och dryck, alfvarsam i sitt väsende, och stark hushållare; men han är tillika gästfri, förnöjd under allvarsamheten, och slår sig stundom lös ibland goda vänner. — Han skilljer sig äfven ifrån *el guazo* genom sin allvarsamma dräkt.

Utom andra förnödenheter, som patron måste hålla sina arbetare tillhanda, utgöra jern och stål ett nödvändigt requisitum i synnerhet för vässning, lagning och äfven förfärdigande af *barretas*. — Väl hämtas dessa i stora partier ifrån England*); men

*) Jag har alltid hyst och hyser ännu den tankan, att Svensken fullt ut bör så väl i detta land, som annorstädes, der inga Jern-manufakturere finnas, kunna täfla med utlänningen i debouchéen af grofva jern-arbeten; såsom gruf-borrar, släggor, smedje- och skrufstäd, yxor, spadar, jordhackor, plog-billar, hästskor och söm, jernsporrar, jernaxlar m. fl. redskap, grytor

dels äro *los mineros* missnöjde med deras form, och nästan alltid med deras hårdning —, och dels gör *el Ingenio's* afstånd ifrån städerna det ofta omöjligt för patron, att fylla bristen af dem som förbrukas, eller genom ökad arbete ytterligare behöfvas.

Smed och smedja äro följaktligen oundgängliga vid ett sådant etablissement; och deraf härflyter tillika en jemn förtjenst åt ägaren, medelst ett vidsträckt grannskaps dagliga behof af smide, — särdeles af hästskor och söm. — Då en smed der skall antagas ingår han gemenligen ackord med patron, hvarvid dennes förlags-kostnad och materialer äro proportionaliter till den förres arbete beräknade.

Samma förhållande äger gemenligen rum med *el Bodegon*, hvilken af patron förses med alla erforderliga mat- och dryckesvaror m. m., då den som förestår försäljningen, *el Bodegonero*, efter föregången inventering, erhåller en tredjedel eller hälften af netto-behållningen. Inventarium göres på somliga ställen vid hvarje månads slut, — på andra, hvar tredje månad; och dervid går ej särdeles skru-

och pannor m. m. af Engelmännens uteslutande import-artiklar till Chile, — hvaröfver jag och under mitt vistande derstädes tid efter annan till Sverige öfverskickat beskrifningar och äfven ritningar; men dessa — likasom mina uppgifter ifrån Buenos Ayres och min senast (år 1830) ifrån Rio de Janeiro till Sverige öfversända fullständiga beskrifning om Buenos Ayres och Montevideos handel, jemte ritningar och modeller — hafva mött det oblida öde, att blifva enskildt förvarade och hafva alldrig fått komma till allmänhetens kändedom.

Då man betänker huru sällan upplysningar af detta slag ifrån så aflägsna orter gratis kunna erhållas, och derjemte betraktar den liknöjdhet hvarmed den utrikes vistan- des forskning och uppoffringar stundom emottagas, så bör man i sanning icke undra, att få resande egna sig åt det otacksamma yrket, att med nyttiga uppgifter ihågkomma det land som sett dem födas.

pulöst till väga, — utan emottager patron på god tro de penningar som finnas i kassan, beräknar det sålda till ett moderat medelpris, och då procenten uppgår till det kalkylerade beloppet, eller deröfver (som nästan alltid inträffar), fortsätter *el Bodegonero* rörelsen utan vidare räfst och ransakning; men skulle vinsten icke uppgå till den bestämda procenten, blifver han ovilkorligen skiljd ifrån sin befattning.

Om söndagar, och vid andra högtidliga tillfällen, infinner sig der folket ifrån de närmaste *villas* och *parroquias* (socknar), alla till häst och klädda i sina högtids-dräkter. Qvinnorna rida då, — antingen bakom ryttaren på ett öfver hästens länd utbreddt lakan eller kläde, — eller också i deras egna karm-sadlar: Dessa äro till formen sådana som fruntimers-sadlarna fordomdags brukades i Sverige, och af svenska qvinnor ibland allmogen ännu begagnas. De äro i allmänhet öfverklädda med brunt sammet, och beprydda med figurer och lister af silfvergalon eller silkesband.

Så snart folket församlat sig och tagit förfriskning uti *el bodegon*, öppnas genast på något afstånd en *Carrera*, och uti *el bodegon* samt derutanför, formera sig *Chinganas*, hvartill *el Bodegonero* anskaffat guitarr-spelare och sångerskor; hvarvid dagens förtjenst på de spirituosa han då försäljer, ersätter honom rikligt för omkostnaderna med musikanternes *hämtning*; — deras betalning och förplägning rör honom icke; emedan artigheten emot könet är äfven ibland sämre folket så allmän, att ingen *Moso* (yngling) underlåter att med penningar eller traktering ihåtkomma den nympf, efter hvilkens sång och spel han dansat.

Dessa *Bodegones* utgöra en hufvudsak uti ekonomien vid ett *Ingenio*; ty utom den väsendtliga förmån den medför genom många arbetares tillopp,

å en ort der de kunna med säkerhet påräkna ett jemnt och oafbrutet underhåll, — äger patron uti den ett korrektiv emot uppdrifna arbetslöner, medelst förhöjning af prisen på de varor han afyttrar — och förtjensten af inrättningen är ganska betydlig, i synnerhet der flera vägar stöta till, och orten är väl befolkad.

Koppar-malmen är blandad med flera metaller, såsom gull, silfver, bly m. m., och har ett glimrande och i flera färgor skiftande utseende. — Jag erhöll utaf Hr Petré ganska vackra prof, ifrån öfver tjugu särskillda koppar-grufvor, äfvensom ifrån åtskilliga gull- och silfver-grufvor; men hvilka vid Briggen Atlas' skeppsbrott gingo förlorade. Petré bearbetade, vid förutnämnde tid, Tiltil's koppar-grufvor; men, då jag vid flera ställen tillförene uti denna afhandling omnämnt denne aktningvärde Svensk, torde en fortsättning om hans vidare öden här vara på sitt ställe, heldst hans senare carrière står uti nära sammanhang med ämnet för denna artikel.

Petré hade vid sin ankomst till Chile ingått uti tjenst, såsom Geni-officer vid den armé patrioterne ägde efter slaget vid Maypú (se pag 79). — Han och en Major Dalb, Fransman till nation, voro då de skickligaste officerare af den corpsen — eller rättare konstituerade den. Ledsen vid S:n Martin's och O'Higgin's intriger, begärde Petré sitt afsked, och, sedan det blef bevilljadt, satte han sig ned i trakten af Copiapó, för att bearbeta dervarande koppargrufvor, hvilket till den grad lyckades, att han redan hade ihopsamlat ett litet kapital innan han begynte spekulera i handel. — Om förlusten af hans fartyg och egendom, fångenskap samt befrielse derifrån, är läsaren af det föregående underrättad.

Sedan han återvunnit friheten, gjorde han för Limenska köpmäns räkning, i egenskap af Superkargör, några resor åt hamnarne på vestra kusten; men då han dervid ingenting kunde förtjena, och han ofta blifvit anmodad af Herrar Bunster & Vidder i Santiago de Chile, att till bearbetning, för gemensam räkning med dem, öfvertaga någon af deras grufvor, — öfvergaf han sjöfarten och återkom till Chile, der Hr Bunster, som då disponerade nämnda grufvor, genast gjorde honom anbud af hvilken grufva han heldst vtlle utvälja ibland den förres många gull-, silfver- och koppar-verk. Petré företog då i sällskap med Hr Bunster en resa, hvarunder de besökte flera af dennes grufvor, och efter moget öfvervägande stannade hans val vid koppar-grufvorna i Tiltil. Han erhöll då vederbörlig auctorisation, att i kompani med Hr Bunster upptaga ett åldrigt Ingenio, Tapigiie kalladt, belägit uti Tiltil församling och inom gränsorna af en *Hacienda* (landtegendom) vid namn Pulpaico, tillhörig en Fru Roxas, som af sina ägor till honom, enligt författningar, måste afträda ett vidsträckt stycke land till hans bosättning.

Här begynte Petré genast arbeta. — Hans första omsorg var, att enligt en engelsk ritning uppföra en Reverber-ugn; han var sjelf dervid konstruktör, murmästare — och ofta nog arbetare. Den lyckades blott till en del, nämligen så vida, att den tjenade till renande af den i de små bälg-ugnarna smältade koppar; men den kunde icke användas till malmens smältning.

Derpå anlade han en stor *vina* (vingård), planterade öfver 500 fruktträd, hägnade sina ägor, och uppförde en karaktärsbyggnad af ler, efter landets bruk.

Jag hade vid den tiden tillfälle att besöka ho-

nöm, och inhämtade dervid kännedom om byggnadssättet, hvilket äfven torde interessera de ekonomiska ibland mine läsare.

Sedan linierna för de yttre fyra väggarna blifvit utstakade, nedfällas i alla fyra hörnen, och till sex kvarters å två alnars djup, *Ahorcones*, — trädstammar af nio till tolf tums diameter, utaf hvilkas qvistar man i öfra ändan formerat en grep, — och så många deraf långsefter linierna, som afståndet fordrar. — Så snart dessa *Ahorcones* — hvartill alltid ett varaktigt trädslag sökes, och hvilka böra vara så långa, att de alla precist räcka till takbandet, som kommer att hvila på deras grepar — såsom beskrifvet är, och stadigt i jorden blifvit nedfälde, lägges på linien emellan dem, en af tjocka bräder och i hörnen starkt — ehuru provisionelt sammanbunden låda, utan botten eller lock, af 7 kvarters längd, 1 alns eller 3 kvarters bredd, och 3 kvarters höjd, varandes tvär-bräden vid lådans båda ändar så inrättade, att de kunna efter behag löstagas. Under tiden har man på bara marken, och nära intill byggnads-platsen, färdigt fuktad, och med kreaturs- särdeles häst-spillning, tillräckligt uppblandad lera för handen, till sådan quantitet som pröfvas åtgå för dagen. — Af denna massa bära två *peones* (dagsverkare) med *Capachos* (ett i kanterna sammanrynkadt stycke af obarkad hud) continuerligt hela dagen fram till byggnaden, och fylla dermed lådan, hvaruti stå tvenne andre peoner, som nedtrampa och med träd-klubbor nedstöta massan. När lådan är full, lossas dess fogningar, och förflyttas den vidare i samma linie, hvarvid tvär-brädet emot den ändan der lådan stod förut, eller den påbegynda muren — borttages, på det intet afstånd må lämnas emellan lådornas innehåll; — och så

fortfares. — När någon *Ahorcon* möter, placeras lådan, sedan dess fogningar blifvit lossade, på ömse sidor om densamma. Då man på detta sätt hunnit fullborda det första hvarfvat omkring byggnaden, har redan den sidan, der arbetet först blef begyndt, hunnit torrka; då man åter derpå placerar lådan och fortgår, under det man lemnar öppningar för dörrar och fenster, ända till takbandet. — En pojke är emellertid alltid till hands med vatten, hvarmed leran begjutes under trampningen, och i synnerhet vid lådans flyttning, till förekommande af hårdheter och ihåligheter. Då väggarna blifvit färdiga ända upp till grepen af *los Ahorcones*, lägges derpå takbandet, och sedan bjelkarna. — Takstolarna och röstet läggas på samma sätt som vid vanliga näfvertak; men betäckas af smala lätta spjor, hvarpå sedan *Coligûes* (en sort Bambu) läggas på tväran — och dessa sluteligen på vanligt sätt med halm eller strå öfverhöljas.

Rummens afdelning sker medelst spjelor lagda på hvarandra nästan på samma sätt som då gärdesgårdar uppföras; hvarefter dessa slags mellanväggar, som man der benämner: *Tabiques*, rappas och, om man så åstundar, hvitlimmas, — hvilket senare dock icke alltid plägar iakttagas.

Den öfriga inredningen medelst dörrar, fenster, gålf, mellantak m. m. göres efteråt när man hinner; men, med undantag af farstudörren, plägar ofta det öfriga — såsom Spanjoren uttrycker sig —: *quedar en lo excusado* (förblifva i det ursäktade).

Emellertid kan på detta sätt, och då materialer äro för hand, ett hus af 10 famnars längd, 5 famnars bredd och 2 famnars höjd, af 4 man på 14 dagar uppföras och täckas.

Samma utväg begagnas också till uppförande af vallar till stängsel, der skogstillgångens knapphet ej

tillåter annan hägnad; den är i synnerhet förmonlig der jordmån består af Lera, och man således på samma gång som man gräfvver ett aflopps-dike, kan använda den lera man uppkastar, till uppförande af en vall. — Jag måste likväl anmärka, att i allmänhet den lera jag funnit i Syd-America, utgör redan i och för sig sjelf, eller oblandad, och sedan den fått tid att torrka — ett fast och varaktigt sediment.

Jag var ofta tillsammans med Petré. — Vi bodde tillhopa i Santiago, och jag var äfven ibland hos honom. Vi kommo väl öfverens, våra tänkesätt voro lika; och vi blefvo slutligen verkliga vänner. — Jag såg honom senast i slutet af September 1827, då jag gjorde ett besök på hans Ingenio, för att taga afsked, emedan jag då, för en tid, flyttade till Valparaiso.

Sedan jag skaffat mig en *Vaqueano*, (vägvisare; men egentligen en väl beriden Guazo, som begagnas vid boskapens vårdande, sammandrifvande och fångande med *el Lazo*) — en ung gässe om 15 år —, begåfvo vi oss ridande åstad kl. 4 om morgonen. — Väderleken var angenäm, — emedan det ännu var vår, och resan blef trefflig genom min *Vaqueano's* muntra konversation. — Han var språk-sam, omtalade sina familje-förhållanden, och lade vidt ut sin fermhet och ihärdighet uti sitt yrke, hvilket egentligen bestod uti att två gånger i veckan ridande köra en *Virlocho* (suflett-chäs) fram och tillbaka emellan Santiago och Valparaiso. — Det var roligt att höra hans sjelfbelåtenhet såsom stadsbo, när han berättade sina äfventyr under vägen med *los guazos* och *las guazas*, af hvilka de förre alltid finga epitetet: *lesos* (odrägliga) — och de senare: *simples* (enfalldiga), eller *rusticas* (bond-

aktiga); ehuru jag för min del hade svårt att urskillja målaren ifrån porträttet.

Vi passerade en glest bebodd mark, bestående af små kullar beväxta med *espinos*, — dälder och slätter, som nu voro klädda i den lifligaste grönska; hvarvid vi då och då mötte omvexlande föremål af en fikon-lund, en hveteåker, en *lleguada* (hop af sto-kreatur), *manada* (får-hjord) *rebanos* (boskapsdrift), en *rancho*, en *arroyuelo* (liten bäck) eller en *pantano* (kärrjord). — Det sista slaget af dessa omskiften var det obehagligaste. Vi passerade flera sådana ställen, och våra hästar hade största möda, att under ett beständigt *smack, smack*, utur gyttnan uppdraga sina ända till knäna deri vid hvarje steg nedsjunkande fötter; — och näst det tröttsamma, att gå eller åka på en djup sand-mo, eller att gå på en snö, hvilken hvarken bryter eller bär, torde ingenting vara så tråkigt som en sådan kavalkad.

Äfven min muntra kamrat, hvars mun allt hittills beständigt evakuerat en mängd af *cuentos* (berättelser) och *chistes* (bons mots), — begynte dervid hänga läpp och se misantropisk ut; men sedan vi *en silencio* passerat en quart timma, började småningom hans tungas band lossas, konversationen kom ånyo i gång, och vi passerade muntert det återstående af *el Pantano*. Slutligen framkommo vi till en med grus och klappersten betäckt bädd efter en ström, hvilken under vintern varit bred och strid, men hvaraf nu endast symptomerna återfunnos i en sakta sorlande bäck. Vi följde nu bäckens kosa; men undveko dess många krokas, och då vi som oftast redo öfver den, gick vattnet sällan högre än till knäna på hästarne. — De ville då gerna dricka; men sådant blef dem icke tillåtet.

Det är, nämligen här en allmän och på erfa-

renhet grundad sats, att under loppet af en resa hvarken gifva hästen foder eller vatten, förrän man tager nattqvarter; emedan han på sådant sätt bibehåller sin lätthet och liflighet; då han deremot, efter det han blifvit vattnad och fodrad, blifver tung och trög, samt utur stånd att utan en längre hvila, kunna uthärda vidare strapass. — Ryttaren använder här med sin häst samma metod som, enligt berättelse, den Finske bonden med sin mage, när under ett långvarigare ut-arbete hans mat-förråd begynner lida till slut: Han spänner, nämligen, *till* sitt bälte allt tätare om lifvet för hvarje dag som målen förminskas, hvarigenom det påstås att hans krafter bibehållas, och han icke känner någon hunger. Likaså spänner Chilenen under ridten ofta till jolen på sin häst, förmodligen för att derigenom förekomma tomheten i djurets inre att göra sig förmycket kännbar.

Ändteligen, framkommo vi efter 7 timmars färd till Petrés Ingenio. Han var hemma, emottog mig hjertligt, och införde mig uti sin nya byggning, hvilken nu var fullkomligt färdig och ganska treflig; ehuru utan annat gälf än sjelfva jorden. — Eter intagen frukost lät Petré sadla tvenne af sina hästar med eleganta *recados* — vi sutto upp — och nu bar det af för att taga hans ägor i ögonsigte. — Hästarne voro *de paso*, och — oaktadt jag var tämmeligen sönderskakad efter morgonfärden — blef det för mig en verklig njutning, att i snabb passgång af min stolta klippare framgungas öfver backar och dalar i alla directioner. — Det hände aldrig att dessa utmärkt väl inridna kreatur någonsin snafvade, — äfven om färden bar på tvären af en brant sluttning.

Ägorna voro i ett förträffeligt skick. — Får och getter betade på backarne — hornboskapen på ut-

marken, och *la vina* låfvade om några år en förträffelig skörd. — Det var för mig upplifvande, att höra min väns varma uttryck om egendomens låfvande aspecter, att ingå i hans beräkningar för framtiden, och förnimma, att en man, hvars första bana varit utmärkt på ett fält af bragder och lysande förhopningar, hvars öden vid mognare år varit nedslående och tryckande, — åter kunde förlikas med verlden uti en verksamhet af denna nya och anspråkslösa form. — Stället bör, — om vintern och i början af våren, då, floden har tillräckligt vatten, — vara vackert; ty floden slingrar sig då i mångfalliga krokur omkring ägorna. — Reverberugnen med sin höga tornformiga skorsten, gifver egendomen ett imponant utseende; och *el Bodegon*, hvarvid som oftast grannarne infinna sig och anställa chinganas, carreras och andra tidsfördrif, gifver stället mera liflighet än man vanligen träffar i dessa trakter. — Stora högar af kopparmalm lågo spridda omkring Reverberugnen, väntande på hösten för att beneficeras, — och trakten omkring gården beskuggades af lummiga svalkande fikonträäd.

Med sitt folk var Petré allvarsam, men hjertlig, och mot sina grannar gästfri, — utan åtskillnad till personen: Han hade, nämligen, adopterat landets franka, uppriktiga och, att jag så må uttrycka mig: rättframma sätt att vara, och gick derföre klädd, såsom bruket var, med Guayaquil-hatt, *poncho*, — och *botas*, när han var på resan. Han var älskare af musik, och trakterade sin flöjt med både smak och precision; men han höll sig dervid förnämligast till patrioternes egna melodier, hvaribland Buenos Ayres national-hymn intog första rummet; och det var med möda jag kunde förmå honom att låta höra Tyroler-vals, Vogler's *polonoise* eller några svenska

ska stycken. — Ibland tillät han sina underhafvande och några af grannarne, att dansa i hans salong; hvarvid han sjelf var musikanter, och äfven stundom derunder deltog i någon putslustig Chilensk dans. — Hans lynne tycktes ingenting hafva förlorat af originel munterhet, hans rörelser voro qvicka, och han deplojerade dervid — men i synnerhet till häst — både vigör och vighet.

En af hans närmaste grannar var arrendator under Pulpaico: Hans namn var Marco och hans äldsta dotters Rosario, eller diminutift: Rosarito. — Jag visste väl att Petré tyckte om detta fruntimmer, och att han ej misshagade henne; men likväl trodde jag icke att deras böjelse var något mera än ett blott tycke: — Jag blef således icke litet förvånad när Petré nu icke allenast presenterade henne såsom sin fästmö, utan på samma gång bad mig att den följande dagen assistera vid deras vigsel. — Jag trodde i början, att min vän raljerade, hvilket ibland plägade hända honom —; men fann snart att det var allvar; och Petré begynte nu enträget bedja mig att uppskjuta min afresa, — (ty jag hade bestämt att den följande dagen återvända till staden) för att vid detta vigtiga tillfälle såsom vittne gå honom tillhanda.

Vid få tillfällen har mitt eget personliga jag varit utaf sådan vigt, som vid detta: dels emedan jag var Petrés *soit disant* landsman, och dels emedan jag kände *honom* genom hans rykte under finska kriget — och många af hans *slägtingar* personligen; men i synnerhet, emedan jag visste att han icke var gift i Sverige. — Det fordrades, nämligen, i Chile utaf hvarje utlänning som trädde i gifte med Chilenska, att han skulle ådagalägga det hans namn och rykte i hans fädernesland icke voro underkastade klander, att han vore af godkänd familj — och,

framför allt, ledig till äktenskap. — Det fordrades dessutom, att han bekände sig till apostoliska, katolska, romerska kyrkan; men härifrån hade Petré förskaffat sig dispense. — —

Jag beslöt följaktligen att dröja kvar öfver morgondagen; och ännu samma afton, sedan Petré slutat sitt arbete, blefvo åter de snälla hästarne sadlade; och vi begåfvo oss tillsammans på vägen åt byn Tiltil, der pastorn bodde, för att invitera honom att dagen derpå i Tapique förrätta vigseln. Det var redan mörkt, och vi hade att rida tre fjern-dels väg; men detta hindrade icke farten; utan det bar af ömsom i *carrière*, ömsom i stark passgång, öfver backar och dalar, likasom om det varit dager, oaktadt der var ingen väg, utan endast en smal gångstig, som ofta nog af boskaps tramp och bi-stråter var bortblandad. — Endast då och då kunde jag upptäcka Petrés hvita *poncho*, fläktande framför mig; hvarföre jag också ingenting annat kunde företaga, än gifva hästen lätta tyglar, och låta honom följa sin kamrat.

Ändteligen framkomne till byn, funno vi *el clerigo* (prästen) sittande i en stuga, och omgifven af unga flickor, såsom en Pascha i en serralj, med ett glas *ponche de huevo* (ägg-punsch) i handen. Vi hellsade honom artigt, och jag såg redan på hans *tell-tale* (betydelsefulla) mine, att han var prepare-rad på vårt ärende. — Petré begärde ytterligare fram några glas af samma punsch, och, sedan vi tappert druckit om med prästen och denne låfvat att komma, stego vi åter till häst, och redo lika raskt tillbaka.

Följande dagen voro alla händer sysselsatta med bröllops-tillredelserna, i hvilka äfven bruden sjelf med mor och systrar deltog. — Jag hade också bestyr med några anrättningar; ibland annat påmin-ner jag mig en svensk rätt, som gjorde epok. — Det

var nämligen, stufvad stockfisk, hvilken — ehuru mycket den än berömdes af de artiga gästerna med *el plato sueco es delicioso* (den svenska rätten är delikat) — likväl, förmodligen genom den svenska *kockens* oskicklighet, blef så hård och seg, att han sjelf deraf icke kunde få ned en enda bit. — —

Mot qvällen börjades dansen, hvarefter vigseln gick för sig; man åt sedan qvällsvard och gästerne skilljdes åt, med undantag af prästen och några unge män ibland brudens släktingar, hvilka dröjde kvar långt inpå natten. — Det var då man hade tillfälle att erfara sanningen af Syrachs uttryck: "*I vin ligger sanning;*" ty hans ärevördighet, som till mig fått en synnerlig *penchant*, sedan jag till Domkapitlet efter hans dictamen uppsatt de före vigseln nödiga deklarationer, började ganska liberalt att yttra sig om katholska kyrkans riter, hvarvid han avancerade satser som — äfven i mina profana öron — läto illa. —

Petrés fru var icke vacker; men hade hvad man kallar tycke -- och var ett hyggligt fruntimmer. — Hennes far var icke förmögen; men, med den tillgifvenhet de nygifta hade för hvarandra, är all anledning att förmoda det äktenskapet blifvit lyckligt. —

Dagen efter brölloppet, tog jag afsked och återvände till Santiago; — och sedan den tiden har jag icke sett Petré, ehuru vi corresponderat; men ifrån den 26 Juli 1834, då hans bref af den 24 Juli 1833 ingick, har correspondansen å hans sida upphört, och jag saknat vidare underrättelser om honom. Då jag har mig bekant, att han ännu i Sverige äger släktingar och många vänner, samt detta bref innehåller till äfventyrs senare underrättelser om honom, än dem de förut erhållit, samt dessutom antyder någonting som för Ahrengrens arfvingar kunde blifva af intresse; hoppas jag att mine läsare ännu förläna mig något

litet af deras tålmod, och tillåta mig att här införa ett korrt utdrag deraf.

— Petorca *) d. 24 Juli 1833.

H: Carl Bladh.

Rio de Janeiro.

Vår vän Johan Ahrengrens fullmakt emottog, och med första tillfälle öfverlemnade densamma till Major Amunategui, för att enligt min väns ordres vidtaga nödiga åtgärder till befordrande af en honorable *reform*. — Innan fortfar att meddela under rättelse i afseende på denna commission, är nödigt min vän meddela i afseende på hvad han mig skrifver från Valparaiso: ”*Jag innesluter Ahrengrens bref, på det M. H. icke må hafva någon farhåga att vidtaga de medel, som kunna leda till ändamålet.*” — Detta bref har ingalunda ingått i mina händer och förmodar jag att min vän, vid förseglande af sitt bref, tilläfventyrs bortglömt innesluta detta af Ahrengren, hvilket åtskilliga gånger händer, häldst göromål och mellankommande omständigheter inträffa.

Nu till hufvudsaken —: ”Amunategui, invecklad i revolutioner, har hela denna tiden varit emigrerad och afskiljd ifrån alla förhållanden i militäriskt afseende; och af denna anledning har jag honom tillskrifvit, anhållande att få veta dess företag i afseende på Ahrengrenska commission, men ända hittills har jag icke erhållit en rad till svar. — Min vän, såsom rutinerad i alla slags förhållanden, känner ganska väl, att i slikt afseende såsom detta, och för att kunna bevaka och decidera vår vän Ah-

*) En stad, belägen 15 mil norr om Santiago. — Antingen var Petré der på en resa, eller hade han flyttat dit; emedan der äro många och rika grufvor.

rengrens rätt, ovilkorligt är behöfligt en fullmägt eller: *Poder en toda forma de justicia y segun las leyes otorgado por las autoridades que competen.* — *En este caso hubiese sido para mi muy facil à desempeñarme* *). — Meddela mig ordres i afseende på *lo sucesivo* (det tillkommande). Alla hafva blifvit reformerade, och om vår vän Ahrengren sänder behörig fullmägt, inom få ögonblick händer honom detsamma. — Öfverste Beauchef erhöll $\frac{30}{111}$ p:s *). — Inom få månader hoppas se min vän i Rio de Janeiro och kanske uppfylla ett gammalt löfte. — ”

Här följa helsningar, på spanska, ifrån Dona Rosarito och min gudson, sonen Robert Fredrik, som fadren skrifer: hellsar med hopp att med sin pappa resa, till Sverige. —

(tecknadt) Fredr. Petré.

Innan jag lämnade Chile, hade Petré redan det året producerat 800 qvintaler koppar, som à 16 piaster pr. qvintal i Valparaiso importerat honom och hans associé 12,800 piaster. — Han hade då också vid sitt *Ingenio* anlagt en koppar-smedja, och tycktes vara på god väg att göra lycka.

*) Fullmägt i all form af rättvisa och enligt lagarna (i laga form) uthändigad af vederbörande auctoriteter. — I det fallet hade det för mig varit mycket lätt att afbörda mig (att uträtta ärendet).

*) Menas förmodligen 30,000 piaster.

15. A R T.

Boskaps-skötsel i allmänhet. — El Ganado. — Los Vaqueanos. — Las Matanzas. — Mjölkning. — Kärning. — Får och Getter. — Svin. — Hästar. — Hästars tämjning. Hästars fångande och dödande. — Burros och Mulas. — Fjäder-fä.

Boskaps-skötseln, så väl som de flästa andra grenar af landthushållningen, deriverar i detta land sin härkomst ifrån Spanjorerne, hvilka först till Syd-Amerika införde de stamdjur, som nu till så otalig mängd förökad sig öfver denna vidsträckta kontinent. Dessa djur voro ursprungligen af en utmärkt god ras, och hafva icke allenast bibehållit sin goda egenskap, utan till och med förbättrats så till storlek, som styrka och vackert utseende, sedan de en gång blifvit vana vid klimatet och födan. — De vidsträckta amerikanska slätterna erbödo snart åthornboskapen och hästarne ett lätt sätt att undandraga sig människans vård; och ett välsignadt klimat, jemte en beständig tillgång på foder, gjorde denna vård umbärlig. — Naturen blef uteslutande deras vårdare, och friheten deras element.

Då likväl naturen är olika verksam i de särskilda länder, som utgöra jordens stora yta, har den också haft ett olika inflytande på djurens trefnad och tillväxt. Deraf kommer att hornboskapen och hästarne hafva bättre trefnad, föröka sig mera, och blifva större och starkare i södra delen af Chile än i den norra. I södra delen finnas ofantliga hjordar af båda slagen, som äro i natur-tillståndet, — villda, fria och *res nullius*; då deremot boskapen i den norra, ehuru beständigt under Guds fria himmel, är både räknad, och inskränkt inom gränserna af människors område.

Krigen mot Spanjorerne och Indianerne, samt invånarne sins emellan, hafva likväl betydligt med-

tagit det stora antal boskap, som fordom funnits i södra delen af Chile. — Der voro i trakten af Concepcion *Haciendas*, på hvilka förut funnits tio à tolf tusende *Cabezas de Vaca* (Boskaps-hufvud) — en benämning lika naiv som Brasilianens: *pés de Caffé* —; men hvarest man nu knappt kunde räkna några hundrade. — Indianerne hafva vid Chiles krig och inre oroligheter begagnat tillfället, och ströfvat i provinsen samt derifrån drifvit boskapen till sina egna gebit, och possessionaterne hafva då alltid flyttat ifrån sina landtgårdar åt städerna, för att icke sjelfve falla i fiendens, men i synnerhet, i Indianens händer; — och på sådant sätt har deras egendom blifvit lemnad till spillo, ej mindre åt Indianer än de hvite, som då äfven varit med och delat rofvet. — Der utbjöds till salu jord, som sålunda i flera år legat öde, till två realer *la quadra* (se pag. 34.), hvilken dels tillhörde delägarne i sterbhus efter afledne egendoms-herrar, dels Spanjorer som flyttat utur landet; och dels de primitiva ägare, hvilka igenom kriget blifvit ruinerade. — Der hade visserligen då varit en *coup* att göra för en spekulant, NB om han för flera år kunnat låta sitt kapital räntefritt hvila; ty otvifvelaktigt kommer samma jord, att uti en framtid, med flera hundrade procents förhöjning i pris, kunna afyttras; men under då varande period, och i synnerhet om köparen ämnade genast vid egendomen lägga hand, var företaget underkastadt mycken risk.

Men der funnos likväl en mängd andra *Haciendas*, som blifvit bevarade ifrån plundring, och bibehållna under en säker och jemn vård, hvarest boskapen med omsorg bibehölls. På samma sätt voro landtegendomarna i midten och de norra trakterna af landet i allmänhet så väl försedda med boskap, att på många ställen ägornas vidd ej medgaf

någon vidare betydlig förökning deraf; — på andra, och de flesta, var dess antal i progressivt tilltagande.

El Ganado (Hornboskapen) utgör i hela Chile, men i synnerhet i medlersta och norra delarna af landet, hufvudsakligen den förmögne landtmannens inkomst, — och i dess vårdande består hans egentliga yrke. — Ägora äro vidsträckta och kreaturen hållas tillsammans, än här än der inom de särskilda egendomarnas områden, hvarest lägenhet till vatten förefinnes, — och, der sådant icke är fallet, grävas grunda gropar eller cisterner för deras vattnande. Detta är i allmänhet lätt verkställt på lågländta slätter och i dalar, der gemenligen vatten nära under jord-ytan anträffas; men stundom inträffar vid länge uthållande torrka, att äfven denna utväg slår felt, — och vid sådana tillfällen är boskapens vattnande förenadt med mycket besvär, i anseende till de långt aflägsna permanenta vattendrag, hvartill den då måste drifvas.

Boskapen hålles alltid ute, under bar himmel, och är igenom vanan och naturen härdad emot väderlekens omskiften; så att sjukdomsfall äro i allmänhet sällsynta. — Skjul skulle visserligen för den vara nyttiga och välkomna, för att om sommaren skydda den för de brännande solstrålarna, och, om vintern, för det starka och ofta nog kalla regnet; men huru skulle en sådan mängd deraf åstadkommas, som så talrika hjordar behöfde? — Och kreaturen här hafva dessutom en stor förmån framför på andra delar af jorden, der de under den varma årstiden äro blottställda för bröms, mygg och annat åt, för hvilka plågoandar de här äro alldeles befriade.

Då egendomarne icke äro ifrån hvarandra afskilljda medelst vallar, diken eller andra hägnader,

måste ägarne vara försedde med ett emot ägornas vidd och boskaps-driftens storlek svarande antal Vaqueanos (så kallas egenteligen vägvisare, men äfven, väl beridne *guazos*, som vårda kreaturen och biträda vid deras ringande, märkande och slagtande), hvilkas yrke är att oupphörligt rida omkring boskapen, för att sammanhålla den, och hindra dess spridande på grann-ägorna, i hvilket fall dess återfående alltid är förenadt med många svårigheter.

På flera ställen af ägorna äro, af i jorden perpendikulärt och tätt vid hvarandra nedslagna pålar bestående *Cercos* (cirkelformiga inhägnader) inrättade, hvarest kreaturen indrifvas om våren, när de skola räknas, märkas, kastreras eller de främmande frånskilljas, samt om sommaren när de skola slagtas.

Det är icke utan sitt intresse att öfvervara dessa stora boskaps-sammankomster. — När man ser drifterna på afstånd antågande öfver en slätt, är blicken majestätisk, och förefaller det vid första påseendet såsom om en stor armé vore i annalkande. Man kan då ännu icke urskillja föremålen, och den linie som upptages af hjordens front, afbrytes här och der af ett moln utaf damm; men hvartefter troppen kommer närmare, blifver scenen allt mera liflig: små detacherade partier synas då sprida sig åt särskilda direktioner, ihärdigt förföljda af los Vaqueanos, hvilka derunder ådagalägga den utmärktaste skicklighet, så väl uti snabb *carrière* och qvicka vändningar, som vid bruket af *el lazo*; — och de lyckas nästan alltid, att mota och till hufvud-troppen återdrifva dessa partier; men ibland händer att en modig tjur genombryter deras linie, och, ehuru tätt förföljd af en sådan Vaqueano, likväl upphinner ett snar eller brant skogsbacke; och då måste hans förföljare bravera alla faror för att kunna drif-

va honom på fältet, eller snärja honom i sin lazo. — Det bär då af i full *carrière* igenom de tjockaste *espinos* (hågtorn med 4 à 5 tums långa taggar), öfver vindfällan, branta upphöjningar och fördjupningar, berg och dalar; hvarvid stundom händer —, när kreaturet hunnit få något försprång — att det hastigt ifrån en trång *avenue* gör front och nedrusar emot ryttaren, som då behöfver all sin skicklighet för att sauvera sig sjelf och sin häst; — och mången braf *Vaqueano* har dervid förlorat lifvet.

De hafva vanligen sina kläder betäckta med tjockt läder; på samma sätt hufvudet och en del af ansigtet — samt bruka *las botas* (damaskor) af läder; men i alla fall äro alltid både förföljaren och det förföljda djuret, — efter en sådan färd på lif och död, som den nyss beskrifna — fulla med blessyrer.

Alla raska bättre ynglingar, som ambitionnera att vara *ginetes* (öfvade ryttare), assistera gemenligen vid dessa tillfällen, och djerfvas äfven stundom disputera *el Vaqueano* äran af de svåraste och mest hallsbrytande företag. — Äfven könet deltar på distançe, och under *escort* af några *caballeros*, uti detta nöje, samt uppelda och belöna dervid äfventyraren med sina blickar.

Märkvärdig är den snabbhet, hvarmed dessa *Vaqueanos* märka och kastrera kreaturen; — nästan uti ett ögonblick är affären gjord; men den är ohygglig att påse, likasom allt annat lidande menniskan tillfogar kreaturen. — Likväl går ingenting i ohygglighet upp emot hvad jag sett praktiseras vid slagterierna.

Matanzas (slagterier) ske, som nämndt är, om sommaren innan den värsta torkan inträffar, och kreaturen afmagra. Man väljer vanligen till slagtt äldre oxar och onyttiga kreatur samt de öfverflödige tjurarne, hvilka man för sådant ändamål

några år förut kastrerat. På en egendom, som redan håller så många kreatur den kan föda, är det vanligt att hvar år slagta en tredjedel utaf kreaturens primitiva antal; ty man räknar der att en kalf fordrar blott tvenne års tid för att antingen tjena till slagt eller till fortplantning af sitt slägte. Derigenom bibehålles också boskapen uti sin ungdom, hvilket för både köttets och hudens egenskaper, är nödvändigt. — Vid dessa slagterier, der på sin höjd några tusende kreatur hvarje är användas, går det likväl mera menskligt tillväga; men vid de slagterier, der boskapen uppköpes och ofta 3 à 400 kreatur dödas hvarje dag för en tid af flera månader, blifva de förfärligt behandlade; ehuru deras plåga icke varar länge.

Jag såg en gång hur dervid tillgick och skall nu berätta det:

Kreaturen, hvilka alla voro fullvuxna och till det mesta bestodo af stora dragoxar, voro som vanligt instängda i en Cerco. När ett kreatur derutur skulle hemtas, inredo tvenne *Vaqueanos* försedde med hvar sin lazo, af hvilka den ene *Vaqueano* kastade *sin* om kreaturets horn, och red med spänd lina utur *el cerco*, under det den andre gjorde samma manöver om bakfoten och dref djuret ut efter honom. När nu kreaturet ville rusa fram, hindrades det af den lazo, som höll dess bakfot, hvarpå djuret blef stillastående: Nu framkom en slagtdräng med ett vasst jern och afhög senorna vid knäna af djurets bakben, då det, förmodeligen äggadt af svedan, under ett fasligt vrålände framhoppade på stumparna till den bestämda platsen — och straxt derefter sprang en annan karl bakifrån på djurets rygg, och med ett i dess nackgrop väl riktadt knifstyng på en gång slutade dess dagar; hvar efter samma procedur iaktogs med den öfriga in-

stängda boskapen. Så snart djuret fallit ned, infunnos sig dertill bestämda personer, som sedan de stuckit det vid strupen och låtit blodet rinna på marken, först aftogo huden *) och derefter afskilljde köttet från benen. — Detta nedsaltades sedan det kallnat, hvarefter det upphängdes i fria luften för att torrka, — och sedan det var fulltorrt, blef det nedlagdt i trafvar under bar himmel, och var då färdigt för export samt kallades *Charque* eller *Carne Seca* (torrt kött); och när den regnaktiga årstiden inföll, blef det inlagdt i *las bodegas* (magasinen). —

Jemte slagterierna äro ljus- och tvål-fabriker anlagda, hvilka öka revenuen för de förra, ehuru landets både ljus och tvål icke äro att rekommendera; men åtgången deraf är likväl ganska stor. — I allmänhet äro slagterierna utomordentligt lönande och rikta hastigt båda ägaren och föreståndaren; men det fordras också denna sporrning af egennyttan, för att en menniska — med någon idé om det välgörande inflytande den friska luften har på hennes helsa, och med vanliga lukt-organer — skall kunna beqväma sig att lefva vid en sådan inrättning.

*) Det är märkvärdigt med hvilken omsorg hudarna här och öfverallt i Syd-Amerika blifva skötta, emot hvad jag sett praktiseras i Sverige och Ryssland: — Så snart huden är aftagen, som sker med synnerlig skicklighet och noggrannhet, utsträcker den medelst pålar på marken med kött-sidan uppåt vänd, hvarvid alla köttaktigheter m. m. noga derifrån borttagas; när den då fullkomligt kunnit torrka, undergår den en noga vädring och piskning i fria luften, hvarefter den längs ryggsåren precis sammanvikes samt inlägges i *la barraca* (Hudmagasinet) uti slät och jemn stapel, der den under tyngd af andra hudar pressas tills den erhåller den glatta yta man blir varse på de Buenos Ayres och Rio Grande hudar, som för Europa afskeppas. — Med vädringen och piskningen fortgår sedan regelmässigt så länge hudarna ligga qvar i *la barraca*.

Sedan kreaturens karkasser först lämnat *gratis* spisning åt alla vid slagteriet använde arbetare, och de i trakten varande grannar och invånare: derefter åt så väl tame som villde hundar — samt sist åt ägarens höns, (ty dessa lefva så väl i Chile som Buenos Ayres hufvudsakligen af rått kött) —; blifva hornen från hufvudena afslagna och dessa uppstaplade till hägnad omkring de på stället varande trädgårdar och plantager: de öfriga benen samlas till vedförråd (ty ingen annan ved nyttjas der till bränsele — och benen brinna förträffligt; men gifva en vedervärdig lukt): — och svansarne förvaras, för hårets skull, som också utgör en betydlig exportartikel.

När nu härtill kommer orenligheten efter alla dessa kreatur, hvilken lägges på ett obetydligt afstånd ifrån stället, så kan man föreställa sig de personers trefnad, som der uppehålla sig.

Redan på en half mils afstånd, kännes atmosfären förpestad af ett sådant slagteris qväfvande lukt, hvilken allt mera tilltager ju närmare man nalkas stället, och, innan man ännu får detsamma i sigte, förmörkas ofta skyn af en otalig mängd roffoglar af alla möjliga slag och storlek, hvilka dagligen spisa på dödlighetens rester.

Framkommen till gården och plågad af en brinnande törst, som alltid infinner sig i hetta och strapass, repugnerar allt hvad der bjudes — äfven det klaraste vatten; — och människorna der, särdeles fruntimren, som ännu mindre än karlarne, på ett sådant ställe kunna erhålla någon väderväxling —, äro bleka som döden, — och tyckes den kalla otalande blicken i deras ögon, vittna om förlusten af all lifslust — liknöjdhet för allt godt i verlden — och ett jemnt fortgående till förvandling. — — Men härtill kommer ännu osnyggheten för att full-

borda taflan; — en mängd flugor förmörkade luften, lade sig i allt, både ätligt och drickbart, och täflade om att gifva åt fenster, porsliner och glas, samma skuggning, som ett annat lika flygtigt — ehuru icke flygande slag — sökte gifva åt de ankommandes hvita strumpor; — Men man bör ju, så vidt som möjligt, se och lära känna både ondt och godt af hvad som förefaller i denna snöda verlden?

Hvilken grof misshushållning äger icke rum vid begagnandet af dessa i hast dödade kreatur? Endast bloden skulle på en annan ort vara af oskattbart värde; men folket har förmodligen efter Spanjoren den fördom, att människan ej bör förtära blod, emedan det är orent, skadligt och Gud vet hvad. — På samma sätt hushållas med märgen, — och det är blott utlänningen, som vet att värdera den; föröfrigt brinner den upp i spiseln jemte benen. — Det myckna köttet, som qvarlemnas vid hufvudet, och benen skulle kunna föda en mängd med människor, i stället att det nu tjenar till föda åt odjur och till lufteus förpestande.

Men hvad betyder detta människans slösande med de nyttiga kreaturen vid slagterierna, i jämförelse med hvad som sker i det inre af landet, der dessa dödas endast för hudens skull, och ofta nog af den privata individen — blott för en god bit *carne con cuero* — kött med åtföljande hud, hvaruti det stekes på glöd och utgör en mustig och välsmakande beefstek —?

För öfrigt finnas der så långt aflägsne trakter, omöjliga att med lass kunna passera, att invånarne, för att kunna hafva någon förtjenst utaf de villda kreaturen, — sedan de dödat dem, endast kunna begagna huden, hvilken, sedan den fått torrka, de då med lätthet kunna transportera. Detta plär af kring-

strykande hud-uppköpare, och i synnerhet af Indianerne, praktiseras.

Men hvarföre mjölkar man ej dessa kor, och använder mjölken till mat, smör och ost? *) Det är en fråga som ej är lätt att besvara; ty det är känt att Spanjorerne mjölka sina kor, och följaktligen medtagit den konsten till sina trans-atlantiska länder, när de dit öfverförde dem.

Problemet torde dock till en del på följande sätt kunna lösas: Dessa länder hade så många andra födoämnen, hvilka utan besvär kunde åtkommas: Spanjorerne blefvo genast vid sin ankomst till Amerika, sina egne herrar, och infödingarne torde i början icke varit skicklige att betjena dem med mjölknings förrättande; och då deras hufvud-object var gull och silfver, ansågo de förmodeligen så under sin värdighet, som emot deras plan, att bearbeta en industri, som jemförelsevis återgaf så liten förtjenst, och medtog så mycken tid och arbete. — De sågo att kreaturen trifdes väl utan skötsel, gäfvos derföre

*) Detta förhållande torde, hvad Chile och de flesta andra Syd-Amerikanska länderna beträffar, vara mindre att undra på, än den besynnerliga mani, som ännu i denna dag vidlåder en och annan af naturen mindre gynnad stat i Europa, hvars förnämsta natur-alster med njugghet bearbetas, och der andra nationers industri-näringsar — till trots af natur, och i motsägelse med erkänd statistik — envist inympas och understödas; oaktadt de, under ett mångårigt protektorat, der alldrig frodats, och alltid skola förblifva såsom dyra orangeri-plantor, i jemförelse med en orts naturliga växter.

Den likhet i åsigt jag funnit yttrade af en anonym författare till skriften: Om Ullkulturen i Sverige, införd i N:ris 156, 157 & 158 af Det Sjettet Aftonbladet, och det träffande i hans uttryck, har föranledt mig att derutur låna följande rader: "Att våra fabriker vid en friare handel skulle gå under, tro vi ej; men om så blefve händelsen, vittnade den blott, att deras tillvaro varit onaturlig och konstgjord."

friheten åt dem de trodde sig icke behöfva, samt behöllo blott några få för sina hushåll.

Åtminstone var ännu förhållandet sådant i Chile, att ett obetydligt antal mjölkande kor höllos nära till städerna för mjölkförsäljningen, äfvensom vid landtgårdarna för egendomsherrens och hans familjs behof; men sällan bereddes der smör eller ost till någon betydligare qvantitet, — och utom de få kreatur, som för mjölk-behovvet vid gårdarna begagnades, lämnades för öfrigt hela driften åt sig sjelf.

Äfven mjölknings-metoden är i Syd-Amerika egen, och vittnar om huru litet invånarne vinnlagt sig om denna industri. De hålla, nämligen, vid mjölkningen kalfven vid sidan af sin mor, och låta honom först betydligt skatta hennes mjölkförråd, hvarefter de oförmärkt förbinda hans nos, samt *då* först begynna med mjölkningen; men kon märker snart att det är någon fremmande, som drar hennes spenar, upphör då att gifva mera mjölk, då kalfven åter måste lössläppas, och så turas tills hon är utmjölkad. Vanligen får en sådan mjölk-ko om dagen gå ute på bete med de andra kreaturen, och kommer om qvällen sjelfmant hem till sin kalf, som åter hela natten får vara hos henne; — följaktligen får ägaren ringa ja kanske ingen mjölk om morgonen.

Likväl produceras uti Chile i allmänhet, och relativt till dess folkmängd, vida mera smör än uti orterna omkring Plata-floden och i Brasilien, hvar-est äfven den utländska importen deraf är vida betydligare — och det, oagtdadt gräs-vegetationen i största delen af Chile under sommarmånaderna upphör.

Det är i sanning ett underligt fenomen, att det gula, vissnade gräset — som under denna årstid är nästan det enda födoämne kreaturen kunna finna på
fälten

fälten och *en los montes* (med buskar och smärre träd beväxta bergstrakter) — kan tjena dem till uppehälle; men det är likväl förhållandet, — och kreaturen tyckas, oakadt detta dåliga födoämne, under tiden obetydligt magra; men då det stundom inträffar, att, efter den vanliga torra tidens förlopp, regn ännu för längre tid uteblifver; så händer ock att de dö bort af en slags pest, hvilken tros uppkomma utaf en mängd spindelväf som vid sådana tillfällen plär betäcka marken; men denna sjukdom upphör genast, vid infallande regn.

Skulle den koloniserings-plan realiseras, hvilken Herr Juan Egana, i egenskap utaf *Encargado de Negocios* (Chargé d'affaires) i London, uppgaf åt styrelsen, — är ingen tvifvel att smör-productionen i Chile betydligt skulle tilltaga: Det var, nämligen, fråga om några hundrade familjers införskrifvande ifrån Irland; och det är bekant hvilken preponderance det Irländska smöret har i världsmarknaden.

Emellertid har jag äfven af Chile produkt smakat förträffligt smör; skada blott att Chilenerne ej förstå att salta det. Det conserveras likväl för längre tid uti de färska fårskin, hvori det utbjudes till salu; om man blott tar i akt, att för hvar gång man öppnar ett sådant skinn, det genast tillsnöres så hårdt och kompakt omkring smöret, att luften uteslänges. Chilenerne kalla smöret *mantequilla* och istret *manteca*, ehuru rätta benämningen på det förra torde vara *manteca de vaca*, och på det senare, *manteca de puerco*. Godt smör är der ganska dyrt; jag har ibland därför nödgats betala sex realer (3 R:dr) pr skålp.

Kärnmjölken förtäres icke af Chilenen — ej heller löpnad mjölk eller filbunke; dessa läckerheter äro endast svinen förbehållna. Den söta mjölken

förtäres i allmänhet endast kokt, och då antingen med caffè, the, schoklad eller i form af äggmjölk.

Får och getter underhållas i myckenhet uti Chile, — båda slagen hufvudsakligt för skinnets och köttets skull.

Ullen af de förra begagnas nästan icke, emedan folket har litet eller intet behof af yllekläder; och det kan också skönjas på de stackars djuren, som sällan på annat sätt blifva af med sin tjocka och varma pels, än medelst gnidning emot *espinos* och andra taggiga buskar, der man ofta finner qvarlemnade stora fällar af sammanvalkad ull. Djuren hafva i anledning häraf ett ömkeligt och högst löjligt utseende; ty ofta nedhänga fragmenter af den sålunda lösryckta pelsen ända till marken, hvilket gör att man tycker sig se ett vidunder med sex eller åtta fötter i stället för fyra.

Det är också icke något lätt arbete att reda och rena dessa fårs ull, sedan den blifvit afklippt; den är genomdränkt af orenlighet, klibbig och nästan i kompakt massa af den i så hett klimat ymniga utdunstningen, — och sammanflätad med taggar, qvistar och frön. — För öfrigt är ullen af ganska fint slag, emedan fåren ursprungligen till största delen varit *Merinos*. — Skinnen begagnas i synnerhet till *el recado*, hvartill de beredas med sin fulla ull, och sedan färgas mörkblå; — deraf exporteras betydligt till Perú.

Getterna användas endast till föda, och skinnen — särdeles af killingarne — beredas till ofvanläder för de Chilenska damernas skor. De trifvas väl öfverallt på jorden, — följaktligen också här; och landtmannen, som i dessa länder har få eller inga kryddgårdsväxter att vårda, får uti de många killingar, som årligen födas, en jemn årlig inkomst, utan

vidare besvär, än att hvarje afton låta ett af sina barn infösa dem uti deras fålla. De äro här, likasom fåren, ovanligt afvelsamma: tre killingar af en get och tre lamb af en tacka är icke ovanligt, — och affödan växer snart upp samt frodar sig, utan att lida af de på flera ställen förekommande boskaps-sjukdomar. Man kan öfverhufvud utaf etthundrade getter påräkna en årlig afvel utaf etthundrade femtio killingar, hvilka, när de hunnit uppväxa, rendera ägaren etthundrade femtio piaster. Af fåren bör han årligen kunna räkna på ett lamb af hvarje tacka, som af etthundrade tackor gifver honom en inkomst af två hundrade piaster per annum.

Det fordras ännu lång tid innan invånarne i dessa länder hinna med industri och verksamhet omfatta alla de ämnen, som der så rikligt erbjuda sig. — Äfven ullen, som uti en så oerhörd mängd produceras i Syd-Amerika, skulle — om den blefve vårdad och det funnes en lätt mekanism till dess rening — kunna uppdrivas till en ofantlig export; i stället den nu till en obetydlig del begagnas af invånarne — en ännu mindre del utföres, och resten helt och hållet går förlorad; ty utom den ull, som åtgår till Chilenernes *ponchos* och några andra klädesplagg, lär det största parti deraf consumeras till uppstoppning af möbler, madrasser och andra sängkläder, hvarvid tagel likväl utgör hufvud-Ingrediensen.

Svin födas här i myckenhet, och äro af en stor ras, samt hafva ett ypperligt fläsk i de trakter, som ligga afskiljda från slagterierna och sjökusten. Åtgången är deraf betydlig inom landet i anseende till bruket af späcket och istret till matredning, — och exporten af *Tocino* är också anseelig; men att röka skinkor var, med undantag af Chiloé, icke praktiseradt, — lika litet som att uti tunnor insalta fläsk eller

kött. Detta har väl af några Engelska slagtare blifvit försökt, men ännu icke väl lyckats; dels för det varma klimatets skull, och dels emedan slagtarne vanligtvis dertill använda det kött, som icke färskt för hvar dag af dem kunnat afyttras, och hvilket således redan af värman blifvit ankommet. Dessa artiklar, hvaraf uti sjöhamnarna en betydlig del till fartygens provianterande årligen åtgår, importeras derföre af Engelmän och Nordamerikanare. Skin-korna ifrån Chiloé äro ganska goda till smaken, ehuru vida smärre än de Engelska, Hamburgska och Nord-amerikanska, — och hålla sig ej heller så länge som dessa; emedan de äro mindre saltade.

Hästarne i Chile äro ansedde för att vara de förnämste i hela Syd-Amerika, så väl för deras vackra utseende, som uthållande styrka och utmärkta dressering. Väl villja Buenos Ayres- och Banda Oriental del Uruguay-boerne tillegna sig reputation såsom de förnämste ginetes — och jag måste erkänna min mindre erfarenhet uti vetenskapen för att kunna decidera i den frågan —; men den Chilenske hästen har otvifvelaktigt företrädet framför de senares. Han är tätt och starkt byggd, med fylig bringa, då deremot hästarne vid Plata-floden äro klen byggda, ehuru resliga, och hafva trångt bröst.

Likväl äro hästarne ifrån den södra delen af Chile mera värderade än de i den nordliga, hvilket förmodligen härrör af klimatet, som längre åt söder är kallare, samt till äfventyrs af betet, som der är mustigare, samt af landets mera kuperade läge. Äfven här, men särdeles på Indianernes gebit, — på samma sätt som i det föregående är berättadt om hornboskapen, — finnas en myckenhet *caballos chucaros* (vilda hästar), som äro ingens tillhörighet; och likaledes finnes ibland possessio-

naternas *caballadas* (häst-drifter), en stor mängd deraf.

När krig inträffar, åtföljas arméerna af flera troppar utaf dessa villda hästar, — och likaledes af hornboskap; hvilket gör det lätt för arméerna att verkställa snabba rörelser, enär de således hvarken behöfva uppehålla sig med en besvärlig tross, eller genom trötta hästar; ty dessa, ehuru i början villde, blifva genast och under marschen inridne. — Jag har väl icke varit tillstädes då en sådan *caballo chucaro* blifvit inriden; men jag har derom hört flera sammanstående berättelser, och vill derutur anföra det hufvudsakliga, utan att för sannfärdigheten kunna garantera:

Så snart en guazo åstundar en sådan villd häst, utväljer han på de fria slätterna det kreatur han tycker om, — snär det med el lazo, — påsätter det ett starkt betsel, hvilkets bitt består af en stadig oberedd läderrem, — samt sätter sig, försedd med goda sporrar och sin lazo, genast på dess bara rygg. Den villde hästen sträcker då af i den starkaste *carrière* öfver slätter och snar, backar och dalar, under beständigt slående med bakföttren, stegringar, luftsprång och reitererade *saltos de Carnero* (får-språng, eller hastigt hopp åt sidan). El guazo, som med knäna starkt tryckta emot hästens flanker orubbeligt håller sig fast, bemödar sig derunder icke det minsta att med tygeln hejda djurets fart; utan fastmera trycker han sina skarpa sporrar djupt i dess sidor, samt söker med repeterade slag af sin lazo ytterligare öka dess fart. Detta skall dels vara i afsigt att öfvertyga djuret om ryttarens öfverlägsenhet, och dels för att så mycket möjligt är påskynda dess uttröttande.

En annan guazo åtföljer honom, ridande på något afstånd, för att vara till hands vid inträffande

händelser under färden, samt biträda vid *el quebranto* (brytningen). När slutligen hästen ansträngt sina yttersta krafter, stupar den vanligen till jorden, antingen död, — *quebrado* (hvilket Engelsmannen kallar *wind-broken*, eller när hästens lungor för framtiden äro så fördärfvade, att han vid den minsta möda blifver andtruten), — eller ock blott afmattad. I den sista händelsen anses hästen värdig *de quebrantar*, att brytas in; detta tillgår på följande sätt:

De båda guazos binda nu hästens *manos* (framfötter) och *piés* (bakfötter) tillsammans, — derpå resa de upp hans hufvud och böja det jemte halsen, så långt som är möjligt, öfver manken och ena fram-bogen åt hans bakdel, — sedan stiga de upp med fötterna på den konvexa sidan af hästens halls, och trampa den länge allt ifrån hufvudet ned åt bröstet — hvarefter hästen lägges på sin andra sida, och der på lika sätt förfäres.

Denna *quebranto* är så plågsam, att många hästar icke kunna dermed uthärda, utan dö under kuren; men los guazos påstå att den är nödvändig för att göra hästen böjlig och smidig: och den häst, som utstått profvet, anses för fullgodt ämne, samt underkastas ifrån den dagen en jemn dressering, hvilken i flera konsekutiva månader och derunder flera timmar af hvarje dag fortgår. — Hästen läres då en vacker ställning — så med fötterna och benen, som halsens och hufvudets hållning: *la carrera: el paso*, och stundom *el trote* (att trafva): att lyfta på den fot ägaren åstundar: att tåligt låta sig sko: att stå obunden på en landsväg eller gata, och alldrig gå ifrån stället, äfven om vagnar eller något annat slamrande mobile skulle passera m, m.

Jag har haft tillfälle att öfvervara denna exercise, och måste tillstå att *el guazo's* takt under

denna trägna och visst icke lätta undervisning, gick vida öfver min föreställning.

Manegen var stundom hemma på hans gård, och stundom ute på bara fältet: ibland på en slät plan och ibland på en ojemn mark. El guazo höll i handen ett lätt ridspö, hvarmed han lindrigt rörde de af hästens lemmar han önskade se uti en ombytt ställning. Hästen stod derunder obunden, och, när el guazo genom ett tecken befalle hästen följa sig, gjorde denne det genast. — *El guazo* utmätte ibland på en landsväg en bana för en carrera, hvarunder hästen följde och återgick med honom till stället, hvarifrån carreran skulle börja; då fattar el guazo uti sin son, — en gånge om 7 år, — kastar honom upp på hästens rygg — ger honom en lätt tygel utan annat bett än en läderrem, ställer sig på sidan och utropar: *rompe!* (fall in!), då hästen genast sträckte i full carrièr öfver banans längd, gjorde vid dess slut en ögonblicklig vändning, och återkom i samma fart tillbaka.

Det är denna snabba vändning, som i synnerhet är förvånande: under full fart och vid en viss ryttarens rörelse, utsträcker hästen sina båda framfötter nästan rakt framför sig; dessa stanna nu hans fart, — och *acto continuo* reser han sig på bakfötterna och svänger derunder sin kropp öfver åt det håll hvarifrån han kom, samt faller omedelbart in i samma carrièr åt det motsatta hållet.

I allmänhet äro los guazos barbarer emot sina hästar. En sådan guazo är i stånd, att, för ett vad eller hoppet om någon vinst, rida sin häst en sträcka af femton mil på lika många timmar. Hästen blifver derigenom otjenlig till arbete för en tid af två å tre månader; men då släppes han på *el potrero* (betet), der naturen och friheten gemenligen

restaurera honom; men stundom blifver han igenom en sådan medfart onyttig för hela sin lifstid.

Denna liknöjdhet torde härröra af den lätthet, hvarmed los guazos kunna ersätta förlusten af en häst; och på arbetet, vid en ny hästs inridande, reflektera de icke. Men ståndspersonerna i Chile äro deremot ganska måne om sina hästar, och ambitionera alltid att äga vackra och dugliga kreatur. Många, ibland possessionaterna i synnerhet, äro snälla ryttare och förstå sig nästan lika väl på hästens egenskaper, såsom sjelfve el Guazo; men då hästhandel utgör ett af dennes hufvud-yrken, bör *han* naturligtvis mera hafva vinnlagt sig om en vetenskap, som står i så nära sammanhang med hans interesse. — Derföre händer det ofta att utlännigar blifva narrade vid hästhandel med desse guazos, hvilka, lika andra länders hästhandlare, i denna punkt hafva ett medgörligt samvete.

Alla hästar äro brännmärkta på det ena låret; och då man vill köpa en häst, bör man alltid göra sig underrättad om den har säljarens kontramärke; i annat fall löper man risk, att vid den rätte ägarens reklamation, nödgas återlemna den utan ersättning.

Bristen på utvägar till penninge-förtjenst gör, att äfven dessa ädla djur, der de finnas villda, af los guazos, men i synnerhet af Indianerne, efterjagas och dödas blott för hudens och taglets skull. Detta förödande handverk utöfvas likväl mindre i Chile än i Rio de la Plata provinserna och la Banda Oriental del Uruguay, hvarifrån flera hundra tusende hästhudar årligen exporteras. För att kunna drifva detta yrke i stort, plägar man midt på, eller vid sidan af en slätt, utvälja ett pass emellan tvenne bergsryggar eller ock tvenne snar, och gör deröfver en djup graf; hvarpå flera personer till häst, på

slätten uppsöka en *caballada* och drifva den i passet, då största delen nedfaller i grafven och dödas, hvarefter hudarna aftagas och svansarna afklippas; men följdén af denna högst obetänkta förstöringspekulation har blifvit de villde hästarnes märkeliga aftagande år efter år. Kriegen hafva ock, så väl för dem, som för horn-boskapen, medfört mycken förstöring; emedan den ena arméen, för att beröfva sin fiende dess resourcer, ofta på afstånd omringat dess hjordar med eld, som inom några timmar uppbränt och dödat dem.

Los Burros och *las Mulas* (åsnor och mulåsnor)*) äro äfven för Chilenen högst viktiga husdjur.

De förra finnas uti en ansenlig mängd och äro små, tröga och fula, men härdiga och lättfödde. De användas vid arbeten, som ej äro långt aflägsna ifrån bolstaden, hvarvid de bära sina lass uti en på hvardera sidan om ryggen hängande *Capazo* (korg af läder eller rötter). Man ser deraf stora troppar vandra tillhopa attenderade blott af en liten gässe, som med rop och *Chicotazos* (piskslängar) håller dem tillsammans och drifver dem fram och åter emellan afhämtnings- och aflastnings-orterna.

Ursprungligen öfverförda ifrån Spanien, och af en afvelsam natur, hafva de betydligt förökad sig och utgöra nu en ganska betydlig export-artikel, så väl till Perú, som till Isle de France, New South Wales och andra orter, der de dels användas för bördor

*) I Chile nyttjas icke benämningen: *el mulo* för hannen af mulåsne-släktet, hvilken jag dock hos åtskilliga författare funnit vara antagen. Mulåsne-hannen är ganska sällsynt, och kallas der *el macho* (hannen). General Freyre hade en ganska vacker macho, lik Zebran, hvilken, jemte en präktig Chilensk ridhäst, han förärade åt Kung Georg den 4:de.

på branta och mindre tillgängliga vägar, i anseende till deras säkra fot-lag: och dels, såsom i Chile, till frambringande af *mulas*.

Dessa *mulas* nyttjas här egentligen för bördor på längre resor och sällan till ridt; men uti Perú och orterna närmast equatorn, — der icke hästen väl trifves, men mulåsnan befinner sig väl, — göras äfven med dem långa ridter. Äfvenså begagnas mulåsnan företrädesvis vid passagen af la Cordillera och andra branta, slippriga och trånga vägar, der ofta en resandes lif beror på det kreaturs säkra gång hvarpå han rider.

De äro här batarder af sto och *macho*, — ej af hingst och åsna, hvilket jag i särskilda beskrifningar sett skall också vara fallet, men likväl alldrig funnit uti Chile.

Jag sätter ändå icke i fråga att ju en sådan casus är möjlig; men förmodeligen är den antingen högst sällsynt och föga att kunna påräkna, eller också blifver rasen sämre efter en åsna än efter ett sto, då man på orter, hvarest afveln utaf mulåsnor är högt uppdrifven, men mulåsnor äro rara, helt och hållet förbisett ett sådant medel att kunna undvika inköpen af *los burros* (åsnehannarne) som alltid äro mycket dyrare än *las burras* (åsninnorna). — Uti Brasilien t. ex., der en sådan mängd mulåsnor begagnas, och der deras afvel på allt möjligt sätt befordras, införskrifvas för sådant ändamål endast *burros*, som ofta der betalas med tre à fyrahundrade mil reis (omkring 800 à 1000 R:dr R:gds).

För denna afvels befordrande, håller landtman-
nen uti en särskild trakt — derifrån alla hingstar äro afskiljde — en betydlig hop med ston, hvilka dessutom, såsom förut är nämnt, icke begagnas till något arbete; — och ibland dessa insläpper han, i

proportion till stonas mängd, en eller flere burros, — och vanligtvis blifva alla stona årligen drägtiga.

Manegen med mulåsnans tämjning och inridande fordrar mindre tid och möda här än hästens; emedan hennes göra gemenligen endast blifver att bära bördor, med undantag af städerna, der mulåsnor likväl spännas för de så kallade Calezas. —

På längre resor och då *la tropa de mulas* är stor, pläga de gå uti *recua* (så benämnas de när de gå i rad efter hvarandra med grim-skaften fastbundna uti hvarandras svansar) och äro alltid eskorterade af en eller flere ridande guazos, som ofta hafva tillräckligt att göra med dessa okynniga kreatur, dels för att åtskillja dem när de insnärt sig med hvarandra, och dels för att tilldraga jolarne omkring de packor de bära. Men mulåsnorna lida mera när de gå sammanbundna, hvarföre man också ofta möter dem lösa *pêlemêle* på vägarna, då alltid *el capataz* (anföraren) och *los harrieros* (pådrifvare eller handtlangare) hafva beständigt att sy-sla för att hålla driften tillsamman.

När en sådan lös mulåsna känner att bördan lossnat eller annars någon oreda inträffat, börjar hon genast slå med bakfötterna, springa och göra hopp; ja, stundom lägga sig ned för att gnida af sig de packor, som besvärat henne under vägen; — och, om hon slutligen lyckas få några packor att falla, skenar hon bort med resten, under beständigt slående med bakfötterna, tilldess hon befriat sig från hvarje börda. — Och i fall *los harrieros* icke genast observera hennes flygt, få de ofta flera dagars arbete för att återfinna och återföra henne till *la tropa de mulas*.

Man vågar aldrig gå förbi deras bakdel, emedan de äro utomordentligt lömska och gifva, då man minst förmodar, ett slag, som, om det träffar

rätt, man sedan icke gerna glömmet. — Äfven *el harriero* vågar icke lasta sin mula, utan att binda ett täcke öfver hennes hufvud, då de förblifva stilla, oagadt man kan märka på djurets klippande öron och försök att bitas, — att det ej gillar proceduren. — Emellertid äro de, som till ridt blifvit inöfvade, utomordentligt angenäma under sadeln; och när man en gång blifvit van vid en sådan mulas gång, kan man längre tid med henne uthärda en resa, än med en äfven den lättast beridne häst, som ändå i längden blifver stel och stötande.

Höns, Kalkoner, Gäss och Ankor trifvas här förträffligt, och underhållas i myckenhet på landet, nästan utan något menskligt biträde, om jag undantager de hus der de förvaras om nätterna; emedan vegetationen alltid förser dem med frön och andra ämnen tjenliga till deras subsistans. — Deras vård är i allmänhet högst efterlåten; och händer derigenom att ägaren erhåller obetydlig afkastning i ägg och afvel; ty dels försvinna de ifrån ägarens vård under värpnings-tiden då hönorna lägga sina kullar afläggse ifrån gårdarna, och efter kläckningen jemte kycklingarna råka i sitt ursprungliga villda tillstånd, — och dels igenom rofdjurens förödelse. Men icke dess mindre äro alla torg öfverflödigt försedda med både fjäder-fä och ägg; och deras pris är i förhållande till andra artiklar tämligen billigt. — Man betalade tre å fyra piaster för en fullväxt gås eller kalkontupp, tolf realer för en stor höna, fyra realer för ett tjog ägg o. s. v.

16. A R T.

Åkerbruk. — La Trilla. — Oliver. — Vin. — Safran.

Åkerbruket uti Chile är i allmänhet vanvårdadt, ehuru jordmån och klimat förena sig att der göra det högst lönande. Det är i synnerhet uti den sydliga dalen af landet, som åkerbruket är mest gifvande; emedan den starka torrkan, som under somrarna existerar i de mellersta och norra provinserna, hvarest icke några utvägar till jordens vattning förefinnes, till betydlig del hindrar växligheten.

Den vanligaste säd, som här odlas är Mais, hvette och korn. — Jag har sett i beskrifningar, att här äfven skall odlas råg; men jag har hvarken sett den odlas någonstädes i Chile, ej heller någonsin hört att den der finnes; och tar jag mig deraf anledning till den förmodan att uppgiften är oriktig; med mindre berättarens mening varit, att råg här och der träffas villd — hvilket ofta är casus i Sydamerika.

Man räknar i de fruktbarare provinserna ifrån sextionde till åttionde kornet, och ifrån det fyrtonde till det femtionde i de mera sterila orterna; men terrainen är i proportion till utsädet här vida större än hvad man brukar i norden. — Åkerredskapen är också i min tanka sämre, särdeles hos den mindre förmögne, der man icke finner andra redskap än en obeslagen — utaf en grenig ruska formerad harf, och en lika illa sammansatt trädesstock. — Man plöjer här med oxar, hvilka draga med ett ok, som är fastgjordt vid hornen; men de draga vida långsammare än jag sett på andra ställen, — härrörande af de många impedimenter, som finnas på de mindre väl redda och dåligt upplöj-

da åkerfälten. — Inga diken nyttjas, och säden frodar sig tillsammans med ogräs af alla slag. —

När säden skall skördas, begagnas dertill skäror, — icke lior: Efter torrknigen, som gemenligen sker på bara marken, inköres säden uti en midt på åkerfältet inrättad cirkel-rund inhägnad, (som kallas *la Trilla*), der den utbredes på bara marken, och sedan continuerligt öfverrides utaf små gåssar på hästar eller mulåsnor, under det fullväxta personer äro sysselsatta att med grepar vända och omröra halmen. — Då man utträskat säden och derifrån afskiljt halmen, afpassar man en dag då blåsväder inträffar, för att rena säden; — en method, som är ganska beqväm när man har upphållsväder, men hvarvid man löper risk att få sin säd bortskämd, om regn infaller —: Man lägger, nämligen, säden i hög eller bing, och kastar den sedan med en skåffel starkt emot vinden, hvilken bortför alla agnar och strån.

Emellertid händer ofta uti den regniga delen af landet, att säden skämmes genom för mycken väta och bristen på utvägar att få den riktigt torr. Man har för det goda prisets skull blifvit frestad att deraf aflasta på Rio de Janeiro och Buenos Ayres; men sådana företag hafva nästan alltid misslyckats, af orsak att säden vid inlastningen icke varit tillräckligt torr, utan begynt att mögla uti fartygen. De spekulationer åter, som man företagit på Lima, hafva alltid deremot lyckats, i anseende till resornas korrekthet, och klimatets mindre fuktighet.

Det är i synnerhet i trakten af Concepcion, hvarest hvete och korn i mängd produceras; — och torde en torrknings-machin der komma att med fördel kunna användas. — Till äfventyrs har Hr O. Liljevalch, — som der låtit uppföra en mjölkvarn,

och årligen förmaler flera fartygs-laster hvete, — der redan infört bruket af en torrknings-inrättning.

Så väl hvetet som kornet är här ovanligt stridt; och otvifvelaktigt skulle Chilenerne af detta hvete kunna få lika godt mjöl, såsom det de nu tillhandla sig af Nord-Amerikanaren, — om de blott hade lika goda qvarnar; men, underligt nog, har denna viktiga industri ännu i allmänhet blifvit förbisedd eller försummad af Chiles spekulanter, oaktadt birsten på mjöl der ibland är så stor, när de Amerikanska fartygen af motvindar uppehållas, att handqvarnar måste tillitas, — och ändå kan behovet icke fyllas. —

Kornet odlas förnämligast för hästarnes fodring; — ehuru de här förut omtalade Öl-bryggerierna i Valparaiso också deraf consumera en del. — Maisen ätes af både bättre och sämre folk, och utgör en ganska angenäm spis när den är ung. —

Näst säden idkar landtmannen här en mängd af andra odlingar, som äro ganska lucrativa: Han har, som förut nämndt är, sina smultron-, vicker- — och klöfver-fält; men äfven hans Olivar (Oliv-träd) och Vina (Vingård) furnera honom med en betydlig inkomst.

Oliv-träden äro planterade i grupper, vanligtvis på en kulle eller vid en sluttning, — hvaraf förmodeligen deriverar sig den gamla svenska denominationen af Olje-berg. De behöfva ingen skötsel, växa till ansenlig längd, och gifva mesta productionen när de blifva gamla; — också uppnå de ansenlig ålder, hafva ett vördnadsjudande utseende — och gifva en angenäm skugga.

Vin-planteringen tilltar här i ökad progression med hvarje år; och det är förunderligt, att produ-

centen deraf ännu kan finna afsättning. — Det finnes knappt någon, om än aldrig så obetydlig gård på landet, der man icke ser en vacker vinplantering, — och på blott en rymd af några kappland räknar ägaren sig en årlig vinst af flera hundra piaster.

Det är skada att Chilenerne icke ännu kommit under fund med det rätta sättet att vårda sina drufvor och preparera sitt vin: De måste uti norra delen af landet för sina vin-planteringar utvälja en låg plan trakt, som de efter behag kunna vattna ifrån någon närbelägen rännil eller bäck; hvarigenom händer, att terrainen ofta blifver vattendränkt och sumpig, hvilket visserligen befordrar drufvans både fortare och ymnigare växt; men tillika har den verkan, att hon derigenom förlorar i qualité; ty det är bekant att de bästa drufvor växa på backar och sluttningar, der de åtkomma mindre mängd vatten. — Hvad åter vinets beredning vidkommer, så borde de Chilenska vinerna, enär drufvorna äro både röda och hvita, kunna ernå samma smak som de spanska — åtminstone de ordinära; såsom Catalonia och Malaga m. m., — om beredningen vore riktig, i stället att de nu blifva klibbiga och måste starkt försättas med sprit för att icke surna, —

Concepcion eller Penco, som det från fordom kallas, är den förnämsta orten för vin-productionen; och det händer stundom, — när man der adresserar sig till någon possessionat, som gjort sig bemödande att få ett godt vin utaf sin skörd, — att man af honom får köpa ett vin, som är både sundt och angenämt för smaken.

Safran-plantager ser man också på flera ställen i trakten omkring Santiago: De presentera sig för
ögat

ögat såsom tistel-fält; men påstås vara ganska förmonliga för odlaren. — Der odlas dessutom en mängd af plantor och träd, okända för Européen, men hvilkas bruk Chilenen lärt af Indianen; — och knappt torde något land gifvas med större tillgång på specier och droguer. — Man påstår, att skogarna skola innehålla omkring 100 särskilda slags träd; men landtmannen har hittills litet eller intet vetat begagna dem, utom vid sjökusterna — särdeles i de södra orterna, hvarifrån aflastas betydliga partier för Valparaiso och de norra städerna.

17. ART.

Konster och Vetenskaper i allmänhet. — Fabriker. — Krutbruk. — Cigarrer. — Is och Glacer. — Fabrikörer och Handverkare.

Sedan jag uti den 14 Artikelu omnämnt huru litet Chilenerne egnat sig åt Industri, Konster och Vetenskaper, — och derefter i korthet framställt berättelsen om deras naturliga och viktigaste Industri-grenar; — torde det nu vara på sitt ställe att lemna något begrep om deras konster och vetenskaper i allmänhet, samt en liten öfversigt af några utaf deras partiella försök i industri- och fabriksväg.

Der fanns, såsom förut nämndt är, endast ett universitet, hvilket stod under Cleresiets vård, och hvarest de studerande åtnjöto nästan endast den undervisning präster och munkar kunde åstadkomma.

Detta Universitet hade tillföre varit ett klo-

ster; och, om man betänker det vördiga ståndets förut beskrifna tolerans, är det lätt att inse hvad mått af — och hvilka — kunskaper lärarne der skulle meddela sine elever. — Dessa inneslötos inom klostrets gamla murar, der de blefvo inqvartade ofta fyra stycken i hvarje cell — fingo sällan tillstånd att gå ut i staden, och stodo under arbiträr disciplin.

Det är väl sant, att många föräldrar i de senare åren tagit det parti att skicka sina söner till England eller Frankrike, för att der uppfostras; — hvilket i början med lätthet kunde utföras, hvad det senare landet beträffar, hvars Regering hade tillåtit befälet öfver de på vestra kusten af Syd-Amerika kryssande franska krigsfartyg, att *gratis* för sådant ändamål till Frankrike öfverföra de unge Chilenerne; men hvilken utväg sedermera upphörde, då samme befälhafvare blefvo förbudne att medtaga sådane passagerare —; men desses uppfostran blef med några få undantag i allmänhet mera rigtad till förvärfvande af språk-kunskap och några yttre idéer om de nämnda ländernas seder och bruk, än till vetenskapernas grundliga studerande, och solida kunskapers inhämtande; — ej underligt då att lärdom i allmänhet här var saknad. —

Uti ett land, välsignadt med en så klar och vacker himmel som den Chilenska, hvilket fält öppnar sig icke der för Astronomen? — Men der fanns, mig vetterligen, ingen sådan; — ej heller var der något observatorium. — Lagfarenheten var det enda grundliga studium, åt hvilket man ägnade sig; också var det blott ibland jurister man upptäckte ett och annat låfvande genius. — Så voro t, ex. Juris Doktorerne Vera och Campino vittre och lärde män.

De sköna konsterna voro i allmänhet styfmoderligt behandlade; och om målningar och taflor var begreppet i allmänhet ganska litet uppodladt; — så att den köpman, som medbringade ifrån Europa några taflor af värde, kunde alldrig räkna på att få dem försålda, med mindre de voro infattade i prunkande ramar; då deremot de uslaste målningar voro begärliga, om de endast hade *det* requisitum,

Såsom något karakteristiskt vill jag omnämna en tafla, som var upphängd på Kathedralkyrkans i Santiago ena flygel: Den föreställde Frälsaren, bärande korset, och derunder gisslad af en soldat, beprydd med Chile's kokard och nationalfärgor.

Målningen var för öfrigt grotesk, och vittnade icke fördelaktigt om artistens pensel; ehuru infallet med kokarden tycktes vittna om hans humoristiska genius — *suum cuique!* —

Af litterära arbeten sågs intet enda opus utaf landets egne författare af trycket utkomma; och de som utifrån inkommo, voro underkastade en ganska sträng censur; ty många af de uti Europa i senare tider utkomna skrifter voro till införsel förbudna. — Likväl måste jag till toleransens heder omnämna, att då en liten engelsk kutter — kanske om 10 läster — som passerat Cap Horn, ankom till Valparaiso med en last utaf biblar, i England på Spanska språket öfversatta, — fingo de fritt inkomma och afyttras; ehuru de utaf brist på afnämare icke kunde finna köpare, utan blefvo på en offentlig auction för ett ringa pris bortslumpade*).

*) Detta gjorde emellertid epok nti Chile, och kommer kanske att fortare, än man annars kunnat vänta, befordra den der så mycket saknade toleransen, samt öppna ögonen på de fromma matronor, som ännu med ömt vemod återblicka på inquisitionen nästan med samma smärta, som Israeliterna när de

Pressen var likväl fri; och tidningar af *divergenta* opinioner trycktes immerfort och censurerades nästan alldrig. — Så kunde en Chapuis (Fransman) länge fritt utgifva en tidning i rak opposition emot styrelsen, de deputerade och nästan hela nationen. Men när slutligen publiken skandaliserade sig öfver hans djerfhed, och den opinion han i början förvärfvat om sjelfständighet, begynnade sättas i fråga, — måste han öfvergifva landet — ej dertill tvungen af auctoriteterna, utan skrämmd af någre unge Chilener, som hotade att med knytnäfvarna hos honom ingifva bättre tankar om deras nation.

En klädes-fabrik och i sammanhang dermed ett kartuns-tryckeri voro redan ifrån den Spanska tiden anlagde i Santiago midt emot la Maestranza (se pag. 36). Denna fabrik drefs, under inspection af en Schweizare, utaf arbetslösa personer och äfven fader- och moderlösa barn, samt korrektionister. De kläden den kunde åstadkomma, voro grofva och egentligen hvad man i Sverige kallar kommisskläden; emedan de endast användes till soldatens beklädning.

Fabrikören eller Inspektoren (ty han var jemte kronan intresserad uti företaget), förtjente obetydligt på denna tillverkning, emedan Kronan betalade den efter ett förut stipuleradt pris; men han bibehöll likväl fabriken tills vidare; emedan han deruti ägde en stor fordran, som han hos Styrelsen reclamerade, emot afstående af hela inrättningen.

erinrade sig de Egyptiska kött-grytorna. — Det var för en protestant märkvärdigt, att höra några af dessa venerabla exclamera om den af dem alldrig förr sedda klenoden: "Månne los Ingleses hafva rätt öfversatt? Månne de ej tillagt något af sitt eget?"

Kartuns-tryckeriet hade längesedan afstannat sedan Engelsmännen, oaktadt den höga tull de betala, ändå kunnat undersälja dess fabrikater. — —

I fordna tider, då ingen utlänning ännu fick drifva handel med denna stad; — utan alla dess behofver furnerades ifrån moderlandet och med dess fartyg, — fanns ingen concurrence af de tyger denna fabrik manufakturerade: För inrättningens räkning importerades, utaf Spanska köpmän eller Kronan, grofva bomullstyger, hvilka ehuru drygt de än betalades, — och ehuru illa de än trycktes, — likväl alltid vunno afsättning, sedan de utkommit ifrån fabriken; och att inrättningens förtjenst då var rundeligt tilltagen, må slutas af de priser förvaltarens själf åt mig uppgifvit.

Han sade, nämligen, att för den grofva *Shirting* eller *Madapollam*, som till tryckning användes, då endast betalades $1\frac{1}{2}$ å 2 realer pr *vara*; och att, när den blifvit tryckt, han därför erhöll 7 å 8 realer; då deremot bättre kartuner, än dem han *då* afytttrade, nu af utlänningen försåldes till $2\frac{1}{2}$ å 3 realer, och det hvita bomullstyg hvilket han *då* uppköpte till $1\frac{1}{2}$ å 2 realer, nu icke kunde köpas till mindre än $2\frac{1}{2}$ realer pr *vara*.

En Möbel- och handtverks-fabrik var der också anlagd, för att kunna använda fattigt folk och oförsörjda barn samt förbättra brottslingar. — En ung Fransman förestod denna inrättning och höll der en mängd af mästare och verkgesäller; — och ganska vackra arbeten blefvo på fabriken uppvisade; men då fabrikaterna icke kunde aflåtas för det pris, hvar till man erhöll de utländska, oaktadt dessa betalt både frakt och tull, så måste denna fabrik nedläggas. — Och det länders i sanning *det* landets styrelse till heder, att den icke, för den fåfånga äran att se

en sådan partiel inrättning *der* trifvas, uppdrifvit tullen till sådan höjd att ingen utlänning dermed kunnat concurrera.

Men styrelsen var äfven icke här helt och hållet fri för *den*, ehuru faderliga, dock ofta skadliga värden om industriens uppkomst och befordran, som i andra länder och särdeles i fordna dagar ådagalagts: — Ibland de äfventyrare, som till styrelsen inkommo med projecter om fabrikers anläggande m. fl. industriösa företag, var också en fransk öfverste, hvilken, sedan han grånat i krigstjenst och smärre diplomatiska tjenster, på ålderdomen beslutit att blifva lärd. — Denne lyckades att till styrelsen få framlägga några aningar om existansen i Chile af en superfina porslins-lera, på hvilka aningar han genast byggde en statistisk kalkyl öfver den stora vinst republiken skulle tillskyndas igenom porslins-fabrikers anläggande. Hans sofismer vunno gehör, och styrelsen anordnade genast för Hr Öfversten ett årligt rese-arvode af flera tusende piaster, för att upptäckas månne om sådan lera verkligen finnes inom Chiles område. — Han hade vid sin upptäckts-färd, utan att medela allmänheten resultatet af sina forskningar, hvilka ock i det hela torde blifva för densamma mindre intressanta.

Otvifvelaktigt är hvarje upptäckt inom vetenskapernas område utaf värde för de lärde; men då böra också scientifika män till upptäcktsresorna användas, och ett nyttigt ändamål dermed afses. Om nu äfven skulle antagas, att man i Chile upptäckte en lera tjenlig att deraf tillverka porslin, hvad blefve derutaf resultatet? — Jo, tilläfventyrs några års uppoffrande af folk och penningar för att kunna öfvertyga verlden att arbetet varit möjligt; men aldrig

skulle det allmänna deraf hafva förtjent det minsta. Ty i ett land med så många redan igångkomna och naturliga näringar, som Chile äger, skall det alltid blifva fysiskt omöjligt, att — medelst arbetsförmågans lösryckande ifrån *sådana*, till andra om ej helt och hållet onaturliga, åtminstone konstlade och i alla afseenden mindre lönande näringar, — kunna vinna ett tillfredsställande resultat.

En Sockerrafinerings-fabrik blef också anlagd i Santiago, men på privat bekostnad; och den misslyckades totalt utaf det enkla skälet, att Chilenerne icke begagna det raffinerade sockret, utan preferera — jemte andra Sydamerikaner — muscovad-sockret, hvilket de påstå skola vara sötare; också kunde denne fabrikant icke erhålla högre pris för sitt raffinerade toppsocker, än hvad köpare i allmänhet betalade för muscovad.

Jesuiterne, som onekligt åstadkommit mycket ondt uti verlden, hafva tillika der uträttat mycket godt. — De äro de enda, hvilka det lyckats att till en del civilisera den Amerikanske Indianen: Det är af dem som Republiken Paraguay egentligen är anlagd: Der hafva de grundlagt de första läro-anstalter och byggt de mesta och första kyrkorna — och på många ställen af Syd-Amerika finnas ännu monumenter qvar af deras nyttiga verksamhet.

Utanför Santiago, ungefär en fjerndelsväg bortom förstaden La Chimba, fanns ett förfallet krutbruk. Det är anlagdt af Jesuiterne, och ligger på branten af en kulle, dit desse — enligt traditionen — öfvertalat Indianerne, att ifrån Cordillerans närmaste utskjutande promontoirer medelst små kanaler och uppdämningar, leda vattnet. — Fallet är nästan lodrätt, och går uti tre särskilda afsatser, försedda med

stora *undervattens-hjul*; det håller numera obetydligt vatten, och bruket har sedan Spanjorernes fördrifvande alldrig varit i gång; men vattenmassan har fordom varit betydlig och läget bör ännu i denna stund vara förträffligt.

Då jag kommit att omnämna denna inrättning, och jag af flera personer blifvit frågad huruvida den salpeter hvarom jag förut nämnt (pag. 21—22) vore tjenlig till krut, vill jag här upplysningsvis nämna, att vid ifrågavarande krutbruk endast nyssnämnda — och en annan ifrån ön Quiriquina, vid Talcahuano-bugten, tagen — salpeter blifvit använd; och påstods i Chile att det deraf tillverkade krutet varit godt och ändamålsenligt.

Det är emellertid skada att ett så godt läge skulle så länge stå obegagnadt; och jag är öfvertygad att en god mjölqvarn der skulle utgöra en lönande spekulation. — Stället som tillhörde kronan var, jemte ett ansenligt ägo-område, förpaktadt.

Ibland de allmännaste binäringar i Chile är utan tvifvel Cigarmakeriet; det är väl *nu*, såsom redan är anmärkt, mindre lönande än förr; men i alla fall äro en mängd händer ännu dermed selsatta.

I Chile brukas egenteligen blott tre slags cigarrer, nämligen: 1:mo *Puros* (rena), som äro antingen ifrån Havana eller hemgjorda, hvaraf de förre kostade ända till 40 piaster lådan (1000 st.) *om bord*, och de senare, som anses för sämre, kostade *i land* 30 piaster: — 2:do *De Hoja* (af blad), hvilka voro gjorda af de finaste Mais-blad, i hvilka, sedan de blifvit torrskade, man inlade ett mått af en knapp fingerborr fint karfvade tobaksblad; mais-bladet hoprullades derefter emellan tummen och pekfingeret till en solid cylinder, och sedan man vid hvardera

ändan gjort ett veck, var cigarren färdig att rökas. Den ansågs för hållsammare än: 3:o *De Papel* (af papper) hvartill nyttjas ett pappers-omslag i stället för mais-bladet, karfvad tobak ifylles, och samma procedur iakttages som med *De Hoja*; men' endast linne-papper får härtill användas.

Papperet till dessa cigarrer var också en importartikel ifrån Spanien, och stora lådor inkommo deraf *pr transit* ifrån Cadiz och Barcelona: Det var skuret i lagom stora rektanglar, inlagdt i bundtar, och på hvarje bundt voro groteska målningar placerade jemte några plumpa verser på Catalanska dialekten.

Det första slaget, eller *Cigarros puros de Havana*, röktes i allmänhet af de förnäma, och i ett mindre format af *Las Limenas* (Limenskorina eller fruntimren från Lima); ty *las Chilenas* röka icke: Det andra slaget af *Puros*, som kallades *Cigarres del Pais*, röktes af medelklassen, och *los de Hoja* och *de Papel* till det mesta af det sämre folket, ehuru man också finner bland bättre folk amatörer af dessa sistnämnda. — Det är likväl egenteligen af papperscigarrererna man finner uti Bodegonerna, eller också karfvad tobak; ty Chilenerne förstå ganska väl manövern med cigarrens hoprullande. — De tugga alldrig tobak, hvarföre hvarken *picanell*, *negroe head*, eller andra läckerheter utaf Rulltobaks-släktet finnas annorstädes än i sjöstäderna.

Den öfverflödiga tillgång på *Is*, som närheten af Cordilleran lämnar åt de flesta af Chiles städer och Villor, utgör också en vigtig industri för värds-hushållare och andre spekulanter.

Uti Santiago är försäljningen utur första hand styrelsens ensak; det finnes under palatset flera stora och rymliga källare, der isen förvaras, och hvar-

est underhålles en publik embetsman, som dagligen deraf utminuterar större och mindre partier till stadens invånare. Hvarje lördag nedkomma flera *re-cuas de mulas* lastade med denna vara ifrån Cordilleran. Isen tages på bergen i stora stycken, hvilka antingen inläggas i *los capazos* eller *uti costales* (cylinderformiga korgar); men alltid väl omgifvas af halm eller annat strå; och så snart den framkommer till staden, nedföres den skyndsamt i källarne.

Man kan för en fjerndels real köpa tillräckligt deraf för att afkyla det vin och vatten, som ett hushåll af sex personer till middagen kunna förtära; — och det är icke den minsta njutning uti den starka sommarhettan. — Öfverallt kringföres glacer af *bocado* (vispad ägg-gula): *leche* (mjölk): *canela* (kanel) och *naranja* (orange); och man kan förtära deraf alla tider på dagen utan att må illa.

Der finnas värdshusvärdar, som på en afton kunna deraf försälja för 5 å 600 piaster. De hafva sina gårdar, som läsaren redan vet äro ganska rymliga, inrättade till tält på det sätt att ett segel med block och linor spännes deröfver ifrån husens röst; och detta är för att afhålla el *sereno* (daggen). Under detta tält anbringas en mängd med stolar, bänkar, soffor och bord, samt i hörnen placeras pianos, guitarr-spelare, sångerskor och andra musikanter, som hela afton divertera publiken. — Familjerna bruka då sätta sig omkring borden för att taga *el fresco* (svalkan) och *refresco* (förfriskning); och det är angenämt för utlänningen att der finna sina bekanta och ogenerad få adressera dem. Han får också der ett briljant tillfälle att se och lära den spanska artigheten; ty källarmästaren och kyparen täfla med *los caballeros* uti *obsequios* (artigheter med ord och gerning) för könet. — Skulle det hända t. ex. att ett fruntimmer befunne sig hastigt uti folk-

trängseln afskilldt ifrån sitt sällskap, — erbjuder då alltid den närmaste herre sin hand för att understöda henne, hvilket understöd lika artigt af henne emottages, om än personerna alldrig förr sett hvarandra; — äfven om det vore på gatan, för att hjälpa henne att passera en rännsten, eller hvilken handräckning som heldst af tillfället påkallas och af kavaljeren begripes.

Då Chilenerne hafva en så betydlig tillgång på is, har det ofta förundrat mig att de icke fallit på idén att mura eller bygga is-källare, hvilka i synnerhet till förvarande af deras viner skulle blifva af oberäknelig nytta. — Jag kände likväl en Fransman vid namn La Porte, som var garfvare till profession, och i ganska goda omständigheter, — hvilken hade anlagt en sådan; och jag tror, att när inrättningen och dess nytta en gång blifva allmänt bekanta, skola *de* icke saknas, som följa efterdömet.

Angående handtverkerierna, som också tillhöra industrien, vill jag blott i allmänhet nämna, att de äro lönande, men föga ansedda. En fattig officer eller handelsbetjent eller ock en rik *vaut rien* — ja till och med en del af de humana Chilenskorna — draga ännu på axlarna för en *Artesano* (handtverkare); och det är icke längesedan herrar Läkare fingo detta epitet, ehuru deras skicklighet och pretention på bildning allt ifrån Doktor *Sangrador's* frånfälle icke bordt sättas i fråga.

Af fabrikanterne, som der komma under samma rubrik, äro garfvares, urmakares och juvelerares yrken fördelaktiga; och af handtverkare äro snickares, instrumentmakares, bagares, glasmästares och målares yrken de, som i synnerhet föda sin man. Skomakare, med undantag af *boteros* (stöfvelmakare), samt skräddare-professionerna, äro mindre lönande,

här rörande af den mängd med utländska fabrikater, som der årligen införas.

18 ÅRT.

Geografi. — Statistik. — Klimat. — Himmeln. — Varma naturliga Bad. — Resa till Colinas. — Åkerfeldt. — Edelhjerta. — Svenskar i Chile.

Benägne läsare! Jag har med flit uppskjutit det torra ämne, hvarmed jag nu går att undfägna dig, för att först söka vinna din bevågenhet; men jag låfvar dervid vara så litet vidlyftig som möjligt, och att snart återkomma till mera underhållande ämnen.

När man kastar en blick på kartan, finner man sig förundrad öfver detta lands fördelaktiga läge, synnerligen med afseende på dess gränсор, och deraf följande oberoende. — Det formerar en smal landtunga emellan Cordilleran och Stilla Hafvet, som upptager sträckan ifrån den 24:de till 45 grader sydlig latitud, eller nära 210 svenska mil, — och hvilken sträcka emellan den södra vändkretsen och den 38:de graden nästan geometriskt utgör en parallelogram ifrån norr till söder. Dess högsta areala omfång anses uppgå till omkring 5,500 kvadrat mil, och dess folkmängd — Indianerne oberäknade — torde utgöra omkring en och en half million; likväl är landets tabellverk ännu alltför oordentligt, för att folkmängden annorlunda än enligt berättelser kan uppgifvas.

Ehuru geograferne antaga Chiles territorium i norr begränsadt af Republiken Bolivia och öknen Atacama, i vester af Stilla Hafvet, i öster först af

Cordilleran — och sedan längre bort af Rio de la Plata provinserna — samt i söder och sydost af Patagonia; så utsträcka Chilenerne — på samma grund som också Provinsen Buenos Ayres' invånare — sina pretentioner ända till Cap Horn, af den anledning nämligen, att landet söder om deras verkliga besittningar innehafves af Indianer, och dessas rätt till landet ännu af Spaniens afkomlingar ifrågasättes.

Jag förbigår helt och hållet landets provinsindelning, hvilken, med afseende på hvad i denna skrift förut blifvit nämnt, jag anser vara förändrad och helt annorlunda än geograferne uppgifvit; och håller jag mig därför blott till landets tre hufvudafdelningar: Coquimbo, Santiago de Chile och Concepcion, — samt arkipelagen Chiloé och de öfriga öarna. —

Till Coquimbo-distriktet, eller det norra, höra staden och hamnen Copiapó, hamnen Huasco, hamnen och staden Coquimbo och hamnen Tongoi. — Coquimbo är utaf dessa städer den största; den är belägen vid en flod af samma namn, är civil och Militär-guvernörens residens, har tre kloster och en skola samt en folkmängd af omkring 2500 människor. Hamnen ligger vid mynningen af floden på en mils afstånd ifrån staden och torde vara den bästa Chile äger.

Innom distriktet löpa elfva större och smärre floder, ibland hvilka el Salado är märkvärdig för sitt salta vatten, som qvarlemnar salt på flodens bräddar; och finnas der tre vulkaner nämligen: Copiapó, Coquimbo och Limari. —

De förnämsta export-varor äro: gull, silfver, koppar, tenn, hudar, kött, talg, tagel, horn och frukt. — Grufvorna äro rika, och ädla stenar finnas här

äfven, ehuru icke till någon mängd. — Ifrån trakterna omkring Copiapó hemtas bergsalt, svafvel och lazursten.

Santiago distriktet, eller det mellersta, upptager sträckan ifrån Limari-floden, söder om Coquimbo, till och med floden Maule norr om Concepcion, eller omkring 4 gr. latitud; och då afståndet emellan hafvet och Cordilleran här är det betydligaste, samt distriktet innefattar landets flesta och största städer, så är det följaktligen det förnämsta och mäktigaste uti Chile. — Dess städer äro:

Santiago de Chile, landets hufvudstad, hvarom redan är nämnt.

Valparaiso, Republikens första handelsplats, hvilken likaledes förut är beskrifven.

Quillota, belägen 6 mil i N. O. från Valparaiso. Den ligger vackert situerad uti en dal vid Aconcagua-floden, och har fordom varit folkrik samt drifvit handel; men är nu mera att anse för en uppstad; der finnes en skola (colegio) uppförd af Jesuiterne, fyra kyrkor och tre kloster. —

Petorca, som likaledes uti det föregående blifvit omnämnd.

S:n Felipe, en liten uppstad nära vulkanen Aconcagua, och belägen vid floden af samma namn; der hafva också Jesuiterne uppbyggt ett *Colegio*. Igenom denna stad går den egentliga och förnämsta vägen öfver Cordilleran; den är försedd med ordentliga stationer; och gick posten år 1828 deröfver ordentligt emellan Santiago och Buenos Ayres — äfven vintertiden; — så att man på en viss dag i hvarje månad för hvarje månad på hvardera stället kunde beräkna dess ankomst; och, då köpmännen hade behof af snabbare kommunikation, begagnades dertill en så kallad *Proprio* (expres), hvilken igenom stark ridt, och utan att hvila, till-

ryggalade vägen på 12 dagars tid. Men denna communication blef sedermera afbruten genom invärtes krigen i Rio de la Plata provinserna.

Milipilla — en liten köping några fjerndels väg från Santiago; men hvarest likväl finnas tvenne kloster och ett *Colegio*, uppfördt af Jesuiterne.

Rancagua, belägen omkring 25 mil söder om Santiago, är en obetydlig uppstad, märkvärdig för ett slag som der stått emellan patrioterne och Spanjorerne; der äro tvenne kloster.

S:n Fernando, en af de större upp-städerna, belägen omkring 15 mil söder om Santiago; man räknar der circa 6000 invånare. — Ibland byggnader anmärkas tvenne kyrkor, ett kloster och ett *Colegio*, uppfördt af Jesuiterne.

Talca — en större stad vid floden Maule, belägen omkring 18 mil söder om Santiago; den har förut varit folkrik; men de sista krigen hafva betydligt förskingrat dess folkmängd; der finnas också en kyrka, tvenne kloster och ett utaf Jesuiterne uppbyggdt *Colegio*.

Curicó, Cauquenes, S:n Severino och Florida äro mindre städer, belägna omkring 35 graders S. Lat. Den förstnämnda har 2:ne, och Cauquenes ett kloster; men den sistnämnda är märkvärdig för sina varma bad — hvarom mera längre fram. —

Detta distrikt är öfverallt genomskuret af floder, hvilka, ehuru de äro af mindre vidd och osegelbara i anseende till landets sluttning, — likväl, medelst vattnets ledande öfver de omkring desamma belägna slätter, tjena att befordra landets fruktbarhet: — De förnämsta äro: Limache, Aconcagua eller Quillota, Longotoma, Chuapa, Ligua, Chile, Maypú, Mapocho, Colina, Lampa, Codágua, Cochalan, Cachapoal, Rio Claro, Tingueric Chimbarongo, Teno, Nilahué, Lantué, Panqué, Lircay, Huenchulla-

mi, Putugan, Achiguema, Longavi, Loncamilla, Purapel, Mataquito, Liguay och Maule, hvaribland Quillota och Maule äro de största.

Exportvarorna äro här desamma som uti Coquimbo distriktet ehuru till vida större belopp, i anseende till Landets större vidd, folkmängd och fruktbarhet. — Dock bör härvid undantagas exporten af koppar, hvilken är ansenligare i Coquimbo och deromkring belägna hamnar.

Hamnarna i detta distrikt äro mångfalldiga, men för ingen del att berömma; de utgöras egentligen af en öppen hafs-bugt — eller hvad Engelsman kallar *cove* — vid mynningen af någon flod; men då der ingen tullbevakning existerar, äro fremmande fartyg förbudna att anlöpa de flesta af dem.

Flera Vulkaner finnas inom detta distrikt, hvaribland må nämnas Aconcagua, och Peteroa. Äfven träffar man här en mängd af insjöar, men hvilka alla äro så obetydliga, att de hellre borde kallas träsk, om jag undantager Bucalemu, belägen vester om staden Rancagua, som har omkring tre mils längd och Taguatagua 7 mil söder om Santiago, hvilka båda sjöar hafva öfverflöd på både fisk och fogel.

Concepcion-distriktet, eller det södra, sträcker sig ifrån floden Maule till den 43:dje gr. S. Lat., eller så långt söder som Chilenerne ännu hafva etablissementer. Det upptar således en sträcka af 8 gr. Lat.; men hvilken är glest bebodd af de hvite — särdeles åt de sydligare orterna, der många indianska byar äro anlagda, hvilka dels lyda under det Chilenska väldet, dels äro oberoende, men hvilkas invånare lefva i vänskap med Chilenerne. Städerna i detta distrikt äro följande:

Concepcion (äfven Penco kallad) Distriktets förnämsta stad, är af ansenlig vidd, och har före re-
volu-

volutionens-krigen varit betydlig både till dess folk-mängd och handel; man uppskattade då invånar-nes antal till emellan 13 och 14,000, men jag tvif-lar nu, att det uppgår till mera än omkring hälften af detta belopp. — Staden är anlagd uti en ganska vacker dal, la Mocha kallad, ungefär en half fjern-dels väg ifrån innersta bugten af bajen, som utgör inloppet till dess hamnar; men jordmånens sum-pighet förhindrar här kommunikationen med vatt-net. Staden är reguliert anlagd, har breda och ra-ka gator (de flesta med trottoirer af tegel) flera sto-ra torg omgifna af breda Barandas (se pag. 35) och många präktiga byggnader: Ibland dessa må i syn-nerhet nämnas Guvernörens (f. d. General-kapte-nens) palats, Cathedral-kyrkan, en mängd med Munk-och Nunn-kloster, ett af Jesuiterne byggdt co-legio, och flera mindre skolor m. m. — De priva-tes hus äro i allmänhet stora, rymliga och smakfullt byggda, och man finner här många byggnader med en å två våningar; men man kan tryggt antaga, att hälften af de stora husen äro — dels helt och hål-let, dels till en del — abandonnerade; och flera af de byggnader, som till en del ännu äro bebod-da, befinna sig öde och utan ägare, ehuru fattigt folk der inrättat sin bohag. — Förödelsen har med tung hand drabbat denna fordom så vackra stad, och öfverallt möter ögat ruiner. — Äfven Cathedral-kyrkans murar och ornamenter bära minnen af för-störelsen — uti den måssa och de många buskar, som öfvertäcka dem. —

Straxt invid staden ligger en hög kulle, el Ca-racol (snäckan) kallad, emedan vägen till dess spets allt ifrån basen uppgår i flera slingringar omkring densamma. Den har en ansenlig höjd och domi-

nerar en vid sträcka af den tillgränsande skärgården och environnerna åt land-sidan.

Jag mötte här en Fransman *) som i Santiago på berget S:ta Lucia inrättat det brännglas, hvilket der medelst en kanons aflossande antyder middags-timman (se pag. 41.) — Han var naturforskare och något originel. Nästan alltid undvikande Europeernes umgänge, lefde han för sig sjelf, och umgicks mest med naturen. Han hade lärt de närmast boende Indianers språk, som de sjelfve kalla: Chile-dugu — och var med dem lika familiariserad som Jesuiterne fordomdags. — Nu var han nedkommen ifrån ett litet nybygge, som han anlagt ibland Indianerne; och när vi träffades på *el Caracol*, var han sjelf ridande, åtföljd af en liten åtta-årig Indianska, en hund och tvenne *Guanacos* **).

*) Hans namn har förlorat sig utur mitt minne.

**) Dessa äro af en rens størlek, med lång krum halls och krokig rygg såsom kamelens; hufvudet är litet, som ett rå-djurs: Färgen är mörkgul, men under magen är den ljusgul, ja nästan hvit. När djuret reser upp hallsen, räcker hufvudet till fullkomlig mans-höjd; det är skyggt, men lätt att tämja, — har ett lågt klagande läte — liknande då vinden intränger genom sprickan på ett fenster; och, när det blir retadt, viker det öronen tillbaka och utspottar, åt den som retat, en saliv som anses åstadkomma utslag; men hvilket jag funnit vara utan grund. — Dessa djur uppehålla sig om somrarna på Cordilleran; men nedkomma mot våren på slätterna, dem de i stora skockar öfverfara. De äro snabbfotade och springa fortare än hästen; jag har sett flera af de tama trafva och galoppa på Santiagos gator, och dervid stundom ikullkasta äldre personer och barn, som icke hunnit ur vägen. Flere resebeskrifvare berättat att de brukas till bördor, och det är mycket troligt att sådant förut skett, innan hästar, åsror och mulåsnor funnits, — och det så mycket mera, som dessa djur hafva precis samma egenskaper som kamelen —; men jag har ännu alldrig uti Chile funnit andra djur begagnas till bördors transporterande än hästen, mulåsnan och åsnan. —

Flickan hade af sina föräldrar frivilligt blifvit honom öfverlemnad såsom fosterbarn; hon sprang barfotad efter honom uppför backarna nästan lika snabbt som hunden och *los Guanacos*, — och tycktes innerligt älska honom. Hon hade redan lärt så mycket spanska, att hon tämligen väl kunde dermed besvara i dagligt tal förefallande frågor.

Los Guanacos följde ryttaren lika troget som hunden, gjorde liksom deane sina språng åt alla håll, men återkommo beständigt till den plats der de lemnat sin husbonde och stadnade der, om de ej återfunno honom, samt framstötte öronen för att lyssna; och, så snart de hörde honom hvissla, sprungo de med blixstens snabbhet till stället der han var.

Den närmaste hamnen är:

Talcahuano, belägen en knapp half mil ifrån Concepcion vid den syd-östra sidan af bajen: Den är näst Coquimbo och Valdivia den bästa hamn som Chile äger, emedan den igenom ön Quiriquina*), som ligger i inloppet till bajen, är i skygd för de vestliga vindarna. — Handeln har här sedan den spanska tiden i ännu större progression tilltagit, än uti Valparaiso; emedan under nämnde tid endast 2 högst 3 spanska fartyg årligen besökte den, i stället man nu kan, öfver hufvud taget, der räkna 20 å 25 fartyg för ankar. Det är likväl besynnerligt att ingen *Muelle* (anläggnings brygga) här blifvit inrät-

*) Denna ö, som nu ägdes af Chilenska köpmannen D:n Pedro Praz, hade en Engelsman förut tillhandlat sig; och det satte icke litet myror i hufvudet på Chiles diplomater, — huruledes anläggningen der af en engelsk fästning — hvilket misstänktes vara planen för köpet — skulle kunna förekommas. — Men när Engelsen icke godvilligt kunde förmås att låta köpet återgå, tog styrelsen det behändiga parti att tout net förklara det för annullerat.

stad, utan att all lastning och lossning skedde medelst båtar. — Härifrån aflastades största delen af Provinsens hudar, talg, vin, charque, hvete och mjöl. Den andra hamnen är:

Tomé, som ligger på andra sidan af bajen midt emot Talcahuano. Här ligga fartygen mindre säkra i anseende till brist på skydd för de vestliga vindarna; emedan den endast är protegerad af en obetydligt utskjutande pynt. — Flera spanmåls-magasin äro uppbyggda på stranden, hvarest äfven ligger en liten by, ett kapell och en kyrka. — Om vårarna finnas här betydliga lager af plankor, bräder, spiror, bjelkar och läkter, som jemte hvetet utgöra hamnens förnämsta export. Den tredje hamnen är:

Penco eller Concepcion *vieja* (gamla), hvilken är sämre än någon af de föregående, dels i anseende till läget som är öppet för de vestliga vindarna, dels för dess grunda och aflägsna ankarplats. — Denna hamn var fordom en anseelig och väl befäst stad; men, sedan den flera gånger förstörts — ömsom af Indianerne, ömsom genom jordbäfningar —, utflyttade största delen af invånarne och anlade omkring år 1765 det nuvarande Concepcion. Här synas många ruiner efter gamla fästningsverk, och ännu hållas här några soldater i garnison; men staden är nu förvandlad till en stor bondby, hvarest allting vittnar om förgänglighet. — Det är ifrån denna hamn som det berömda Pencovinet — eller rättare dess namn — härleder sig, på samma sätt som invånarne uti hela distriktet deraf fått sin benämning af *Penquistas*.

Uti bajen finnas ännu flera hamnar; ibland andra en hvarest stenkol plägar skeppas; men de äro mindre betydande och mindre besökta.

Bajen är för öfrigt anseeligt vid, och ofta gan-

ska farlig att passera; hvarom jag längre fram, vid beskrifningen om svenska briggen Birger Jarls missöde och kapten Edmans olycka, skall lemna vidare underrättelse.

Gualqui är en obetydlig stad vid floden Biobio; men hvilken dock är den egentliga hufvudstaden för distriktet, och utgör Guvernörens residence.

Chillan, eller S:n Bartolomé de Chillan, är en gammal stad belägen vid floden Chillan, omkring 12 mil i N. O. från Concepcion; den är folkrik, har en kyrka, tre kloster och ett Colegio, inrättadt af Jesuiterne. —

Estancia del Rei, eller Luis de Gonzaga, är en köping belägen nära floden Biobio vid 36 gr. 45 minuters S. Lat.; der finnes en kyrka och Colegio uppfördt af Jesuiterne.

Söder om floden Biobio vidtager Araucanernes (Indianer) land, och Spanjorerne hafva sedan inga vidare besittningar söder-ut, än staden och fästet:

Valdivia, vid 39 gr. 58 min. S. Lat. — Staden är obetydlig, men starkt befäst, och försedd med vallar, utom hvilka Chilenerne väl occuperat en betydlig sträcka land, men hvilken likväl är underkastad den obehagligheten att som oftast öfversvämmas af Indianerne. — Här finnas ett Colegio bygd af Jesuiterne, flera kloster, en kyrka och ett Hospital.

De förnämsta floderna i detta distrikt äro Itata, Lonquen, Cato, Nuble, Chillan, Lirquen, Andalien, Biobio, Puchacay, Claro, Laxo, Valdivia och Duqueco. Ibland dessa och kanske ibland alla Chiles floder är Biobio den ansenligaste; den tager sin början vid Cordilleran nära Vulkanen Tucapel, och faller i Oceanen ett litet stycke söder om Concepcion; och skall den omkring två mil ifrån dess utlopp hafva en bredd af fyra leguas, hvilket jag lemna derhän; men vid Concepcion kunde jag knappt

anse den vara bredare än omkring 500 famnar. Den är om sommaren så grund att den kan öfvervadas; men om vintern kunna smärre fartyg derpå framkomma ett stycke. — Föröfrigt begagnas der kanoer och flottor till transporter. Tio citadeller äro uppförde längs utmed denna flod för att för Araucanerne försvara distriktet, —

Exporten består, hufvudsakligen uti trädvaror, hvete, hvetemjöl, *Penco*-vin, hvaraf det bästa prässas i Itata, *Penco*-ost, talg, hudar, tagel, horn och *Carne Seca*, torrkad frukt, *Chicha*, hästar, ull och *Choros* (se pag. 22.)

Nästan alla floder och små rännilar som ifrån Cordilleran genomskära detta distrikt, äro rika på gullsand; men oaktadt denna och alla öfriga naturförmoner, voro invånarne i detta distrikt, om jag undantager den bättre klassen, i allmänhet ganska fattige, hvilket troligen härrör af de många förstörelser de under revolutions-krigen lidit.

Om Arkipelagen Chiloé är redan nämndt i det föregående, det återstår således att omtala Chile's öfriga öar.

I Söder om Chiloé ligger en annan grupp af öar, hvilka kallas: Arkipelagen Chonos, eller Guayatecas; men de äro obebodda och mindre fruktbara.

Vid 38 gr. 40. S. Lat. är ön Mocha belägen; den har omkring 10 mils omkrets, men är obebodd, ehuru den påstås vara ganska fruktbar. Fordom voro der några spanska nybyggen; men nu frequenteras den endast af Valfiskare, hvilka i den mängd af svin, som här finnas, erhålla tillräcklig provision för sina fartyg.

Juan Fernandez öarna tillhöra numera Chile; de ligga omkring 34:de gr. S. lat. och inom 62 och 64 gr. V. Long., och äro — med all respekt för

Robinson Crusoe — ganska sterila. De äro egentligen blott tvenne, hvaraf den, som ligger längre åt vester, kallas *mas a fuera*, och den östra, *mas a tierra*. Jag har passerat dem tre särskilda gånger, och *det* ganska nära; men jag har icke kunnat upptäcka annan vegetation på de bergiga stränderna än *espinos*, och af lefvande varelser har jag endast sett några getter.

Styrelsen begagnar dem såsom depôt för statens fångar, för hvilkas bevakning der underhålles en liten garnison; men så väl dennas som fångarnes mesta förnödenheter hämtas ifrån Valparaiso. Der finnas visserligen några dalar, hvarest trädgårdsväxter odlas; men alla som varit der instämma uti att förklara stället för en af de oangenämaste vistelse-orter; särdeles under den regnaktiga årstiden, då förfärliga vindar der skola rasa, hvilka ofta bortföra taken från husen. —

En Svensk ifrån Götheborg, hvars namn jag icke mera kan erinra mig *); men hvilken systemson är Hr Fredrik Freundt, senast boende i Guayaquil, — tillbringade här flera år uti yttersta elände.

Han hade haft den olyckan att, ehuru han var utlänning, af spanska styrelsen användas uti flera viktiga embetsmannavärf, och skall ännu vid revolutionens utbrott hafva innehaft ett intendents-embete uti Santiago; — men *då* fallit i disgrace och såsom statsfånge blifvit afsänd till dessa öar.

Igenom *empenos* **) blef han slutligeu förflyttad till arresten i Valparaiso, der han under O'Higgins directorskap i elände slutade sina dagar. — Han var känd för rättskaffenhet, välgörenhet och flera

*) Jag vill likväl påminna mig att han hette Hewel.

**) Betyder goda vänners förord, och är mycket begagnadt.

den tiden sällsynta kunskaper. Hans enka, en Spanska, lefde ännu uti Santiago år 1828, och var ett städadt och hyggligt fruntimmer.

Nära Coquimbos kust ligga trenne öar, *los tres Coquimbanos* kallade; de äro små och obebodda; men på höjden af Copiapó och vid 62 à 64 gr. V. Long. ligga S:n Felix-öarna, hvaraf i synnerhet S:n Felix Gonzalez och S:n Felix Ambrossio äro betydliga; de besökas ofta af sjöfarande, särdeles af dem som lida brist på proviant; emedan der skola finnas svin och getter i öfverflöd; men de sägas också vara obebodda.

För att kunna gifva en statistisk åsigt öfver detta land vore vissa ur-källor nödvändiga, af hvilka jag utaf orsaker, redan kända (se Företalet), nu är i saknad; jag måste således — för att kunna lemna läsaren ett någorlunda nöjaktigt begrep om landets totala production, och i följe deraf om dess ressourcer — åtnöja mig med framställandet af erkända gamla facta, jemförda med den ungefära tillökning i production och industri, som i senare tider tillkommit. —

I början af Revolutionen myntades uti Santiago årligen Gull och Silfver — det förra till omkring $\frac{1}{3}$, och det senare till omkring $\frac{2}{3}$ af beloppet — till ett värde af omkring 1,700,000 piaster. Om man nu antager efter gammal kalkyl, att $\frac{1}{3}$ af den årliga productionen från myntet blifvit undanhållen; så uppginge den årliga Gull- och Silfver-productionen i landet till 2,550,000 piaster; men enligt min oförgripliga tanka, bör beloppet nu vara vida högre, i anseende till de högst gifvande Silfvergrufvor man i senare år upptäckt i trakterna af Coquimbo och Copiapó, samt den årligen tilltagande bearbetningen

af gullsand. Det är väl sannt att myntningen nu mera icke är så stor som förr; men exporten af omyntadt gull och silfver är deremot vida större.

Vid samma period uppgick exporten af landets egenteliga producter till 3,500,000 piaster. Handeln var då i detta land ännu uti sin linda, och productionen har sedan den tiden betydligt tilltagit: Då funnos öfverhufvud endast 10 fartyg i Valparaiso och 1, 2 à 3 i hvardera af landets öfriga hamnar; i stället att deras antal nu var åtminstone fem gånger så stort: Då var ännu nästan ingen koppar-export, hvaremot *den* ensamt nu torde uppgå till 2,000,000 piaster.

Af sådan anledning, och då man öfverhufvud bör kunna antaga att i Chiles alla hamnar befinner sig ett permanent antal af omkring 90 fartyg om 300 tons, hvilka under årets lopp fyra gånger successive substituera hvarandra; så blefve resultatet deraf en årlig export af 108,000 tons. Men, om man antager att hälften af dessa fartyg dels afgå i ballast eller begagnas för transito, dels lossa i landets egna hamnar — blifver likväl den årliga exporten af produkter 54,000 tons, hvilka beräknade till det moderata värdet af 300 piaster*) per ton, uppgå till ett belopp af 16,200,000 piaster, oberäknadt exporten af de ädla metallerna.

Läsaren finner lätteligen att denna beräkning är tagen på höft, och följaktligen icke kan gälla för annat än såsom ett öfverslag af landets tillgångar, hvilka — om än igenom en nogare kalkyl de skulle

*) De artiklar, som utgöra landets betydligaste export, kosta i ton beräknadt: Hudar och Talg 450, Charque 400 och Koppar 460 piaster, hvilket bör motsvara hvete- och trä-lasters mindre värde, hvaraf dessutom afskeppningen är i proportion mindre betydande.

befinnas vara mindre — likväl äro högst betydliga för ett land med en och en half million invånare. Men så ansenlig exporten än är, tror jag likväl icke att landets handel balanserar till dess fördel. — Lyxen är till hög grad uppdrifven, och debouchéen af Europeiska öfverflödsvaror är förvånande. — Jag har sett fartyg om 3 à 400 tons ankomma till Valparaiso, lastade med galanteri-artiklar till ett belopp af 4 à 500,000 piaster hvardera, och der inom några veckors förlopp, samt mot kontant betalning, lossa hela lasterna.

Också var det klingande myntet nu (1828) mindre öfverflödande i omlopp än under de första revolutions-åren, hvartill de remissor Spanjorer — men än mer de i landet etablerade köpmän af andra nationer — årligen gjorde till Europa, i synnerhet var orsaken. — Väl funnos der Judar; men dels voro de för få, och dels vågade de icke offentligen drifva sina operationer (ty Judar äro icke i landet tolererade), för att igenom deras åtgärd någon märkbar förminskning af metallen kunnat uppstå.

Men oaktadt detta förhållande, var ingen brist på klingande mynt; och alla försäljningar i första handen afgjordes och liqviderades alltid kontant. Ej heller fäste styrelsen särdeles uppmärksamhet på myntets förminskning, utan lät transactionerna hafva sin gilla och ogenerade gång — ett factum, som visserligen länder den till heder, då man i andra länder med mera pretention på statistiska kunskaper, funnit det misstag begås, att medelst prohibitiva åtgärder söka hindra myntets extraction, likasom — må mig tillåtas den liknelsen! — om man medelst mekaniska åtgärder ville hindra ytan af ett haf att formera sig i vattpass.

Prisen på Europas fabrikater hafva med åren betydligt fallit och skola otvifvelaktigt småningom

ännu falla, enär de särskilda nationerna till mera jemlikhet hinna utveckla sina krafter, och konkurrencen af deras inbördes fabrikater, enligt naturens ordning, komma i en passande motsvarighet med hvarandra, då äfven prohibitiver och tull-entraver skola blifva umbärliga. — —

Chile är framför många andra länder välsignadt med ett sundt och angenämt klimat. Dess nordliga del, eller Coquimbo-distriktet, är väl nästan helt och hållet beröfvad regnet, och är följaktligen torrkan der ganska besvärlig; men växtligheten underhålles deremot medelst de många floderna och en om nätterna i myckenhet fallande dagg: Uti mellersta delen, eller i Santiago-distriktet, regnar det endast om vintern; men icke en enda droppa regn faller om sommaren, hvarföre ock der naturen rikligen afhjelper bristen på samma sätt som uti det nyssnämnda distriktet: I det södra, eller Concepcion-distriktet åter, regnar tillräckligt både om vintern och sommaren; så att vegetationen är der i sitt högsta flor.

När jag först ankom till Chile, led jag mycket af värman, men i synnerhet af torrkan. — Jag hade igenom förkylning i min ungdom ådragit mig en svår rhumatism, men hvilken jag, långt före min resa till Amerika, hade öfvervunnit: Vid Cap Horn återkom den — ehuru uti lindrigare grad, och upphörde innan jag framkom till Valparaiso; men här, och äfven sedermera uti Santiago, blef jag deraf hårdt änsatt under hela det första året; — och förmodar jag detta härröra af min ovana med det torra luftstrecket; ty under de återstående 6 åren af min vistelse i Chile, hade jag icke den minsta känning hvarken af denna, eller någon annan krämpa.

Nästan alla dit ankommande utlänningar känna

under det första året en förändring i deras fysik medelst blodfullhet, hufvud- och bröstvärk, dålig mage eller rhumatism; men blifva sedan friska. — Invånarne sjelfve åtnjuta nästan beständigt god hellsa; och ingen gångbar sjukdom eller epidemi har i mannaminne hörts af i detta herrliga land, der temperaturen — särdeles i det inre eller på något afstånd från Hafvet — i allmänhet är jemn. I Valparaiso och öfverallt vid sjökusten uppkommer om sommaren vid pass kl. 11 f. m. hvarje dag en häftig land-bris, hvilken visserligen afkyler luften under den varmaste tiden på dagen; — ty den varar gemenligen till kl. 3 på e. m.; men den inkommoderar tillika medelst de många virflar af damm och fin sand, den nedför ifrån de omkringstående höjderna. — I Santiago känner man deremot ingenting af denna blåst, utan är der gemenligen om sommaren lugnt midt på dagen, hvarföre man också då är besvärad af värman; men man arbetar under dessa timmar icke, utan hvilat under tak med fenster och dörrar öppna. Äfven utläningen måste lära sig att då finna vällusten af några timmars sömn; ty hela naturen inciterar dertill — och invånarne öfverlemna sig deråt så ogeneradt som möjligt; ja, somlige tåla då icke en gång linnet på kroppen. Men hvilken njutning gifver icke då det friska vattnet, och *glacen* som man i detta klimat så utan all fara kan förtära?

Vintermånaderna Maj, Juni och Juli äro deremot ofta ganska kalla och obehagliga. Då rummen äro utan annat golf än brändt tegel, som ligger på bara marken, så är det naturligt att de skola den årstiden vara fuktiga och kalla, hvartill ej litet bidrager de otäta fenstren och dörrarna. — Jag kan således, med all den predilection jag än äger för Chile, icke underlåta att medgifva, det jag aldrig

frusit så mycket som den första vinter jag der tillbringade: Om natten var mig omöjligt att utan dubbla täcken kunna hålla mig varm — och om dagen behöfde man ganska väl anlägga klädes-plagg, och äfven öfverräck — när man gick ut.

Då det regnade begagnades *los suecos* (se pag. 48) af såväl herrar som fruntimmer: Herrarnes voro större och simplare, samt hade ofvanläder af beredd kohud; men fruntimmrens voro små, nätta och beklädda med broderadt sammet och kamlott, eller ock med safian. Det var i början svårt att gå på dem, emedan sålan var 2 à 3 tum tjock, så att man lätt snafvade; men de voro förträffeliga preservativer emot förkylning, emedan man med dem kunde hålla sig torr om fötterna.

Oaktadt efter långvarigt regn gatorna voro smutsiga, såg man likväl ofta nog — äfven då det smått regnade — Chilenskorna ute, klädda i hvitt, och med den elegantaste chaussure trippa på sina små *suecos* *), för att visa sin skicklighet uti att bevara både klädning och chaussure för fläckar — och *los suecos* gjorde de små fötterna ännu mindre. — —

Under denna tid klagade fruntimmen ofta öfver köld och *reuma* (snufva); de sutto då till det mesta inne *bien arrebozadas* (hufvud, halls och axlar om lindade med en stor hallsdruk) — vanligtvis omkring *el bracero* (ett stort glödfat af sten, eller hos de rike af silfver) hvaröfver en korg var upp-och-ned-vänd, uppå hvilken de höllo sina fötter, och deröfver utbredde sina kjortlar för att upphämta värman.

På endast få ställen funnos *estufas* (kaminer); men kakelugnar vore der lätt att inrätta, och blefve säkert hellsosammare än *los braceros*.

*) Ordet betyder också Svenskar; hvarigenom dessa fullt ut i verket uppfylla hellsningen: Jag lägger mig för edra fötter (se pag. 46).

Oaktadt klimatet öfverhufvud är sundt, existerar här likväl en partiel åkomma, hvilken visar sig på hallsen medelst en svullnad, som i början är liten, men småningom växer till en oformlig storlek. Den-na sorts karbunkel eller flenhus — hvilken Chile-nerne kalla *Coto*, — gör icke ondt; men är besvär-
lig för andedrägten, och hindrar tal-organen, så att *el cotúdo*, eller den dermed besvärade, måste hväsa fram orden. — Man påstår att sjukdomen härrör af dricksvattnets egenskap, ur det skäl, att flera *co-túdos* blifvit botade, som begifvit sig till Tucuman (en af Plata-provinserna), der vattnet skall vara ut-märkt godt. — Uti Mendoza är nästan hvar tredje person dermed behäftad; och olyckligtvis går sju-kan i arf, så att den fortplantas på barn och bar-nabarn allt intill aflägsnaste led. Jag har likväl ännu aldrig funnit någon utlänning dermed besvärad.

Den fria rena atmosfären gör att man inandas den renaste luft, och detta måste nödvändigt verka förmånligt för hellsan; — också upplefver man här i allmänhet en ganska hög ålder.

Inga giftiga ormar och insekter finnas här; — icke en gång *el Mosquito* (myggan), *el Bichù* (insekt som kryper in i köttet på människan) eller *el Ta-bano* (brömsen) — plåga här människor och djur; — äfven för rofdjur äro kreaturen här fredade.

Emellertid, och fastän hellsotillståndet är i all-mänhet godt, trifvas här både Doctorer och Apo-thekare, hvilka i allmänhet inom kort tid blifva rike. — Jag kände här en Engelsk Läkare vid namn Nathanael, som var ansedd för en af de skickligaste på stället, och hvilken ifrån bittida om morgnarna till sent på qvällarna hade fullt upp att göra, me-delst visiter hos sina kunder, samt meddelande af goda råd och recepter för fluss, hufvudvärk, hjert-klappning och mera sådant. — Han blef sluteligen

nattetid, då han var utriden på ett sjukbesök, öfverfallen af röfvare — och mördad. Hans qvarlåtenskap, som var betydlig, vittnade om indrägtigheten af läkare-yrket i detta land. — Också plögade här hvarje medicinsk åtgärd dyrt betalas: Läkare funnos, som för en kortt *enskilld* consultation läto betala sig med fyra piaster — och en *allmän*, eller der flere kommo tillsammans, blef för patienten, eller, som oftast var fallet, sterbhuset, i proportion ganska dyr. — Likväl funnos der läkare, som åtnöjde sig med en piaster för hvarje besök, och en half för hvart recept.

La Ventosa (koppnings-machin) efter nyare metoden — med snäppare som på en gång gifver 20 à 30 hugg, och eldglas — var här ännu obekant ända till år 1824, när en fransk läkare vid namn Bouston införde den: — Den blef sedan allmän och ofta begagnad; men äfven i detta land hade Esculapii söner sin hermetiska hemlighet. — En af mina bekante, som var *sujet* för rhumatism, och igenom koppning derföre förut i Europa blifvit botad, fick vid sin ankomst till Chile deraf ett svårt anfall, så att hans knän kroknade: — Han vände sig då till en Engelsk Läkare, som var försedd med den ofvanbeskrifna machinen, och bad honom applicera den på de lidande delarna af hans kropp; men läkaren svarade honom, skakande på hufvudet, att han icke tillstyrkte kuren: Förgäfves anförde den sjuke argumentet af sin egen erfarenhet, förgäfves bjöd han penningar för att få låna machinen; — doctorn förblef *inebrantable*. Den lidande måste då sjelf med en rakknif scarifiera sina knän och, sedan han medelst pågjutande af varmt vatten och gnidning på såren, extraherat något blod — blef han fullkomligt frisk. — — Det besynnerligaste var att denna person, som vid ombyten af klimat, alltid

plägade återfå de rhumatiska anfällen, — på 3 à 4 särskilda ställen, och i olika länder, med smärta fått inhämta samma erfarenhet om läkares obenägenhet att applicera *la ventosa*. Samma erfarenhet har jag i Syd-Amerika om dessa herrars predilection för blodiglar och prevention emot åderlåtning i det kritiska fallet af *delirium* (hvarför uti varma klimater blodfulla personer som oftast äro blottställda) då läkarne gemenligen ordinera blodiglars applicerande på ena foten; men hvarvid jag och många med mig följt och funnit oss väl af Doctor *Sangradora*s metod: åderlåtning.

Utom det att blodiglar vid ett sådant tillfälle göra en alltför långsam och otillräcklig verkan, så är deras begagnande förenadt med mycket besvär och tids-utdrägt — och hvad mera är, med kostnad; ty det gifvas tillfällen då man i Syd-Amerika måste betala en piaster för hvar blodigel, och löper ändå risken att få sådana som icke äro dugliga. Dessa djur finnas väl nästan öfverallt i Syd-Amerika, men de inhemska äro i allmänhet svåra att applicera; hvarföre de Europeiska der utgöra en vigtig handelsvara.

Jag har i Chile uti en *pantano* (se pag. 142), vid vägen emellan Santiago och Casa Blanca, sett huru los guazos fångat dem: De klädde nämligen af sig sina underkläder, och klefvo så in uti gyttjan, der de för en stund blefvo stående; när de sedan stego upp på det torra, sutto en mängd blodiglar fast vid de nakna benen — och, sedan de blifvit löstagna, förnyades operationen.

La Sonda (ett instrument som med ena ändan appliceradt på det ställe af en persons bröst der lungorna sitta, och med den andra vid läkarens öra,

öra, bibringar denne ett susande ljud, af hvilket mer eller mindre regelbundenhet eller hastighet, han skall kunna döma om lungornas tillstånd) hade icke heller förut funnits på orten, men blef af samme franske läkare der införd; ehuru han därför måste lida mycken smälek, emedan hvar och en ansåg experimentet med detta instrument för ett charlataneri.

Uti landet finnas en mängd medicinska örter, hvilka så väl af landets infödde läkare, som i synnerhet af *kloka* gummor användas till *simples* (enkla botemedel af undergörande kraft). Så tillreda de af en ört, som der kallas *Congoya*, ett slags thé, som de alltid ordonnera då någon faller, stöter sig, eller lider häftig sinnesrörelse, — och äfven vid förkylning.

För daggen, *el Sereno*, taga sig Chilenerne omsorgsfullt till vara; den faller också stundom till sådan mängd, att man inom några minuter känner sig fullkomligt genomblött, då man om natten exponerar sig för fria luften. Vid andra tillfällen känner man icke alls till någon dagg ifrån solens nedgång till dess uppgång, som i synnerhet är fallet i och omkring Santiago.

Men hvilken herrlig himmel i Santiago-distriktet under sommarmånaderna! I början kunde jag icke vänja mig vid den! så allmänt brukade *siestan* (se pag. 32); utan jag använde den tiden till spatsrande i staden och dess environner; men hettan var odräglig, gatorna ödsliga och hela naturen tycktes fira sabbat —: Här låg en grupp med guazos på den upphöjda *veredan* (trottoir) utanför en kyrka —: der en hund midt uti min väg, utan att för-

råda det minsta medvetande af den kommande *) —: här, på en tröskel, en snarkande gumma —: der ibland högar af Sandillas (se pag. 49), och omgifven utaf en molnsky af flugor, en såfvande månglerska —: här uti en smuga, en grupp af slumrande *burros*. —

Jag ledsnade följaktligen snart vid promenaden, återvändande hem och satte mig på gården vid skuggan af en vägg, att betrakta Guds sköna blå himmel, som vårdande omfamnade detta välsignade land. Det gafs ingen gräns för ögat; — jag tyckte mig då genomskåda det oändliga, och att själen ljungade med blixstens fart genom verldarnas regioner.

Himmels blå, likasom vegetationens starkt fonderade grönska i detta land —, är någonting så ljuft — så lent för ögat — och åskådarn finner sig ovilkorligen tvingad att låta det dröja qvar vid det sköna föremålet. — Ögat njuter då ur salighetens källa, sinnet stämmas mildt, lungan andas lätt, och menniskan anar sin härkomst.

Men huru skall jag kunna gifva eder, mine läsare, ett begrep om den öfver all beskrifning herrliga Chile-natten?

Föreställen eder denna nyss beskrifna sköna himmel, *öfverallt* beprydd med de klaraste stjernor — stjernor som synas mångfalldiga gånger större än nordens! — De äro med en sådan profusion strödda öfver hela himmeln **), att man har möda att ur-

*) Det är förvånande, huru hundens eljest alltid vaksamma och lifliga natur, uti detta land blifvit förvandlad till tröghet och liknöjdhet, särdeles om dagen. — Jag har sett flera af dem öfverridas och dödas under hästfötterna, blott för att de icke vårdat lemna sin beqväma ställning.

**) Dock utgöra tvenne mörka fläckar, den ena midt på — den andra vid brädden af — vintergatan, häruti ett undantag; ty deri har jag hvarken med blotta ögat eller med teleskop kunnat upptäcka någon stjerna. Samma natur-originalité har jag

skillja vintergatan. — — Läggen nu härtill den friska eteriska luft man inandar, poëternes zephir verkliggjord, och den för människan alldrasundaste temperatur! — och jag tror att J med mig skolen erkänna att skådespelet är sublimt, och kan med skäl af åskådarne fordra beundran, häpnad och tillbedjande. — —

Men att ännu kröna denna herrlighet med ytterligare glans, framträder i himmelskt leende majestät den hulda oskuldsfulla månen: — Vid dess ankomst draga sig alla stjernor likasom tillbaka för att hylla dess majestät; den hellsar mildt hela verlden, och ser huld och vårdande ned på människors barn. — Utomordentligt herrlig och skön är äfven denna himmelskropp i Chile: Den synes så nära och stor för ögat, och jag tyckte mig upptäcka större och mera markerade nuancer inom dess disk, än hvad jag kunnat se här i nordens.

Den nordiska sommarnatten är visserligen herrlig, särdeles för nordens söner, som gemenligen ha en medfödd kärlek till sina skarpt omskiftande årstider; — och äfven jag delar med glädje denna kärlek; men jag kan likväl icke neka, att efter min 16:åriga frånvaro — under hvilken tid mitt öga hunnit vänja sig vid — och lärt att värdera — den höga kolorit, hvarmed Chiles, Buenos Ayres' och i synnerhet Brasiliens träd och växter äro klädda — den Svenska grönskan förefallit mig alltför ljus och — *att vara uppriktig* — höstlik, på samma sätt som den nordiska himmeln för mina ögon tyckes hafva förlorat en stor del af sina stjernor, och de som återstå blifvit beröfvade en del af sitt förra sken.

äfven observerat i två eller tre ljusa fläckar på himmeln i den södra hemisferen, hvilka utgöra en märkligt lysande ensemble utaf en mängd ihoppackade stjernor.

Naturen, som välsignat detta land med ett herrligt klimat i hvilket den yppigaste växtlighet blifvit alstråd, der menniskorna lefva fredade för farsoter och kroppsliga plågor —, har ännu ytterligare rågat sin frikostiga vård om den medelst det naturliga varma vatten, som här och der i Chile ur jordens klyftor uppstiger.

De bekantaste varma baden äro vid Cauquenes och Colinas, hvaraf de förstnämnda äro de mest verksamma. Dessa ligga, som nämndt är (se pag. 191) i sydliga delen af Santiago-distriktet, ungefär tjugutre mil ifrån hufvudstaden: — Många, som lidit af gikt, rheumatism, rosen eller skorbutiska sjukdomar, hafva här återvunnit helsan. Man begynner med de lummaste, och fortgår *gradatim* till de varmaste baden; kroppen kommer vid hvarje bad uti en stark transpiration, då det är nödigt att hålla den väl täckt. — Men detta ställe är beläget på en enslig ort, hvarest man — äfven emot god betalning — har svårt att erhålla sina behof; dessutom var ingenting på stället inrättadt för de badandes bekvämlighet — icke en gång ett passabelt bonings-rum —; utan funnos der endast några usla *ranchos* (se pag. 31). — Uppassning fanns ej heller på stället —; följaktligen var den, som ville begagna dessa bad, nödsakad att hämta med sig allt hvad han behöfde, hvilket var både kostsamt och besvärligt. —

Colinas är en större by, belägen fem timmars ridt ifrån Santiago på vägen åt Mendoza, och några fjerndels väg ifrån Tapigúe (se pag. 138) Baden ligga uti en trång dal ett stycke ifrån byn vid en bergsklyfta under en hög kulle, vid hvilkens fot ett litet nätt kapell är uppfördt. För bruns- eller bad-gästernes räkning är en lång rad med hus, som der kallas *Ramadas*, uppförd med sängrum, kök och äfven salonger. — Ett värdshus finnes äfven der

inrättadt, hvarest man, emot dryg betalning, erhåller mat och drickes-varor. — Sjelfva baden äro fyra, utom *el pozo* (Cistern), der man äfven kan simma; men i baden är icke större rum än att man jemt kan sitta eller ligga: De tilltaga i hetta ifrån höger till venster, så att då uti N:o 1 — som är det första till höger — vattnets värma är jemnstark med blodets, så är den i N:o 4, som är det sista till venster, så stark att man ovilkorligen bränner sig, om icke kroppen igenom föregående varma bad är preparerad. — Det heta vattnet sprutar ut genom små remnor i bergsklyftan, och är utomordentligt klart, samt drickes till en viss quantitet af de badande, och har en mineral smak.

Ahregren och jag hade några bekanta ibland bad-gästerne vid Colinas, och kommo en gång öfverens att resa dit på några dagars besök; Vi hade våra egna goda Chilenska klippare, och las Alforjas *) voro ganska väl försedda. Ahregren medtog en Artilleri-underofficer, som skulle följa oss till dess vi kommo på vägen till Colinas; ty då alla smärre vägar, när man lemnat stora landsvägen, äro blott gångstigar — måste man antingen sjelf vara en god *Vaqueano* (se pag. 141), eller ock medtaga en sådan för att icke fara villse. I början läto vi hästarne endast göra forcerad gång för att beqvämt få språka med hvarandra och, makligt rökande våra cigarrer, njuta af den vackra morgonen. Vägen ha-

*) Läsaren torde draga sig till minnes Sancho Panzas alforjas: De bestå af en säck med en stor öppning på sidan, der säcken kastas öfver sadelns sits, hvarigenom den formerar tvenne påsar, som nedhånga på hvardera sidan af sadeln. Man för deruti sin vägkost, och de kläder man behöfver på resan.

de samma utseende som den till Tapigüe, med undantag af *los plantanos*, som vi här undsluppo. På ett ställe foro vi igenom en hveteåker på en tämligt bred sandväg, och på en gång tycktes hela vägen vara i rörelse; der voro flera millioner råttor församlade på landsvägen, och så tätt tillsammans att de tycktes utgöra *en* kropp. — Öfverraskade af vår ankomst skyndade alla ifrån vägen hoppande öfver hyarandra, och jag tviflar att segraren vid Narva kunnat åstadkomma större konfusion ibland sina der sammanträngde fiender.

Spanjorerne, som planterat så många nyttiga djur på den Syd-Amerikanska jorden, hafva också infört onyttiga, nämligen hundar och råttor, hvilka till en en ryslig mängd förökad sig; men de voro också betänkte på ett korrektiv emot de senare, och införde till sådant ändamål — katten. — Jag har läst uti en gammal krönika, att spanske Generalen Almagro erhållit den förste katt ifrån Europa, och därför betalt 600 silfver-stycken. —

Snart föllo våra klippare i korrt galopp och slutligen i *carrière*, och efter 5 timmars ridt voro vi kl. 1 vid baden. — Vi blifva här behandlade med *toda satisfaccion* (se pag. 47.), och genast begåfvo vi oss till *el pozo*; — vattnet var ljumt och cisternen öfvertäckt, så att der var ingen risk hvarken att förkyla sig eller blifva solstucken; och jag måste medgifva att sällan något bad varit mig angenämare och bekommit mig bättre. — Vi voro nämligen upphettade, dammige och sönderskakade af resan, och behöfde följaktligen denna vederqvickelse. —

Sedan vi badat, hade vår goda värdinna sin *olja podrida* (se pag. 48.) färdig, och vi sutto till bords vid godt lynne och muntert glam emellan värdinnan och hennes båda döttrar, som alldrig

kunde tröttna att beskrifva det trefliga bad-lifvet och hvilken angenäm societé bad-sällskapet utgjorde. — De familjer, som då frequenterade baden, voro omkring fem och tjugu, hvaribland mycken ungdom af båda könen. Hvarje familjs dörr var öppen alla tider på dagen för både bad-gäster och resande; — och de hade sins emellen öfverenskommit att turvis hvar afton samlas hos någon af familjerna, som hade *piano*; då de fruntimmer, hvilka kunde traktera det instrumentet, ansågo sig skyldige att med hvarandra dervid tura för qvällen, hvarunder den öfriga ungdomen dansade. — Då man här hade *satisfaccion* i *amplissima forma*, kommo ungherrarne ifrån staden om aftnarna till baden och soiréerna klädde uti *Guazo*-uniform; och, för att vara *graciosos* (smakfullt roliga), bödo de upp till *el chocolate*, *el Soldado* eller någon annan *bayle campestre* (landt-dans) och damerna antogo genast och utan omsvep bjudningen: Dessa equivoka danser exequ-rades naturligt-vis här med all möjlig *décence*; men likväl förekommo dervid ganska löjliga attituder, som framlockade handklappningar ifrån åskådarne.

Omkring midnatten uppbröt sällskapet och hvar och en begaf sig hem till sin *ramada*; men det hände ofta när man låg uti sin bästa slummer, att musik slog an utanför ens dörr, och man undfägnades med en *serenada*, som slutade med en höflig invitation att stiga upp och förena sig med gruppen för att på annat ställe förnya uppträdet —, hvilket alldrig vägrades hvarken af gamla eller unga. De äldre fruarna, särdeles af högre familj *), voro

*) Der gäller väl för det närvarande icke något adelskap i Chile, och de som tillhöra den fordna spanska adeln, undanbedja sig utaf politik alla titlar; men man anser det höra till goda ton att säga t. ex. Herr Grefve Toros, i stället för simpelt: Herr Toros.

de första att inventera och anföra dessa *Chistes* (små puts), hvarigenom de förvärfvade titeln af *llanas, francas, graciosas* (enkla, öppna, nöjsamma).

Tidigt om morgnarna och kl. 6 på eftermiddagarna begagnades baden; hvarefter lätt föda intogs. Vid middag och qväll skulle också diet iakttagas; men häruti var ingen ortodox, och jag tror att folket i allmänhet här mera frossade än hemma. — Kuren påstod omkring sex veckor, och repeterades nästan hvarje år: — Den var mera begagnad såsom en anledning att få roa sig för de familjer, hvilka icke hade några landtställen nära staden, än för hellsans skull; — ehuru verkliga sjuke der både sökt och funnit helsan.

Man tyckte sig uti sprickorna af berget, derutur vattnet rann, förmärka svafvel-lukt, och troligen hade det någon kommunikation med den närmaste vulkanen.

Det var på återresan ifrån detta besök, som Ahrengren omnämde en Svensk, hvilken tillbringat trettio år uti Chile, var gift och hade fullväxta barn. Han kallade sig Pedro Varg, men hvilket Chilenerne, som hafva svårt att uttala tvenne i slutet af en stafvelse sammanstående konsonanter, hafva förändrat till Bari och Vari, är född i Stockholm af bättre föräldrar, hvilkas familje-namn är Åkerfeldt. — Han hade såsom kajutvakt med ett svenskt fartyg lemnat Stockholm vid 14 eller 16 års ålder: Fartyget hade gjort en utrikes resa, och antingen blifvit försåldt, eller förolyckats; men Åkerfeldt har sedermera farit med ett engelskt eller nordamerikanskt fartyg, som skall hafva strandat på Chiles kust. — Han hade då gifvit sig in åt landet och der fått protektion utaf någon spansk egendomsher-

re. Då han i Stockholm lärt sig något räkna och skriva — egenskaper som då lära varit mera sällsynta i dessa kolonier än *nu* — blef det honom lätt att få plats såsom bodbetjent. — Han var flitig och ärlig, vann småningom sin principals förtroende och ynnest, samt blef inom kort tid af honom hulpen till en egen bod uti staden S:n Felipe (se pag. 190). Med åren vann han allt mera förtroende, fick medborgare-rätt, gifte sig, blef *Alcalde del barrio* (domhafvande) och slutligen äfven Intendent samt var nu en förmögen borgare i nämnda stad.

När Ahrengren, som redan gjort hans bekant-
skap, gaf mig denna underrättelse, bad jag honom äfven göra mig bekant med den märkvärdige mannen, hvilket också skedde några veckor derefter när Herr Varg kom till Santiago. Han var en allvar-
sam och hygglig man; hade glömt sitt modersmål helt och hållet, och kunde icke kommunicera sig på något annat språk än det spanska.

Det var likväl roligt att erfaras huru varmt intresserad han ännu var i det gamla fäderneslandet; och vid några itererade visiter till staden började han redan i minnet återkalla några svenska ord: — Vi lånade honom svenska böcker, som han ifrigt studerade och med liten handledning snart började att förstå, ehuru han blef efter med pronunciationen.!

Jag har utaf en händelse ännu i mitt förvar ett bref som han den 23 Sept. 1825 skrifvit till Ahrengren, och hvaruti han tecknar sitt namn med: Pedro Bari & Okerfelt.

Jag har med flit här infört denna berättelse, för att om denne landsman ännu har några släktingar i Sverige, de må på detta sätt få glädjen att lära känna hans öden och tillika kunna, om de så villja, kommunicera sig med honom. — Utaf samma an-

anledning utbeder jag mig läsarens tålmod under följande korrta berättelse om en annan Svensk, som jag uti Januari månad 1827 lärde känna uti Santiago.

Denne Svensk hette Edelhjerta, — skall förut hetat Sandels, och har såsom Löjtnant gjort tjenst under sista norska kampagnen. — Ett honom i Demerara tillfallet arf efter en der afliden morbror; som hetat Edelhjerta, skall hafva föranledt Sandels att antaga samma namn. — För att komma i besittning af detta arf, nödgades han göra en resa till Demerara; men blef der högst illa behandlad af de personer, som hade arvet om händer, hvilka han påstod till och med traktade efter hans lif, och vid ett tillfälle äfven lyckades att bibringa honom en portion gift, som säkert genast hade ändat hans dagar, om han icke upptäckt anläggningen och i tid tagit botemedel; men gifftet hade likväl helt och hållet fördärfvat hans helsa.

Efter dessa öfverståndna faror, måste han, för att rädda sitt lif, fly ifrån Demerara och arvet; och sedan han undergått åtskilliga öden, anlände han slutligen till Buenos Ayres, hvarest han gjorde bekantskap med Johan Ulrik Simson, son till f. d. källarmästaren Simson i Stockholm. — Simson lärde hafva introducerat honom uti ett respektabelt Engelskt hus *), hvars principal skulle varit relationerad med Edelhjertas i Demerara afgangne släktninge; och hvilken, sedan han hört Edelhjertas lidna oförrätter, hade tagit honom i sitt hus, samt korr derefter till honom öfverlemnat förvaltningen jemte andel i afkastningen af en stor *estancia*, som han

*) Jag vill påminna mig att firman var M. Keenly & Co.

ägde i Chascomoz (ett distrikt en dagsresa från Buenos Ayres);

Här vistades Edelhjerta i flera år, och den beständiga kroppsrörelsen, jemte den friska luften, återställde under tiden nästan helt och hållet hans hellsa. — Han hade, nämligen, en ansenlig terrain med flera tusende *cabezas de vaca* (se pag. 151.) att vårda, och måste följaktligen beständigt rida, antingen omkring de vidsträckta ägorna för att öfverse kreaturens vård, eller under de ofta inträffande resorna till Buenos Ayres.

Igenom noga uppsigt öfver boskapen, och klok hushållning vid *las matanzas*, hade dess antal mångdubbelt blifvit förökadt, då egendomen slutligen försåldes, hvarigenom dess pris också flerdubbelt skall hafva stigit; så att då Edelhjerta ankom till Santiago, ansåg han sig äga ett kapital af 40 å 50,000 piaster.

Sedan vi blifvit bekante, berättade han mig, att han då ämnade sig först till Perú, och derifrån till Demerara, för att ännu en gång försöka om han kunde göra sin arfsrätt gällande; hvarefter han tänkte återvända till Sverige för att egna sina återstående dagar åt en enda dotter, som han sade sig äga i fäderneslandet. Han for ock korrt derefter till Valparaiso samt derifrån till Lima; men sedan har man icke hört talas om honom. — Mätte han icke fallit ett offer för sina medarfvings egennyta!

Han var allmänt äktad för ordentlighet i karakter och hygglighet i sätt att vara; och att han äfven var tacksam, bevisas, af hans flera gånger gifna löfte, att efter sin återkomst till Sverige arrangera med bemälde Simsons kreditorer, på det denne, enligt sin önskan, skulle kunna återvända till fäderneslandet; men denna goda afsigt hade i alla fall

icke hunnit gå i fullbordan, emedan Simson dog i Buenos Ayres år 1828 *).

19. A R T.

Letrados. — Escribanos Publicos. — Advokater. — Domstolar.
— Förmyndare-Kammaren. — Militären.

Letrado betyder i spanskan en man af beläsenhet och bildning, på samma sätt som *homme de*

*) Vid denna tid hade jag äfven gjort bekantskap, med Herr Johan Gustaf Dahlström, ifrån Stockholm, som nu är till fäderneslandet återkommen.

Der fanns äfven en Svensk ifrån Carlskrona vid namn Möllez, hvilken varit bokhållare hos Herrar Mitschell & Ashton i Valparaiso; men han insjuknade uti gikt, som han igenom gamla förkylningar ådragit sig, — blef kontrakt i armar och knän, och döden slutade hans plågor, sedan han förgäfves försökt alla medel till sin helsas återfäende. Han hade också varit till baden vid Cauquenes (se pag. 191.) men han lærer dervid icke kunnat hålla en strikt diet.

I Valparaiso är äfven en svensk, vid namn Pedre Eliseo, etablerad; han lærer också vara hemma i Carlskrona, och der hetat Peter Elis. — Ifrån Sverige skall han först tagit hyra såsom jungman, hvarefter han seglat på flera andra nationers fartyg, och ändteligen nedsatt sig i Valparaiso, i egenskap af glasmästare; men han fick sedan translators tjänst vid hamn kaptens embetet derstädes — var nu gift, hade egen gård och mädde väl.

För öfrigt funnos i Chile åtskillige svenske handtverkare, som nästan alla voro välmående.

Jag lärde äfven i Valparaiso känna en Norrmän vid namn Fredrik Ring. — Han var bokhållare vid Estanco-administrationen i Valparaiso, och hade der högst förmånliga vilkor. Skicklig och begåfvad med drift och arbetsförmåga tillvann han sig snart sine principalers förtroende, gjorde affärer under deras auspicer och förtjenade inom några år ett betydligt kapital, hvarmed han återvände till Norge, saknad och högaktad af alla vänner och bekanta.

lettres i franskan; men dermed förstås också en jurist, advokat, domare — med ett ord hvar och en verserad uti lagfarenheten. — Dessa personer åtnjuta i Chile ett högt anseende, och constituerade i betydlig måtto opinionen; och man kan icke neka att de, utom juridiken, äfven äga en högre bildning och vidsträcktare beläsenhet än någon annan klass i *det* samhället. I andra länder finnas, utom en mängd lärda samfund och fakulteter, — isolerade män såsom poëter och andre författare, lärde teologer och possessionater, och äfven en högre bildad militär-klass, hvilka kunna disputerade dem företrädet i bildning och upplysning; men här, hvarest nästan ingen annan än juristen studerar — om än detta vore alldrig så ytligt —, bör han följaktligen känna och förstå mera än de andre *).

*) Det har stundom roat mig att uti Congressens gallerier afhöra de deputerades tal och diskussioner; och om jag undantager den förut omnämnde Infante, — hvars tydliga deduction af ämnet, imponerande kraftfulla framställningssätt och starkt manliga röst, återgäfvu åhöraren en föreställning om hur han tänkt sig de Romerske Tribunerne —, utmärkte sig likväl ingen af talarne såsom Herrar Letrados; ibland flere af dessa hördes med intresse Doctorn D:n Carlos Rodriguez, broder till frihetskajelten af samma namn (se pag. 81). Ibland andra tal i liberal syftning, höll han äfven ett i afseende på prästerskaps och särdeles klostrens rikedom, hvaruti han anklagade munkarne för lättja och sedeförderf, yrkade klostrens indragning och försäljning för statens räkning, samt munkarnes användande till krigstjenst i fall de voro för beqvämlige för att egna sig åt medborgerliga yrken. — Man kan föreställa sig hvad uppseende detta djerfva tal skulle göra så väl ibland åhörarne, som de deputerade sjelfve, ibland hvilka många både präster och munkar befunno sig. — Likväl gick motionen då icke igenom; men går troligen inom kort, såsom den redan gjort i Buenos Ayres.

Af Letrados utgöres också egenteligen redactionen till de liberala tidningarna; och om någon strö-skrift i allmännare

Yrket är också i hög grad riktande — icke så mycket derföre att Chilenerne äro trätgirige — de äro tvärtom foglige och fredlige —; utan fastmera för det hyende åt vrängda framställningar ett krångligt lagverk erbjuder, och de många utvägar till chican en förvänd rättegångs-ordning och ett oftanog, arbiträrt skipande af lagarna — föranleda. -- Man behöfver blott tänka sig administrationen uti moderlandet under det förflutna och nu ingångna seklet, för att kunna begripa hurudana de lagar och författningar voro, som på ett sådant afstånd blifvit stiftade under inflytandet af så många särskilde mandariers insinuationer, — såsom dem hvilka vid denna period tjänade Chilenerne till efterföljd; — hvad mera, om man dertill lägger de planlösa förändringar dessa lagar sedermera under patrioternes tid lidit igenom Directorernes och andre Chersers tillfälliga och partiella förordningar och exceptioner?

Los Escribanos puplicos, Notarii publici, äro här redan en legion af krånglets och oredans tjenste-andar. — För att *dar curso à una causa* (anhängigtgöra ett mål) måste *de* först anlitas för att identifiera den tvistandes person, certifiera hans dokumenter m. m.; men härvid förer han intet diarium; utan stundom blott ett memorandum — ett fullständigt diarium föres blott vid extraordinära tillfällen —: samma förhållande äger rum då öfverenskommelser uppgöras; så att, när en tvist fortgår i några år, och en eller flere af de första parterne afli-da eller något dokument saknas eller förkommit, —

och mera liberal omfattning i Chile utkommer, kan man taga för afgjort att författaren är en Letrado.

har man största möda att få den aflidnes rätts innehafvare identifierad —, och hvad dokumentet beträffar, får man vanligen låf att låta omskrifva det, hvilket ofta genom personers dödsfall eller flyttning till annan ort blir en omöjlighet. —

Alla rätters kommunikationer ske igenom desse *escribanos*, hvilka skicka sina handtlångare till parterne, som, sedan dessa fått vederbörlig del af det medsända dokumentet, dermed återgå till *los escribanos*, hvilka derpå teckna ett certifiat, som slutar med dessa ord: Doy fé (jag gifver trovärdighet); hvarunder han först tecknar sitt namn, och sedan — hvad man der kallar — sin *firma*. Denna består i en konstig labyrinthisk figur och är ofta till kraft och verkan lika gällande som sjelfva namnet *).

Inför denna auctoritet uppgöras alla fullmakter efter ett gifvet formulär — lika (om ej mera) vidlyftigt och fullt af repetitioner, som det engelska —: Äfven antecknas och utföras der protester i sjö- och vëxel-mål, hvarvid den mest utdragande vidlyftighet och ett bråkigt begagnande af repetitioner förekomma. — Vid dessa protester inmängas uti akten ofta högst besynnerliga ordvändningar och sentencer; — så brukas t. ex. i sjö-protester dessa underliga uttryck: — *och protesterade, såsom han än-*

*) Man brukar här icke genomdraga handlingar och försegla dem — så framt de icke äro alltför vidlyftiga eller gå till annan domstol —; utan i det stället plägar vederbörande auctoritet påsätta sin firma å hvarje sida af akten när den innehåller flera ark; kommunikationer emellan embetsverken undertecknas nästan alltid endast med firman — och alla Chilener brukä dertill hvar och en sin mer eller mindre konstiga figur: De förundra sig högeligen när de se våra anspråkslösa europeiska namn, och fråga då: Hvad, har Ni ingen firma?

nu protesterar, emot väder, vind, haf och alla elementer.

Denna utväg att hos Notarius Publicus få anmäla, extendera och beediga en protest, äfvensom att med ed bestyrka identiteten af ett dokument, är likväl — om man förbiser de vidlyftiga formaliteterna — vida ändamålsenligare, än att, såsom annorstädes är fallet, nödgas afvakta de tider då en domstol sitter, för att få sådana ärender afgjorda, hvorigenom tid förspilles och ofta sak förloras.

Sedan den rättsökande hos el escribano publico förskaffat sig vederbörlig fullmakt, begifver han sig till sin *Abogado*(Advokat). Han kommer vanligen då först uti ett stort förmak, der flera personer vänta på företräde, efter den tur i hvilken de ankommit: somlige åstunda endast att få konsultera Herr Doctorn (så kallas de examinerade juristerne, ehuru de icke hafva doctors-hatten); och kan en sådan consultation importera ifrån två till tio piaster i mon af den tid som derunder åtgår —: Andre hemställa om han vill åtaga sig deras respektiva tvistemål; och om sakerna då äro nyss tillkomna, fordrar han deröfver ett korrt refererande, hvar-efter han på stället deciderar huruvida han vill acceptera dem eller icke; men om de äro gamla, och grunda sig på protokoller eller andra dokumenter, få de rättsökande afträda med tillsägelse att återkomma på viss dag. — Jag måste härvid göra Herrar Letrados i Chile den rättvisa, att jag varit närvarande då en sådan öppet förklarar till en klagande part, att denne hade orätt — och då afrådt en tillämnad — eller sökt bilägga en påbegynd — process, samt vägrat att åtaga sig den. —

När man erhåller företräde, inkommer man uti *el escritorio* *) — ett ljust och smakfullt möbleradt rum med ett bord i midten, öfverdraget med fint grönt kläde, hvarpå hvila en mängd luntor, folianter, Montesqieus *esprit de la loi* m, m., och vid dess ena ända — är uppställd en rad af nyare europeiska böcker i juridiska ämnen: Vid midten, eller ock den andra ändan, är en beqväm *fauteuil* placerad; vid väggarna stå en präktig soffa och eleganta stolar, — och i ena hörnet sitter vid ett mindre bord advokatens skrifvare, beständigt under mellantiderna sysselsatt att skrapa och formera pennor. — Golfvet är vanligtvis belagdt med en matta af tripe **).

Så snart man är inkommen blir man bjuden att sitta, hvarefter Doctorn begynner att göra sig underrättad om ärendet, hvilket man då gör bäst att i korrta ordalag och enkelt framställa; ehuru der så väl som här, finnas sujetter som hafva en volubeltunga, för att beskrifva allt — utom det som hör till saken. — Sedan Doctorn är *enterado del asunto* (verbalt: totaliserad om målet), ropar han: *fuego!* (eld), då en gässe inkommer med *el saumador* ***);

*) *Escritorio* har många bemärkelser: Här betyder det, studer-kammare eller kabinett; men hos en köpman kallas så hans kontor. — Hos en *Notarius Publicus* betyder det embetsrum.

**) Är ett sorts mattväf, som nu tillverkas i England, och fullkomligt imiterar de berömda Persiska mattorna; den är väfd i vådar af en yards bredd, är ganska stark och de deruti inväfdade blommor och figurer hafva en vacker och permanent bjert kolorit. En sådan mattväf kostar 3 piaster yarden.

***) *Saumador* är ett litet rökfat af silfver, hvarpå lägges glödande eldkol, som tjenar till cigarrernes antändande. — Damerne bruka den ock för att derpå bränna pastillas (se pag. 21) och dermed saumarse (röka sig), hvaraf ordet fått sitt namn: Dessa *Saumadores* beställas såsom en rarité hos Peruvian-

hvarpå Doctorn antänder en Havana-cigarr, börjar med afmätta steg en promenad snedt öfver golfvet, och dikterar, mellan pauserna af cigarr-puffar, till sin skrifvare ungefär i följande stil: *Carlos Diego Perez inför Vuestra Senoria* *) (Eder Herrlighet) aktningfullt presenterar sig och säger: Att — här följer framställningen af klagan, och skälen till hvad man söker — allt, lika konstmässigt som på vissa andra ställen uti en enda kedjemening —; hvarefter med ny rad slutet följer på detta sätt:

I anledning häraf beder och anhåller han, att Eders Herrlighet - - - Det är rättvisa som af eder rättskaffenhet väntas, eller, om en suplik är i fråga: Det är Nåd som af eder ynnest hoppas

*Eder ödmjuka tillgifnaste tjenare
Carlos Diego Perez.*

genom Gabriel O'Meara
enligt fullmakt.

Resolutionen eller utslaget skrives vanligen på första sidan emellan titulaturen och sjelfva inlagan, som alltid är författad på *papel sellado* (stämpladt papper) — och kommuniceras parterna genom *el Escribano publico*.

Alla inlagor gå, enligt forum, antingen till *el Juez de Pag* (Fredsdomaren), *el Consulado* (Rådhus-

ske Indianerne, som förfärdiga dem i filigran af silfver, uti form af en Venado (en slags hjort), Pavo real (påfogel), eller något annat djur. — Men egenteligen bruka fruntimren begagna *el Brasero* till rökelse-kar.

*) Denna tittel tillhörde fordom Oidores (lagmän) och andra embeten, som i rang efterföljde Excellencers, men gifves nu äfven åt underdomare och stabs-officerare. — I dagligt tal säger man endast *Usia*, på samma sätt som man uttrycker *Vuestra Excellencia* (Eders Excellence), med *Usencia*.

rätten), *La Aduana* (tullen), *la Policia* (Polisen), eller till *el Juez de Letras* (första, egentliga underdomstol så väl i civil- som criminal mål)*). — Ärdå målet af den beskaffenhet, att *citacion* (stämning) erfordras, utfärdas en sådan skrifteligen af alla dessa auctoriteter, utom af polisen och tullen, som kalla parterna verbalt —; men dessa stämningar kunna mångfalldiga gånger saklöst försittas.

Underfredsdomaren sortera *los Alcaldes del barrio* (kvartérs-domare) och deras *tenientes* och *sub-tenientes* (löjtnanter och under-löjtnanter), hvilka alla egentligen utgöra en stadens egen police, som rapporterar till Alcalderne — och dessa till fredsdomaren — de oordningar som tilldraga sig i staden. — Dennes (fredsdomarens) embete består egentligen uti att bilägga mål innan de komma inför domstol; han kan ej definitivt afgöra någon lag-fråga, utan äger endast att hålla undersökning, och att sedan remittera protokollet jemte eget utlåtande till vederbörlig domstol; men han kan likväl uti police-mål ingerera, och i nödfall pålägga arrest.

El Consulado, eller Rådhus-rätten, består endast af köpmän: en *prior* och tvenne *consules*, och dömer i första och sista instancen uti alla de civila mål, som röra handel och borgerliga näringar, samt fordringsmål borgare emellan; men derifrån äro arfs-frågor undantagna, i hvilka kan appelas till högre rätt.

Denna domstol är väl den mest oriktiga och tadelvärda man kan föreställa sig —. Både priorn och ledamöterna äro olagfarne män, hvilka ofta — enligt gammal och äfven på andra ställen öfivad borgar-aristokrati — inväljas för deras myndighet och rikedomsk skull, utan afseende på om de hafva el-

*) I el Consulado och Polisen nyttjas skriftvexling mera sällan.

ler sakna: sundt förnuft och billighet, jag vill icke säga insigt. —

Notarien, som kallas Assessor, är *letrado*; men han hvarken förer protocoll (ett sådant föres icke), eller är närvarande under det målen handläggas — ej en gång när de afgöras: Rätten afsäger således utslagen enligt tycket och känslan — utslag mot hvilka icke kan vädjas —; och då först inkallas Assessoren, hvars omsorg det sedan blifver, att vrida och jemka uppställningen deraf, så att de deri förekommande anomalier icke blifva alltför mycket i ögonen fallande. —

I simpla fall, — t. ex.: när en köpman har instämt sin gäldenär för borgade varor —, kan visserligen denna domstol, lika så väl som hvar och en annan, tilldöma köpmannen sin rätt; men i inbundna saker skall alltid en så beskaffad domstol handla inkonsequent och princip-löst. — Jag var en gång närvarande vid ett mål inför el *consulado*, der en fordringsägare instämt sin gäldenär för fordran: Denne var skyldig åt flere andre — och, för att icke förfördela dem, underrättade han dem om stämningen, på det de också skulle komma i tillfälle att på samma gång bevaka sina respektiva fordringar; men blott en af kreditorerne infann sig jemte den förstnämnde, och framställde till rätten nödvändigheten af att låta alla fordringsägare få lika rätt: att gäldenärens obestånd var känt m. m.; men rätten fäste härvid icke något afseende utan tilldömde desse bägge företrädesvis deras fordran. — Den påföljande rättegångsdagen anmälde sig ytterligare en ny fordringsägare emot samme gäldenär, då domstolen med upphäfvande af sitt förra utslag tilldömde denne lika rätt till den gäldbundnes tillgångar med de tvenne föregående kreditorerne; men, när å tredje rättegångsdagen alla de öfrige kreditorerne

anmälde sig till åtnjutande af samma förmån, blefvo de första tre såsom prioriterade ansedde! —

La Aduana (tullen) är i Valparaiso af största betydighet, och det fordras icke liten vana och arbete, innan man hinner införlifva sig uti alla dess hemligheter och formaliteter, för att der qvickt och förmånligt kunna depechera varor: Der finnas 10 å 12 särskilda *Mesas* (bord), emellan hvilka man måste till- och åter-föra sina papper; sedan uppvisas varorna för *la vista*, som synar och värderar dem; — och det är här, som *el dependiente despachante* *) (den depecherande bokhållaren) i synnerhet har tillfälle att utmärka sig —; hvarestefter de slutligen utlemnas af alcajden (packhus-inspektoren). —

Då de flesta varor konsumeras i Santiago och det inre af landet, afsändas deraf ansenliga partier till nämnda stad, hvarvid de skola åtföljas af *guia* (förpassning) som utvisar hvarifrån de blifvit importerade och om de redan betalt tull. — Om en sådan *guia* icke medföljer, blifva varorna konfiskerade. —

Denna domstol dömer ock i yttersta instancen, h. e. derifrån kan icke appelleras. —

*) *Dependiente* kallas i allmänhet bokhållare uti ett handels-hus, och äfven den person, som biträder en annan individ emot lön uti sådana ärender der räkna och skrifva kommer i fråga. — Den som hos en köpman bestrider bokföringen kallas: *Guarda-libros*: kassören, *Caxero*, och den som depecherrar i tullen, *despachante*. — En köpmans vinst eller förlust beror ofta på dennes skicklighet, hvarföre han gemenligen är utomordentligt väl lönt: Jag kände en i Valparaiso, som var af flera serskillda hus employerad och hade en årlig lön af 4000 piaster. Lönerna äro der i allmänhet dyra: en lön af 100 piaster i månaden — och allting fritt i huset — är icke sällsynt; men jag kände der bokhållare, som haft sina 2 å 3000 piaster om året, och dessutom creditiv på 8000 piaster för egna spekulationer.

Polisen, så väl som fredsdomrarna sortera under *Juez de letras*, och utgör i Santiago en vidsträckt corps, som, ehuru den i flera afseenden är tadlad, likväl har många meriter: Ibland andra må jag här omnämna dess stränghet att hindra de ridande och åkande att fara för fort. — När den beträder någon som på gatan rider eller åker i galopp eller hårdt traf, affärdas genast en Aguacil (stadstjenare) till häst, som anhåller förbrytaren och bemäktigar sig hans häst, hvilken inom några timmar, jemte sadel eller åkdon, på offentlig auction försäljes.

El Juez de letras svarar ungefär emot kämnersrätten i Sverige; derifrån appelleras till el Juez de Alzada, hvarifrån åter till *la Suprema Corte de la Justicia*, som dittills varit den sista instansen; men i senare år hafva congresserna ofta ånyo upptagit och deciderat de frågor, som denna rätt finaliter afgjort. —

Utom dessa verldsliga rätter och domstolar, har ännu prästerskapet sin lagskipande makt i alla de ärender, som hafva den minsta gemenskap med Religionen eller prästernes prerogativer; särdeles angelägne äro de att inblanda sig uti familje förhållanden, och vid giftermål spela de en betydande role. — Vid vissa inträffande fall, t. ex. då tvenne älskande gifta sig emot giftomans samtycke, samt vid vissa brott, såsom *incestus* m. fl., kunna de, utan att behöfva vända sig till verldslig domstol, innesluta i arrest för längre och kortare tid, och ådöma penitence m. m.

Emellan alla dessa domstolar och auctoriteter, utgöra los Procuradores (sysslomän) en vigtig och outhärlig länk. De äro på samma gång advokaternes syndabockar, som deras adjutanter; och utgöra klienternes dagliga plåga. — De Syd-Amerikanske Advokaterna äro för store herrar och för

mycket beqväme, för att besvära sig med en närmare handläggning vid de dem anförtrodda mål, ända de kunna verkställa på sin kammare, — äfven om det vore uttagandet af akter, bevakandet af fataljer och andra dylika *bagateller* —; de begagna dertill Procuradorer, hvilkas namn till sådant ändamål finnas införda uti den af parten gifna fullmakt.

Dessa mellanlänkar emellan advokat och vaktmästare böra hafva någon *routine* uti processväg, så att de känna vägarna, — och äfven kunna uppsätta ett betyg, ett recipisse, en fullmakt m. m. —: De böra beständigt uppvakta vid domstolarna, söka att få sina klienters mål der företagna, och framför allt göra sig underrättade om prescriptionstider, inställelse dagar m. m. — Domaren och klienten förlita sig på dem, och den förre ikläder sig icke något ansvar om fataljer försittas genom *procuradorernes* försummelse.

Men den arme klienten får ej heller någon fred för dessa oroliga varelser. — De hafva igenom de många särskilda uppdrag de uträttat, och hus de frequenterat, — vant sig vid en viss framfusighet, under hvilkens egid de intränga sig uti klientens hus alla tider på dagen, och kommendera der till sin nödtorft, såsom om de vore husbonden sjelf: — Somlige belasta klienten något visst för hvarje handläggning, andre per annum; men dessutom förstå de ganska väl att göra sig små extra förtjenster.

Att processa är dyrt öfver hela världen, och följaktligen dyrast i de orter der man endast har klingande mynt: — Här i detta land utgöra lösen, stämpladt papper, advokaters, procuradorers och vaktmästares arfvoden och sportlar, betalning för certifikater, stämningar och kommunikationer, — så många och dryga utgifter, att en riktig process säl-

lan hinner ageras till slut, innan parterna äro ruinerade till förmögenhet — och äfven till hellsa; ty förtret, bekymmer och chican hopa sig, för att — under den långa tid en klient här måste vänta på utgången af sin process — helt och hållet consumera hans tålmod och sinneslugn.

Döds-straff äga här sällan rum; och när det sker, skjutes först och hänges sedan delinqventen; fängelse är det straff en förbrytare vanligen här lider.

Förmyndare-kammaren (el defensor de los ausentes —, verbalt öfversatt: De frånvarandes försvarare) var här en sinekur, som öfverlemnades åt styrelsens favoriter, och hade hittills (1828) varit i högsta måtto indrägtig. — Den som innehade denna syssla, hade utom ett betydligt arfvode, ett briljant tillfälle, att för en längre tid slå under sig den frånvarandes eller omyndiges egendom, och den samma räntefritt begagna. — Otaliga tvister voro beroende på denne försvarares utredning; och många fader- och moder-lösa barn försmäktade i armod, utan att kunna lyfta de medel, som de hos honom ägde innestånde: Han var också i allmänhet hatad, — och publiken beklagade ett förhållande, som endast bibehölls stationärt, igenom det intresse hværemed denne individ var i stånd att imponera på vederbörande. — Bibehållen vid sin befattning allt ifrån början af revolutionen —, och, då under kriget en mängd personer aflidit, hvilkas egendom han öfvertagit, utan att sedermera deras arfvingar kunnat bevisa sin arfsrätt —, var han också utomordentligt förmögen.

När jag 1822 ankom till Chile, var Militären mindre vårdad, och hade sämre hållning än några år senare. Soldaterna, som gjorde vakt vid citadel-lerna i Valparaiso, voro så eländigt klädde, att man kunnat taga dem för hospitalshjon, om man ej observerat geväret vid axeln. När någon tropp var uppställd, varierade dess utseende ganska oregel-mässigt ifrån officerens till soldatens: Den förre brukade efter behag antingen hatt eller mössa, hvita eller blå underkläder — och bar antingen sabel eller värja: Den senare hade antingen rena eller smutsiga underkläder, *morrion* (mössa af filt) eller klädes-mössa.

De senare åren bemödade sig cheferne att införa enhet uti klädsel och vapen, hvilket tämligen väl lyckades för de utländske; och var det redan en stor förbättring, när arméens officerare lade af den kolossala *Charrateran* (kokarden): — De hade, nämligen, förut en så ofantlig kokard att den nästan öfvertäckte ena sidan af hatten —; men att för-må dem att bära lika vapen, blef ännu (1828) en omöjlighet.

Om exercisen har jag svårt att yttra mig, emedan jag måste bekänna min okunnighet och anspråklöshet på omdöme i det afseendet; men visserligen torde dervid varit någonting att klandra, då Öfverste Beauchef — vid en exercise uti La Canada, der Öfverste Sanchez's bataljon gjorde några evolutioner —, vände sig till den senare och undfägnade honom med ett gapskratt. — Följden af detta upp-träde torde tilläfventyrs gifva någon idé om den esprit, som rådde inom officers-corpsen.

Händelsen tilldrog sig, som sagdt är, uti la Canada, der en mängd människor voro församlade, ibland hvilka en stor del — jemte nästan alla de i staden varande ledige officerare — öfvervoro och

sågo Beauchefs mindre grannlaga åtbörd: Jalousien emot utlänningarne, jemte den lidna skymfen för Sanchez, som var Chilén, — verkade starkt på dennes kamrater; och de kommo öfverens att forcera honom, att af Beauchef begära upprättelse; men dertill var Sanchez för klok — och ingen fanns som upptog hans sak! — Emellertid kunde denna indifferens äfven härröra af den mindre goda opinion han förvärfvat ibland sine kamrater.

För öfrigt sågo individerne, så väl officerare som soldater, ganska väl ut; ty Chilenerne äro i allmänhet väl växte och förstå att klåda sig med smak. De voro, likasom de öfrige Chilenerne, höflige och förekommande, — och officerarne kände ganska väl huru de skulle skicka sig i sällskaper; men de hade i allmänhet icke det anseende — att jag må säga: det företräde —, som officerare i Europa äga; tvärtom, såg man i sällskaper färre af militären än af de öfriga klasserna, — och när man der såg någon militär-person, var det gemenligen en stabs-officer, eller någon som genom giftermål var relationerad med värden, värdinnan eller deras vänner:

Jag kan derföre icke påstå att saknad af bildning inom officers-corpsen härtill var orsaken: De hade fullt ut så mycken bildning som en chilensk köpman, possessionat eller bokhållare; och jag hade det nöjet att känna någre såväl Öfverstar som Kaptenener, hvilka i afseende på kunskaper — äfven utom yrket — och älskvärdt väsende, voro utmärkte; — utan måste anledningen finnas dels i fördomar, ärfda ifrån Spanien, dels i revolutions-krigen.

De som varit i Spanien må döma om hvad anseende militären der ägt under de senare åren; men det måste likväl erkännas, ätt ordet *familia* och *sangre* (blod) har jemte åtföljande fördomar forplantat sig ifrån Spaniorerne på deras Amerikanske

afkomlingar; — och när anor ej mera gällde, utträngde förmögenheten deras ställe. Följakteligen är militären, som i allmänhet icke är rik, derföre till en del öfversedd i Chile; men ytterligare komma dertill revolutions-krigen.

Många chilenska familjer voro beslägtade — så med Spaniorer som Chilener vid de förres arméer; — och huru många spanska eller spanskt sinnade voro icke å andra sidan beslägtade med patrioternes officerare och partigångare? — Under ett sådant förhållande har det ifrån början af revolutionen blifvit för familjerna en nödvändighet, att hålla sina societéer inom de kretsar, der häftiga opinions-yttringar icke komme att störa det allmänna lugnet; — och troligen hafva icke exempel saknats på unge militärers af olika partier sammanträffning — och kanske då nog häftiga debatter, som haft oangenäma följder och föranledt militärens mindre frequenterande af societeterna.

20 A R T.

Allmänna Nöjen. — Sedefördärf. — Katholska Prästernes Giftermål. — Okunnighet och Brott.

Allmänhetens nöjen äro, utom Chinganas, Carreras och Bollkastning, hvarom redan är nämnt, af mångfalldig art, och variera med årstiderna — och äfven herrskaperna deltaga ofta deruti.

Om vintern utgöra *los volantines* (pappers-dra-
kar) ett allmänt nöje så väl i städerna som på lan-
det. De göras ibland så stora, att, när vinden är
frisk, det fordras tvenne personer för att hålla det
snöre, med hvilket de äro fastbundna. Deras form

och färger variera betydligt: En del äro runda, andra fyrkantiga, — en del ovala och en del föreställande en örn, en drake eller annat djur.

Under denna årstid ser man i städerna luften vimla af dessa besynnerliga figurer — och familjerna i de hus der man äger någon stor *Volantin*, pläga som oftast invitera sina bekanta för att assistera vid *las comisiones*. — Man har nämligen gifvit namnet *comision* åt den tilldragelse då tvenne *volantiner* möta hvarandra, och den ena blifver lösryckt ifrån sin ända, och antingen nedfaller på stället eller bortföres af den andra, i hvilket senare fall de personer, som manierat den segervinnande, förklara den öfvervunna för god pris.

Så kan ett sällskap passera en hel eftermiddag; — och det förfärliga skrik, som pöbel och gatpojkar uppstämman vid hvarje inträffande *comision*, — de stundom löjliga, stundom allvarsamma uppträden, som uppstå emellan partiernas tvister om bättre rätt till de nedfallande *volantinerna*, och det intresse hvarje sällskap tar för den *volantins* framgång, uppå hvilken luftfärd det blifvit budet, — bidrager ej litet att göra nöjet piquant.

Men ibland allmogen slutar ofta ett sådant nöje medelst en enviges kamp på lif och död. — Dessa äro så mycket farligare, som pöbeln med nöje åskådardem, och sällan går emellan för att åtskillja de stridande.

Jag var en gång närvarande vid en sådan *comision* ibland *los guazos* utanför Santiago, på en stor slätt, som kallades *el llano del porton*, hvarvid det segrande partiet bemäktigade sig det andras *volantin*. — Detta är enligt med häfdvunnet bruk, och disputeras alldrig emellan bättre folk; men *los guazos*, som äro vane att med styrka eller vapen af sina kamrater utkräfvat sin rätt, ställa sig sällan detta bruk

till efterrättelse —, och nu voro de som förlorat determinerade att återtaga sin egendom.

Flere guazos af detta parti rusade med dragna knifvar på dem som tagit volantinen, och då dessa — lika färdige att försvara sig — äfven drogo sina, uppstod i hast en allmän batalj. Der voro väl många herrar ibland åskådarne, som ville åtskillja dem; men ingen hade vapen — och dessförutan var det farligt att gifva sig ibland de stridande: Flere guazos voro redan sårade, då en af herrarne begynte att ifrån marken upptaga större stenar och dermed anfalla de stridande i flanken. — Jag och flere med mig följde hans exempel, och använde hvar och en den yttersta flit att gifva god direction åt våra kast, så att stenarna skulle träffa los guazos i den mest köttfulla delen. — Denna oförmodade attaque vållade ett uppehåll uti los guazos envig, hvarvid vi lyckades två emot en, att få dem åtskillde, och att bemäktiga oss deras knifvar.

Om de guazos, som voro åskådare, tagit de andres parti, hade vi varit olycklige; men de funno infallet roande, och uppstämde uti ett muntert jubileum, hvilket ännu mera nedstämde deras stridande kamrater.

Bruket af knifvar är redan ibland folket så häfdvunnet i Syd-Amerika, att dess upphörande lärer för en längre tid icke vara att hoppas; och det är olyckligt att sinnesstämningen hos dem, som äga mera bildning än gemene man, icke är sådan, att verkan af exempel och förmaningar — ja äfven straff ifrån barndomen igenom deras bemödande blefve införda ibland de lägre klasserna. — Jag har med största förargelse sett bättre folk, vid ett slagsmål emellan pojkar, formera sig i ring omkring dem, samt både med ord och åthäfvor uppmuntra dem att skada hvarandra.

Detta ämne ger mig anledning att vidröra det verldsbekanta Engelska *boxnings*-systemet. Äfven detta är introduceradt ibland Chilenerne, och bidrager onekligen icke litet till desses råa idéers bibehållande —: Man ser ofta i Valparaiso los guazos blotta sig till median (*English fashion!*), och tämligen väl imitera denna scientifikt studerade brutala kamp; — och de få derunder fägna sig åt de kringstående herrarnes exhortationer och bifall, — äfven på sjelfva vetenskaps-språket; men sedan kämparne blifvit något upphettade, och förnummit att de skadat hvarandra obetydligt, hafva de försett sig med stenar och dermed gjort mera verksamma utfall emot hvarandra, hvilka alltid slutats med ett eller flera hål i hufvudet på den ene eller den andre af de stridande.

Och skulle man tro att det ännu gifvas bildade män (*gentlemen*), som encouragera ett sådant groft skämt? — högt uppsatte män som hafva epitetet af gode boxare, och icke skämmas att vid en dispute bjuda sin nästa knytnäfven?

Hvartill tjenar då att skryta af bildning eller ens att lefva i en krets af bildade män, då man icke blyges att hylla ett så groft, så barbariskt bruk; — och än mer, då man äfven till den grad vill upphöja sitt eget folks laster, att om en utlänning är anfallen af en boxare, han icke skall hafva samma rättighet att begagna de medel naturen gifvit honom till försvar, som om han blefve anfallen af en Italienare eller en Turk? — Jag tillstår uppriktigt, att jag icke skulle med mera fördragsamhet emottaga ett slag af hvilken menniska som helst — ja, äfven af en boxare, än en spark af en åsna; och tviflar att jag skulle göra mig samvetsförebåelse af att då *äfven* bruka fötterna, så framt jag icke hade några andra vapen till mitt försvar — —

El Juego de palos (spelet med pålar) är en annan lek emellan los guazos. — De samlas då uti tvenne hopar och leka krig; hvarvid ofta envigeskamp äger rum, som slutar med förlorade lif och lemmar.

La Trompa (snurran) brukas af pojkar vår- och sommar-tiden, hvarvid äfven spelas om penningar. — Man finner då så väl i hus som på gatorna ett beständigt snurrande, hvarvid stundom de vandrandes ben exponeras, emedan en del af dessa snurror äro stora.

Kronvägg är äfven ett mycket brukligt nöje i Chile, och man ser med häpnad små gässar derpå borrtspela tre à fyra piaster i gången.

Billard spelas alltifrån frukost-tiden till sent på aftnarna af både äldre och yngre — äfven af 6 à 7 års gässar, som ofta, för att visa sig manhaftige, dervid röka sina goda Havana-cigarrer.

Kortspel af flera slag, särdeles *el Monte*, brukas öfverallt af både bättre och sämre folk. På alla krogar — äfven ute under bar himmel — ser man spel-partier, hvarvid de största bedrägerier utöfvas, och oftast slagsmål, men stundom äfven mord, inträffa.

Men det så kallade bättre folket utöfvar denna last i högsta grad. Der funnos köpmän, som på en enda natt bortspelat 200 dubloner, och mången rik familj har genom denna last blifvit ruinerad. — Sjukan är här så allmän emellan höga och låga, att åklagare-makten blundar och tiger.

Äfven de goda täcka Chilenskorna hafva blifvit smittade af denna spel-mani: Uti förnäma hus hållas riktiga spel-tertulior, der herrar och fruntimmer samlas reguliert hvarenda afton, taga sitt *mate* (se pag. 23), eller dricka sitt thé, och sätta sig derefter till spelbordet, hvarvid de fortfara till långt efter

midnatten. Det är vid sådana tillfällen alldeles icke ovanligt, att en fru på en natt bortspelar 3 à 4 dubloner; men detta mod har icke ibland fruntimren spridit sig till andra, än några få af de förnämsta familjerna.

Det sämsta af alla nöjen är *los guazos' dolk-öfningar*. De anfalla hvarandra dels gående, dels ridande, med venstra handen och armen invecklad i *el poncho* (se pag. 17) och den högra blottad och försedd med *el punal* (se samma pag.); de sticka med den högra, under det de parera med den venstra, och fortfara med simulakren tills en eller båda äro mera eller mindre blesserade. Detta skér stundom för att visa skicklighet, och stundom för öfnings skull.

Uti ett land, der den arbetande klassen icke äger någon jord, der allmogen blifvit van vid ett obestämdt och oroligt lefnadssätt, och der sjelfva religionen ofta tjenar till täckmantel åt lasten, — skall naturligtvis sedefördärf inträffa. — Detta är också fallet med en stor del af den sämre klassen i Chile.

Los guazos, som enligt hvad förut är nämndt, sakna ett varaktigt hem, och beständigt föra ett flygtigt lefnadssätt, — äro följaktligen icke hugade för äktenskap, och få giftermål ingås ibland folk af den sämre klassen: — Dertill komma också de dyra utgifter prästerskapet belastar för den religiösa åtgärden vid giftermålen, hvilka — då kontrahenterne icke hafva råd att betala dem — utgöra ett oöfvervinnerligt hinder för deras giftermål; ty prästen sammanviger icke utan betalning, och påstås hans *minimum* dervid vara åtta piaster.

Häraf kommer att de flesta utaf allmogen lefva i hjone-

i hjonelag, utan att vara vigde, och ombyta makar efter behag. Sedeslösheten i detta afseende har också stigit till den grad, att det på landet — icke allenast ibland los guazos, utan till och med ibland folk af stånd och innehafvare af smärre egendomar — icke räknas ett ogift fruntimmer till last, om hon lefver tillhopa med en karl.

Men exemplet af *el clerigo* (presten), inverkar betydligt på allmogens seder; och — ehuru vidskepelsen, okunnigheten och bigten än må af en skenhelig arbetare i vingården begagnas — skall alltid en sådans enskilda lefverne tjena den obildade till efterdöme, antingen denne då tror att allt hvad presten gör är rätt, eller att han väl inser det oriktiga deruti, men igenom prestens exempel bringas till öfvertygelse om ansvarslöshet, tvifvel och religions-hat.

Det gifves i det inre af landet prester, som begagna det anseende kappan gifver, för att förleda allmogens döttrar: en del göra det hemligt, — andre uppenbart; och finnas der familjer ibland hvilkas döttrar *en* är prestens utkorade, om hvilken föräldrarne sjelfve utan att blygas — nej, med sjelfförnöjelse — yttra: *Ella es la mosa del padre* (Hon är prestens flicka) — och flickan anser denna förnedring såsom en upphöjelse! — —

När skall den tidpunkt inträffa att den Heliga Stolen åter decreterar, att presterne kunna gifta sig?

Det är ingen fråga underkastad att ju de ädeltänkande ibland de katholske presterne äro inom sig öfvertygade om skrymteriet med celibatet, och önska det fria åtnjutandet af människans naturliga rättigheter så väl för sig sjelfve, som för sine medbröder; men den andeliga hierarkien skulle visser-

ligen lida en hård stöt om presterne finge gifta sig. Emellertid skall man för mensklighetens väl hoppas, att Syd-Amerika häruti snart kommer att bryta isen, dels emedan presternes sjelfsvåld uti detta afseende, der i synnerhet mera än annorstädes, skandaliserar det venerabla ståndet; dels ock, emedan revolutionen der ännu allt jemt fortgår, och dessa länders afstånd ifrån den påfveliga stolen, samt ifrån de länder, som kunde finnas hugade att till dess förmån interferera, — ställer de män, — som i de nya staterna ifrå för en bättre organism i alla samhällets grenar —, i skydd för verkan af de *band*, som ifrån Rom kunde dem ådömas.

De upplystare ibland lekmännen kunna icke länge med liknöjdhet se kyrkans helgd comprometerad, utaf ett presterskap, hvars medlemmar — äfven uti städerna — lefva uti ett offentligt concubinage, — och icke blygas att på helgedagar uti kyrkorna medtaga frukten af deras brottsliga umgänge. — Ja, sjelfve de katholska kyrkofäderne skandalisera sig öfver dessa missbruk. —

Den förtjente man, som nu förestår Brasiliens styrelse, Diogo Antonio Feijó, har länge arbetat uti detta ämne, och sökt bibringa presterskapet idén om det både omoraliska och opolitiska uti det presterliga celibatet: Han utgaf, innan han blef vald till Riksföreståndare, en tidning, under namn af *O Justiciero*, hvaruti han fullkomligt utvecklade sina åsikter i ämnet, och bevisade medelst flera citationer utur bibeln, huruledes det icke i Gudomlig lag var förbjudet för religions-lärare att träda i gifte, hvarjemte han framställde den offentliga skandal prestembetet led igenom flera dess medlemmars allmänt kända tygellösa lefnad.

Enär denna tidning var att anse såsom ett manifest af hans åsikter, och han dessutom är känd för

fasthet i karakter, har man all anledning att tro honom beredd, att uti sin nuvarande ställning med hela sitt inflytande medverka till en förändring utaf denna kyrko-lag, — och om begynnelsen till en sådan reform äger rum i Brasilien, så är det påtagligt att den genast fortgår öfver hela Syd-Amerika.

Nästan alla de Syd-Amerikanska staterna hafva redan skridit ett steg närmare till reform, medelst klostrens indragning, hvilket uti *några* skett med alla kloster utan undantag, såsom i Perú, — och i *andra* blott med en del, som är förhållandet med Chile; och det kan väl icke länge dröja, innan en reform äfven kommer att äga rum med skolväsendet, hvilket hvad allmogen beträffar, uti dessa stater har hittills varit lemnadt i total vanvård.

Uti Chile var det rart att träffa en Guazo, som kunde läsa i bok, — att finna en som kunde skriva var ännu mera sällsynt — och, då dertill kommer att folkets religiösa undervisning endast bestod uti några utanlexor, — bör man ej undra på att begreppen om dygd och ädla gerningar ibland de lägre klasserna voro inskränkta, och af obetydligt inflytande på individernes handlingar. Om således stölder, mord och andra brott, här i mera mängd, än uti andra och mera upplysta orter, föröfvades, borde sådant egentligen tillskrifvas folkundervisningens försummande; men då deremot dessa brott verkligen här voro mindre allmänna, än man af ett sådant förhållande hade anledning att förmoda, bör det tillskrifvas folkets medfödda goda lynne och fromhet, samt en stor del af possessionaternes patriarkaliska fromma lefnad och dygdiga efterdömen.

Fylleriet, som sedan emancipationen uppkommit och ansenligt tilltagit i Chile, skulle visserligen betydligt kunna hämmas, om allmogens tid vore mera

jemnt upptagen, och los guazos igenom huslighet och hemkärlek blefve mera fästade vid den ort der de nedslagit sina bopålar. — Denna last är emellertid den farligaste: den har på den chilenske bonden samma verkan som på Indianen, den nemligen, att han i rusigt tillstånd blir mordisk och grym. — Nästan alla våldsgeringar ske uti fylleri och dryckenskap; och är derföre nödigt att så mycket som möjligt, undvika de ställen der allmogen håller sina bullrande sammankomster, och hellre lemna ett skymfande uttryck obesvaradt, och dissimulera en oförrett, än genom ett motsatt förhållande blottställa sig.

Mången utlänning har igenom uraktlåtenhet af nödig försigtighet i detta afseende, och ofta igenom sina onödiga *bravatas*, ådragit sig ledsamheter — ja, äfven döden: Jag kände en Fransman, som fick ett knifstyng i lifvet, för att han ville ifrån en rusig guazo återtaga ett betsel, som denne fränstulit honom, — och det i åsyn af fem eller sex kamrater till den sårade. — El guazo kastade sig på sin häst och var inom några ögonblick utom skotthåll —, och Fransmannen dog.

21 A R T.

Växtligheten i allmänhet. — Kapten Edman och Briggen Birger Jarl. — Natur-scener. — Sällskapslifvet i Concepcion.

Af det föregående (se pag. 14 & 48) finner läsaren, att de flesta Europeiska, så jord- som trädfrukter, trifvas och frodas i detta land. Utom dem jag förut omnämnt, finnas en sort äpplen, som invånarne kalla *membrillo*, och Engelsmännen *quince*, hvilka uti sitt råa tillstånd hafva en kärf och något

äcklig smak, men insyltade äro förträffliga — särdeles på Engelska sättet; ty invånarne använda för mycket socker till sina syltade frukter, hvarigenom fruktens egna pikanta smak går förlorad. Af dessa träd —, äfvensom af vanliga äppel och päron, körsbärs och bigarongers af flera slag, persikors och *avel-lanas* (nötter) träffar man stora sträckor uti skogarne — i synnerhet i landets södra orter: Uti de norra finnas lunder af appelsin-, pommerans-, citron-, Lima- (citron utan syra), och en mängd andra tropik-träd; samt af örter och specerier i synnerhet *Mandioca*, utaf hvilkens rot Chilenerne göra *chuno* (ett slags mjöl som brukas likt Sago), jalappa, sasparrill, kassia, tamarinder, kanel m. m.

El Cardon, eller aloe-växten, frodas öfver allt i Chile, och växer till ofantlig storlek; den användes till hägnad omkring plantager. Af Spalier-växter (*en-rededoras*), eller hvad Engelsman kallar *creepers*, finnes här en oändlig varieté; man kan deraf inom några månader öfvertäcka en löfsal, eller formera en häck af fem alnars höjd. — Blommor finnas af mångfalldiga slag, hvaraf jag endast vill omnämna *Flori-pondio*-trädet, som ensamt på en gård i staden sprider vällukt öfver ett helt kvarter.

Skogar finnas, med undantag af Cordillerans djupa dälдер, egenteligen icke annorstädes än i landets sydliga del; deraf utgöra: *el Laurel* (Lager), Cedern, och *el Roble* (en sorts ek) de förnämsta träd, som till byggnads- och snickare-arbeten användas.

Ibland stora träd i Chile må nämnas: *La Lúma* (en slags myrten) som växer till 20 alnars höjd och deröfver, och begagnas till snickar-arbeten: *Palma* eller Cokos-trädet, hvarom jag förut nämnt, — och *Pillhuen*, en sorts gran, som är ansedd för ett af de vackraste träd i Chile: Det skall hafva ända till fyra-

tio alnars höjd samt fyra fots omkrets, och ifrån stammen sägas grenarna utgå fyra i varfvvet, begynnande på midten och så med jemna afstånd fortfarande med förminskad längd intill sjelfva toppen: Frukten liknar grankottar, men är vida större, och säges hafva tvenne kärnor, som till smaken skola likna kastanjer.

Här finnes ock ett träd, hvilket, sedan ytan blifvit borthuggen, anses kunna hålla sig friskt uti vatten för längre tid än det Ostindiska Teka-trädet; jag har deraf sett bjelkar af 25 fots längd, 15 tums bredd och 8 tums tjocklek.

Men då jag nu omtalat skogens produkter, så torde ett framställande af den egentliga skogs-orten vara på sitt ställe, och får jag i anledning deraf bjuda mine läsare att åtfölja mig på en resa till Concepcion, och tillika att derunder göra bekantskap med en landsmans olyckliga äfventyr.

Jag gick i April månad 1828 ifrån Valparaiso om bord på Svenska Briggen Birger Jarl, förd af Kapten Carl Peter Edman och befraktad, att i Talcahuano eller Tomé hamn intaga en last hvete, och dermed afgå till Lima. Determinerad att då besöka Perú, begagnade jag så mycket hellre denna lägenhet, som Kaptenen var min vän, och jag på samma gång fick besöka den södra delen af Chile, der jag då ännu ej varit.

Kaptenen var illa sjuk uti rhumatisk värk, och måste derföre i Valparaiso taga om bord en Kapten Martin, hvilken då var utan emploi, för att under hans (Edmans) sjuklighet kommendera fartyget. — Och, då Kaptenen äfven var utan Styrman, åtog jag mig att under resan till Concepcion förestå den posten.

Vi hade regnigt och fult väder, och ganska ofta

motvind, så att vi fingo tio dagars resa, i stället att man med god vind kan göra färden på mindre än tvenne dygn.

Så snart vi anlände till Talcahuano, tog jag och Kapten E. oss hästar, och redo upp till Concepcion. — Någre Engelmän gjorde oss sällskap, och vägen var korrt, så att resan hade för mig varit ganska angenäm, om jag icke fått på min lott en ung och ännu ej väl inriden häst, som — så fort han fick slak tygel — föll in i carrière och derunder slog upp med bakfötterna: Vi hade först passerat långs utmed stranden af bajen, — sedan, en bergshöjd, beväxt med småskog, och märkvärdig för ett der tätt intill vägen beläget stenkåls-brott, — och kommo just in på en vidsträckt slätt, — då min venstra fot slank ur stegbögeln. — Jag hade *recado* (se pag. 18); — följakteligen voro mina fötter mycket utstående ifrån hästens flank, hvilket hindrade mig att med foten få fäste i stegbögeln; jag måste derföre luta mig för att biträda med handen, då min häst, som igenom min lutande ställning, fått friare tyglar, skyggade, föll in i en rasande carrière, och med en väl afpassad akter-stöt placerade mig framför *el recado*, eller på hästens mank, hvarvid jag blef med bröstet hvilande på dess hals. — De närvarande sågo min vådliga ställning, sporrade sine hästar och försökte hinna upp den skenande kampen; — men förgäfves *); han lopp med af dem oupphinnelig fart, och hade redan lyckligt så konvojerat mig på halfva slätten, då han vid ett hopp öfver ett dike, hade den lyckan att blifva qvitt sin börda — och jag *den* att få en säker hamn. — Gräset var frodigt på slätten, och der funnos inga ste-

*) Ingen utlänning kan forcera dessa hästar att springa så starkt, som *el Guazo*.

nar; följakteligen föll jag mjukt, och led ingen vidare skada än några skrämor på näsa och kindben.

Jag hade knappt hunnit undersöka om jag var skadad, och förnimma att ingen olycka händt mig, förr än en guazo i sporrsträck kommer upp till mig och frågar: *lastimóse* (skadade han sig)? — och, på mitt tillfredsställande svar, spänner af i full *carrière*, upphinner min häst, *lazar* den — och hinner med *den* tillbaka till stället der jag föll, på samma gång som mine reskamrater äfven der inträffa. — De erbödo mig nu att med någon af *deras* hästar göra utbyte utaf *min*; men, ehuru uppskrämd jag än var, satt jag ånyo upp på samma kamp, som då var ganska skygg och gjorde kabrioler. Likväl hände mig ingen vidare olägenhet under resan; men då vi korrt efter detta äfventyr mötte ett sällskap af ridande Engelsmän, som kommo ifrån Concepcion, föll en utaf dem af hästen — också utan att skada sig; hvilket gaf så mycket mera anledning till munterhet å ömse sidor, som desse herrar nyss förut sett mitt äfventyr och skrattat deråt.

Anlände till Concepcion förnummo vi, att underrättelser inlupit ifrån Lima att hvete-prisen der betydligt fallit, hvilket inledde befraktarens commissionär uti idéen att, medelst annullerandet af certa-partiet och det redan om hvetet uppgjorda köpet, undvika risken med utförandet af en speculation, som syntes så litet låfvande. Till en början propo- nerade han Kaptenen, att emot en billig summa afträda ifrån Certa-partiet; men då han icke ingick derpå, utan fastmera yrkade på kontraktets uppfyllande, beqvämade befraktaren sig slutligen att börja inlasta, och fartyget gick till den ändan öfver bajen till Tomé, samt hade redan intagit något hvete, när commissionären suspenderade lastningen, och sökte

vid laga domstol förpligta Kaptenen att afstå ifrån Certa-partiet.

Hotad med process uti ett främmande land, beslöt han nu, att ibland ortens köpmän taga sig en commissionär, och valde till sådant ändamål handlanden derstädes D:n Pedro Pratz, hvilken också lyckades att få saken vid domstolen afgjord på ett sätt, som för ingen del blef ofördelaktigt för kaptenen. — Fartyget var, nämligen, befraktadt pr *rus* till 3000 piaster med vilkor af halfva denna summas betalande af *den* utaf kontrahenterne, som ryggade kontraktet, och af 25 piaster för hvarje öfverliggedag — och nu blef genom Rättens utslag Certa-partiet upphäfvat och kaptenen tilldömd för kontraktets brytande 1500 piaster, samt för 6 öfverliggedagar 150 piaster, hvilka penningar han öfverlemnade i Hr Pratz' vård; hvarutom han fick sig genast en annan lika god hvete-frakt på Lima erbuden, hvilken — om kaptenen den antagit, såsom han i början förklarade sig hugad att göra; — han kunnat förtjena innom en månads tid.

Det var ett mödosamt arbete att vid dessa tillfällen vara tolk; — att först skrifva certapartiet på svenska — sedan på spanska; — att efter det kontrahenterne ytterligare framfört sina postulater omskrifva det m. m.; men slutligen, och då allting var färdigt, och blott kaptenens underskrift felade, — slog han sig med handen för pannan under utrop: »Nej, detta är en olycklig kust — jag skrifver icke under.»

Beslutet kom så oförmodadt, att både jag och de närvarande vittnena samt befraktaren, i början förmodade det vara ett öfvergående infall; men kaptenen blef enständig dervid, och bad mig förklara att han vore deciderad att icke underteckna certa-partiet, hvilket i anledning deraf blef om intet gjordt, — och kaptenen beslöt att *i stället* för egen

räkning inlasta trä-varor och dermed gå till Buenos Ayres eller Montevideo, samt der förhyda briggen.

Kaptenen, som nu mera var fullkomligt återställd till hellsan, hade förfasckadat kapten Martin, samt till styrman antagit en ung Engelsman vid namn Kenney — och var som bäst sysselsatt att i Tomé inlasta ved och bjelkar, men då dessa senare voro ganska få uti den hamnen — emedan de flesta och bästa trävaror der alltid aflastas om våren och sommaren, — beslöt han att fara öfver till Talcahuano, för att der träffa ackord om flera; hvarvid han hade att passera bajens största bredd, ungefär 5 leguas eller $2\frac{1}{2}$ svenska mil, — och lät till den ändan den 4:de Juli om morgonen iordningställa briggens slup, som var ganska rank, samt till ballast deri inlägga några vattenfat, men till det mesta gråsten.

Han hade aftonen förut erbjudit en Engelsk Handels-expedit vid namn O'Brien att göra honom sällskap till Talcahuano, och denne infann sig om bord till frukosten, under hvilken kaptenen flera gånger gick upp på däck att efterse väderleken, och yttrade hvarje gång han nedkom: »Jag vet ej om jag vill fara öfver i dag, det ser så ruskigt ut». Han sökte tillika öfvertala mig att göra sällskap; men jag är alltid rädd att segla i öppna båtar, och kände af kaptenen sjelf att slupen var rank — och undanbad mig derföre att följa med.

När han så ofta tycktes ana att dagen icke var lycklig, försökte jag förmå honom att uppskjuta resan; men då svarade han, att tiden gick förlorad, och att han befarade att rederiet vore allaredan missnöjdt med hans långa vistelse i Chile, — och tog slutligen sitt parti att fara; men yttrade till mig innan han gick ifrån bord: »Söta Hr Bladh, se efter fartyget under min frånvaro, och håll ett vaksamt öga på min styrman; jag har icke något förtroende för honom», — hvarpå han satte af i

sällskap med O'Brien och betjenad af matrosen Klementson och kajutvakten (Löfgren).

De betydelsefulla orden jag hört kaptenen yttra, jemte medvetandet af slupens ranka egenskap, hade nedstämt mitt lynne, och jag förblef länge stående på däck och följde den med ögonen, tilldess en regnskur nödgade mig att gå ned i kajutan. — Hade nu mensklig förtänka kommit mig att ana hvad som skulle hända, och jag ännu qvarblifvit på däck en stund längre, så hade kanske dessa fyra lif blifvit räddade; ty jag hade då sett slupen kantra, och i tid kunnat bärga de olyckliga medelst utsättande af jollen; ty kaptenen, O'Brien och kajutvakten voro alle snälle simmare, och hade förmodeligen med årorne länge hållit sig på vattnet.

Fyra dagar förlupo under ett tjockt och regnigt väder, då den 8:de Juli om aftonen Herr Pratz och en kaptен Wylie, som kommenderade det i samma hamn liggande Barkskeppet, Eliza Dick, från Sunderland, kommo om bord. De hade med slagtarens båt öfverkommit ifrån Talcahuano, hvarifrån de afgått straxt på eftermiddagen; — och man kan föreställa sig min bestörtning, då de berättade att hvarken kaptен Edman eller O'Brien syntes till i Talcahuano. — Att de omkommit, blef den tanka, som våldsamt trängde sig på mig — ehuru båda de ankomne herrarne smickrade mig med hoppet att slupen kunnat hafva blifvit väderdrifven; — men äfven *de* började allt mer och mer fatta denna mörka föreställning.

De lågo om bord öfver natten, hvarföre, och då vi tre voro ensamme, jag reglade dörrarna och anförtrodde dem en hemlighet den *jag* endast kände, nämligen upptäckten af det ställe hvarest kaptenen vid afresan ifrån Valparaiso hade förvarat sina penningar. Han var då, såsom nämndt är, gan-

ska sjuk och befarade att han möjligen skulle dö under resan; hvarföre han underrättade mig om detta gömställe, som var emellan de båda afdelningarna på en i hans hytta stående chifonnier: — Vi lyfte upp den öfra afdelningen, och funno der fyratio dubloner, hvilka jag öfverlemnade till Hr Pratz med anhållan att han och kapten Wylie skulle tillsammans inför den i Talcahuano residerande Engelska vice-konsuln anmäla och i konsulatets protokoll låta anteckna denna tilldragelse, hvilket också sedan skedde.

Jag bad nu Hr Pratz, att i egenskap af fartygets och kapten Edmans commissionär lemna mig nödvändig handräkning för att, emot landets styrelses pretentioner, protegera så väl fartyget som ock kaptenens enskilda qvarlåtenskap. — Den lagen var nämligen der gällande allt sedan kolonial-tiden, att staten ärfde alla de utläningar, som der dogo *intestato*, — och jag befarade ej utan skäl, att styrelsen nu skulle veta begagna sig af detta prerogativ.

Dagen derpå blefvo expresser af Hr P. utskickade i alla direktioner långsefter stränderna, för att upptäcka om slupen möjligtvis på något ställe drifvit i land; — jag begaf mig till en liten by, dit det folk som bodde på ön Quiriquina plägade öfverkomma, och träffade äfven der någre fiskare som berättade att de, vid samma timma och dag då slupen bordt vara midt i farvattnet emellan båda hamnarna, der sett en sådan — under segel och med fyra man om bord, samt i riktning åt Talcahuano — en stund kringföras af en vädervirfvel och genast derpå försvinna; och att sjön då gått så svår att de icke vågat sig ut med sina små kanoer för att rädda folket. Då sedermera slupens sprit- och roder blefvo hittade på stranden, och kajutvaktens lik några dagar derefter dref i land uti den inre bug-

ten af bajen, så existerade icke mera någon tvivel om vissheten af folkets bedröfliga ändalykt; och kaptenens hytta, jemte de omkomne sjömannens kistor, blefvo nu af domaren i orten och Hr Pratz förseglade.

Dagen derefter infann sig hamn-kaptenen, Sadler, ifrån Talcahuano, med Guvernörens i Concepcion ordre att inventera de aflednes qvarlåtenskap, samt öfvertaga kaptenens och briggens dokumenter, hvilket jag förhindrade under förebärande af att Hr Pratz, som i egenskap af fartygets consignataire föreställde Redarnes person, borde vid en sådan förättning vara närvarande, och att jag under hans frånvaro icke kunde tillåta att gods eller papper vidrördes. Efter fyra dagar återkom han med domaren i orten, och påstod att han medförde positiva ordres att genast skrida till inventering. Då lät jag hissa svenska flaggan, ålade besättningen att icke lemna hamnkaptenen den minsta handräkning, och protesterade emot all åtgärd som landets auktoriteter kunde vidtaga om bord till skymfande af den Svenska flaggen, innan Hr Pratz vore närvarande, då jag låfvade att icke göra något motstånd — Hamn-kaptenen befallde nu konstapeln Lindh, att med en yxa uppbryta kaptenens hytta, men jag åtvärnade Lindh att icke göra det, och efter mycken ordvexling, afstodo vederbörande ifrån att begå några våldsamheter, utan låfvade att invänta commissionärens ankomst.

När, korrt efter, Herr Pratz infann sig om bord, gjorde hamnkaptenen och domhafvanden ett ytterligare besök, hvarvid jag lade intet hinder i vägen, utan gick inventeringen för sig, och emottog Herr Pratz alla så väl kaptenens enskilda som fartygets dokumenter, inlagda uti en förseglad koffert: De skulle revideras i Concepcion till utredande huru-

vida kaptenen varit sjelf delägare i briggen, för hvilket ändamål jag, (enligt Hr Pratz's begäran) emottog styrelsens befallning att begifva mig till nämnda stad, för att vid revideringen med papperens öfversättning biträda, — hvilket jag också åtlydde. — Denna undersökning ägde rum uti Herr Pratz's egen gård, och han hade den *Letrados* förtroende, hvilken af styrelsen var utsedd att densamma öfvervara, hvarigenom jag med den förres biträde fann utväg att endast till inventering framlägga de papper som voro oskadliga, ibland andra *dem* som i allmänna termer antydde handelshuset: Carl Magnus Frees Enka i Stockholm — såsom briggens redare.

Följaktligen, och då icke något sådant dokument vid inventeringen blef synligt, som ådagalade att kaptenen sjelf hade andel i fartyget, och styrelsen således ansåg hans qvarlåtenskap såsom obetydlig, erhöll Herr Pratz ett dokument ifrån styrelsen, hvaruti hon förklarade, att alldenstund Sverige stod uti fredligt förhållande med Republiken, så ansåg hon så väl fartyget som kaptенens qvarlåtenskap fria för styrelsens kraf, samt öfverlät till honom (Pratz) vården deraf, — af papperen och den öfriga egendomen, med vilkor af hans ansvars-skyldighet inför redarne eller deras ombud, för denna förvaltning.

Då Pratz icke kunde för någon del skrida till fartygets försäljning utan redarnes tillstånd, och det var tydligt, att dess längre qvarliggande i Chile skulle betydligt bidraga till dess försämring, — hade jag förut öfvertalat honom att skicka det tillbaka till Rio de Janeiro, för att der möta rederiets instruktioner, och det så mycket mera som *den* platsen var den närmaste der Svensk konsul var till finnande; — men nu, sedan styrelsen igenom det nyssnämnda dokumentet, hade gjort honom ansvarig för sina med

fartyget vidtagande åtgärder, förekastade han mig denna klausul såsom förbindande endast till passiva åtgärder d. v. s. fartygets bevarande i hamn — för skada af elementer och annan åverkan.

Jag framställde förgäfves mina argumenter emot denna interpretation, och huruledes redarnes stora förlust deraf skulle blifva en oundviklig följd, samt bad honom afskicka fartyget antingen på Rio de Janeiro eller, enligt afl. kaptenens plan, till Buenos Ayres eller Montevideo med trä-varor, samt för säkerhets skull igenom något Engelskt hus i Valparaiso ombesörja assurance för både fartyg och last; men häremot invände han att assurance kanske icke ens skulle blifva beviljad på ett sådant afstånd ifrån England. — Eller ock att ansökning derom icke hunne fram innan möjligtvis någon inträffande olycka blefve bekant, — i hvilka båda händelser han befarade att blifva skyldigkänd till ersättning af den möjligen inträffande förlusten; men för att öfvertyga sig sjelf huruvida hans åsichter betraktades af tredje man, bad han mig åtfölja sig till Talcahuano, hvarest bodde vår gemensamme vän fregatt-kaptenen Paul Delano (Hr Liljevalchs svärfar), och öfver ämnet inhämta hans opinion. — Jag gick in på hans förslag, vi begåfvo oss därför på vägen och ankomne till Talcahuano, blefvo vi i tillfälle att inför honom ömsesidigt framlägga våra argumenter. Denne redlige och erfarne Amerikan öfvervägde våra skäl, men gaf sluteligen tillkänna att han gillade Pratz's betänkligheter, samt tillstyrkte att briggen, som ännu låg i Tomé, skulle derifrån föras till Talcahuano såsom varande en säkrare hamn än den förra —, der aftacklas, inventarium öfver dess tillhörigheter upprättas samt segel, ankartåg, löpande gods m. m. under däck förvaras, intills instruktion ifrån fartygets ägare hunne ankomma; och i anled-

ning häraf gaf Pratz befallning åt styrmannen Ken-ny, att segla öfver med briggen.

Jag hade största misstroende till denne unge man, som var i högsta grad maklig och vårdslös: Jag kunde flera nätter, under mitt vistande om bord, rädsla briggen — vid de i Tomé ofta infallande starka byar — ifrån att drifva i land, — dymedelst att jag med våld tvang honom ifrån sin hängmatta, på däck, för att antingen sticka tåg eller låta ett annat ankare gå; ty briggen låg, enligt afl. kaptenens föreskrift, endast för en smärre ketting, emedan botten i hamnen bestod af sand med grofva snäckskal, hvilka snart hade förstört hamp-tågen, om de jemnt blifvit begagnade. — Han svarade mig alltid, att "den saken förstod han sjelf bättre än jag," och gick alldrig på däck när han blef *purrad* (väckt), utan jag måste nästan draga honom utur hängmattan, — då emellertid ofta hände att briggen genom dröjsmålet drifvit 50 à 100 famnar. — Nu var han åt sig sjelf lemnad, med en obetänksam ynglings hela sjelfförtroende — och dröjde det icke länge innan han lade briggen emellan brott och bränningar, förlorade tre ankare *) samt storbåten, och hade säkert förlorat allt, om icke kapten O'Brien, som då hade ankrat i Tomé hamn med briggen *los dos Hermanos*, hade kommit honom till hjälp med folk och gods, och bogserat honom ut ifrån klipporna: — Han hade nämligen lyftat ankar, för att kryssa upp till Talcahuano *med strukna stänger i sakta vind* — förlorade med hvarje lof — blef af strömmen satt in på några vid yttersta pynten af hamnen liggande klippor — ankrade der — och vårdade sig icke att medan det var stilla väder bogsera briggen ifrån det

för

*) Dessa voro vid min afresa ifrån Chile ännu icke uppfiskade.

för hafssjön exponerade läget, utan blef der liggande, då om natten en storm uppväxte, kettingen och ett nytt tåg sprungo, men lyckligtvis ett gammalt stoppade, sedan fartyget drifvit så nära emot en klippa, att storbåtens fånglina måste halas in så långt, att den stod upp och ned, för att hindra akterstäfven att sönderslås; hvarvid ringbulten, deri fånglinan var fastgjord, igenom briggens stampning för brottsjöarna, lösrycktes — och båten i ögonblicket sönderslogs mot klippan.

Ändteligen anlände den olyckliga briggen till Talcahuano, der genast ett noga inventarium uppgjordes öfver segel, tåg m, m., som allt nedtogs och numrerades, samt blef i rummet under lås förvaradt: Jag var härvid närvarande, och erbjöd mig att jemte det spanska inventarium uppgöra ett svenskt, hvilket varit mig så mycket lättare, som konstapeln Lindh var närvarande och framtog samt numrerade hvarje pjes — och hade kunnat uppgifva de till sjö-vettenskapen hörande ord som jag icke kände; men Herr Pratz vägrade det på samma grund, som han förut vägrat att låta mig skriva avisbrefven till Sverige om kaptens olycka på annat språk än spanska*), nämligen, derföre att han icke kunde hafva förlitande till en akt den han icke förstod.

*) Då vi blifvit förvissade om kaptens Edmans olycka —, och en skeppslägenhet vid samma tid erbjöd sig för Valparaiso, — bad jag Herr Pratz att begagna den — såsom mycket snabbare och säkrare än den vanliga postvägen; men han svarade att andra göromål då förhindrade honom; hvarföre jag erbjöd mig att skriva brefven så väl till Rederiet, som till Herr Thure Edman i Stockholm, hvilket han antog med vilkor att det skedde på spanska, hvarpå jag ingick, till vinnande af tiden, — och skref dessa bref med egen hand på spanska språket, churu de blefvo undertecknade af Hr Pratz.

— Han vägrade mig äfven att af spanska inventarium göra en öfversättning, hvilken alltid hade varit af nytta för den Svensk, som framdeles kom att emottaga fartyget —, och han gjorde det förmodeligen på enahanda grund; men härutinnan kunde jag icke gilla hans handlingssätt, — lika litet som det besynnerliga att icke taga underskrifter under akten hvarken af mig, styrmannen och konstapelnen eller af den Spanjor, som med biträde af tvenne gäsar blef antagen till fartygets öfversigt och vårdande. —

Sedan briggen var aftacklad, blef hela besättningen afmönstrad — och tvärt emot lag vägrade Hr Pratz hemförsel åt konstapelnen Lindh, hvilken var den ende man som återstod af fartygets ursprungliga besättning, och oaktadt sin knappa hyra troget tjenat sin nations flagga till trots af alla frestelser och elaka efterdomen. — Sedan jag icke kunde utverka hans qvarblifvande såsom fartygets vårdare, hvilket i början var öfverenskommet emellan mig och Herr Pratz — och verkligen, enligt min tanka, varit det rätta — kunde jag likväl genom böner och föreställningar af Hr P. utverka löfte om gratification för honom, hvilken jag sedermera fick höra bestod i sexton piaster. — Han antog derefter hyra ifrån Valparaiso med ett utländskt fartyg, återkom till Sverige, och var 1835 krono-skeppare vid Carlskrona fästning. Han hade den afledne kaptenens låford, och utmärkte sig under de nu omtalade olyckshändelser — för trohet, kunskap och drift i sitt yrke.

Kapten Edman gick all verldens väg uti sina bästa år, saknad af alla dem som lärt känna hans oskrymtade aktning för heder, tilltagsenhet såsom sjöman, och ömma hjerta såsom menniska. Hans lifliga lynne, som ibland gjorde honom skada, var deremot

ovärderligt när han kunde ogeneradt öfverlemna sig åt en förtrolig krets: Han var — så väl i Valparaiso som i Concepcion — efterlängtdad i alla de sällskaper der han en gång blifvit bekant, och min saknad vid hans frånfalle delades af alla, som kände honom.

Jag hade under mina många resor emellan Concepcion och dess hamnar, tillfälle att undersöka nästan alla de trakter, som omgifva den vidsträckta bagen; och fann i sanning både luftsträcket, landets afbrutna varierande former, och den frodiga växtligheten — mera sammanstämmda med mitt nordiska sinne än de öfriga af mig hesökta trakterna utaf Chile: Berg, dalar, skogar och floder omväxlade oftare, och ögat tröttnade icke här vid den eviga taflan af flera mils långa slätter och den långa hemska väggen af oupphinneligt aflägsse och skyhöga berg: De få kojor, man här anträffade, föreföllo trefligare, emedan de voro belägna uti en dal, i en skogslund, vid en med frodiga träd omgifven bäck — eller vid den här på flera ställen låga stranden af saltsjön.

I synnerhet är vägen ifrån Tomé till Concepcion varierande och angenäm, ehuru nästan för lång för att passera med blott *en* häst. Man måste här rida; men den väg som går ifrån Talcahuano till Concepcion är, med undantag af vintermånaderna — då den är blöt såsom en lerlafve och full med gung-dyn — farbar med hjuldon.

Hela stranden allt ifrån Tomé till Penco, (se pag 196) är uppfylld med snäckor och sammanväxta sjö-djur utaf de sällsammaste former: — Jag hade deraf samlat tvenne säckar; men hvilka jag

icke kunde medföra när jag reste, utan kvarlemnade om bord.

Då man går långs med stranden ett stycke fram åt det inre af bajen, träffar man ett högt berg, hvilket går nästan lodrätt upp, och presenterar en yta såsom om det remnat i tu — och den ena sidan kvarlemnad, men den andra blifvit bortsköljd af hafvet: Hela afskärningens yta, som består af vanlig gråsten, är öfverallt besådd med runda kulor af svart-blå skiffersten, af hvilka somliga sitta innanför afskärningen, och endast till obetydlig del äro synliga, — andra hafva hälften synlig, och andra sitta nästan helt och hållet utanför afskärningen: — Det hela förefaller såsom om en flotta med kanoner af diverse storlek skulle beskjutit berget och kulorna deruti hade fastnat. Nedanför berget finner man en mängd med större och mindre stycken deraf, försedda med dessa kulor, hvilka man medelst slag af en hammare eller sten lätteligen kan lösslå: De hafva en grifeltaflas färg, men mera blå-aktig, — samt äro af olika storlek, — några af muskött-kulans — andra af den största kanon-kulas — kaliber. —

Man finner här och der vid stranden små fatiga kojor, byggda på bara marken utaf ris och ler — utan vidare möbler än en liten bänk eller treföt — och omkring en eldbrasa äfvenledes på bara marken och utan skorsten, ligga en hop med nakna och halfnakna barn; bredvid sitter en gumma och spinner med sin slända — och på sjön nedanför ser man en rörlig stockflotta. — Der är familje-fadren med sin maka: *han*, som vanligt klädd, hållande en 6 à 8 famnars stång perpendiculärt ifrån flottan ned på sjö-botten: och *hon*, naken — sysselsatt att beständigt dyka till botten medelst till-

hjälp af stängen, för att derifrån upphämta *los Choros* (se pag. 22.), som de sedan sälja i städerna.

De tillbringa så ofta hela dagen, flyttande sin flotta från ett ställe till ett annat; och det äfven under vintermånaderna då vattnet är ganska kyligt. — Men *los Choros* utgör härifrån som förut nämnt är en export-vara, och de fattige fiskarne äro alltid säkre att derför erhålla prompt betalning; hvarföre de företrädesvis egna sig åt denna fångst, ehuru på annat fiske här tillika är god tillgång.

Då vattnet är högt eller flodtiden — vattnet stiger då öfver 6 fot — kan man ej framkomma strandvägen, som är den korrtaste och beqvämaste; utan måste man då taga en annan väg, hvilken bär öfver berg och skogar, till dess man kommer förbi *Penco*, då man först passerar en gren af Biobio-floden, och sedan åtföljer sjökusten, samt möter slätt land.

Denna väg är i allmänhet obeqväm för dess många backar, men om vintern är den till och med farlig; ty först när man lemnar *Tomé*, möter man en brant stenig backe, der riktiga steg äro emellan stenarna formerade, hvaruti hästen stiger regelmässigt och lätt när det bär uppföre, men ostadigt och svårt då det bär utföre — särdeles om natten när det är mörkt; — sedan och innan man framkommer till *Penco*, kommer man till flere branta lerbackar, som vintertiden äro så slipprige att hästen icke kan stå på bak-fötterne; utan åker sittande ned, hasande dervid med rakt utsträckta och mothållande framfötter, — hvilket ser högst löjligt ut, men är tämligen äfventyrligt för ryttaren, som derunder löper risk att med sina ben fastna mot någon sten eller buske, — och äfven att med hästen stupa öfver ända. — När man passerat *Penco*, möter man floden, som stundom under den regn-

aktiga årstiden flödar öfver sina bräddar till den grad att hästen, hvarpå man rider, måste, sedan man passerat bron, ömsom simma och ömsom vada ett långt stycke.

Jag kom en gång nattetid den vägen med Herr Pratz: Det hade regnat kontinuerligt under en hel vecka och regnade ännu när vi kommo till Penco. — Pratz, som gerna ville komma hem för att få hvila uti egen säng — öfverröstade mig, som hellre ville ligga illa en natt, än blottställa mig för att drunkna, eller till det minsta för en förkylning — och vi begåfvo oss åstad med en Vaqueano, som red på en klen mulåsna. — När vi framkommo till bron, var *den* uti beständigt svigtande rörelse för floden, som med hela sin styrka låg på de svaga brokistorerna ända upp till syllarne, — och vår Vaqueano rådde oss att vända om; men Pratz var envis, och körde den stackars karlen förut — och vi passerade alla lyckligt bron, ehuru på ett betydligt afstånd —: först el Vaqueano, sedan jag, och så Herr Pratz; men när vi kommo till andra ändan deraf, befundo vi oss åtskiljde ifrån landet medelst en bred sjö som äfven forsade, ehuru ej så starkt som sjelfva floden. — Nu följde åter en stunds consultering med el Vaqueano; men vi märkte att vattnet steg med hvarje ögonblick, — och, då der ingen tid var att förlora, störtade först el Vaqueano uti vattnet med sin mula, som simmade fram såsom en pil: Han bad mig hålla samma kurs, men min häst hade långa ben som stundom togo grund, hvarigenom han beständigt kom att göra bock-språng; men det gick ändå lyckligt nog för mig, ty jag kunde åtminstone hålla mig torr ofvan om midjan; men det aflopp icke så lätt för Herr Pratz, hvars häst lade sig på sidan i en grop, hvarvid P. blef våt ända upp till hallsen.

Sedan vi kommit på fasta landet, galopperade kamparne både oss och sig sjelfve varme, och snart fick Herr P. det nöjet att hvila ut i sin egen säng — och jag hade ej eller någon orsak att vara missnöjd med *min*.

Skogen är på de flesta ställen af denna väg, och innan man kommer till Penco, ganska tät, — och ibland träffar man ett och annat högväxt träd; men dessa äro för den myckna snarskogen svåra att skönja, och dessutom går löfvet vanligtvis, och på de flesta träd — för lågt, för att man skulle kunna af dessas stammar sluta till deras längd. Det är emellertid intressant, då man kommer ifrån Santiago och dess trakter, der ögat möter så många och så vidsträckta flacka lägenheter, — att här finna en tät skog, som nu och då öppnar en avenue och företer en vue af en däld, en liten bäck eller ett berg, hvilken — ehuru inskränkt dock förnöjer ögat, hvar till ej litet bidrager den friska grönska som marken här utan afbrott framställer. — Men just denna egenskap, att markens grönska är *evig*, att jag så må säga, — skall alltid trötta ett nordiskt öga; ehuru det tillika måste medgifvas, att den är angenämare för sinnet, än den försmäktande gula färg, hvaraf fälten i de mellersta och norra delarna af Chile under sommarmånaderna beklädas. —

Det är väl sannt, vår nordiska grönska lider icke allenast afbrott genom den gula färgen tvenne gånger om året, utan dertill och medelst den hvita; men dessa afbrott äro skarpt tecknade och hastigt öfvergående; — de äro icke en långvarig tvinsot: Och härtill kommer ännu någonting annat, som icke litet bidrager till vår nordiska predilection för det land der vi fingo vår varelse, och efter min tanka alldrig skall medge att en nordbo kan vidare

än ögonblickligt tycka om dessa — om än alldrig så frodiga — löfffulla skogar; — och detta är vår nordiska furu. — Den, som är uppfödd i en trakt, der detta stolta träd har gynnande jordmån; der dess majestätiska raka stam oförfäradt lyfter sin krona mot skyn; der en otalig mängd af dessa uråldriga jättar — bilder af vårt nordiska alvar, vår härdighet, vår kraft — i reguliert, men broderligt samband intagit och nyttiggjort en omätlig sträcka af den jord, som annars burit ljung och måssa — *den* skall alldrig länge trivas och förlikas med söderns skogar, utan alltid med vördnad ihågkomma de omätligt långa och höga naturliga alléer, han qvarlemnadt i sitt fädernesland. —

I samma grad skulle också en invånare ifrån de sydliga orter, der de yppigaste löfskogar finnas, icke kunna förlikas med våra trånga avenuer, om än han alldrig så mycket högaktade och vördade den storhet och det alvar, Norden annars bjuder, — och jag tillstår gerna att de jättelika höjder och dalar man t. ex. ser i Brasiliens skogar utgöra någonting så skönt och sublimt, att den som en gång betraktat dem med känsla, sedan svårligen kan finna något *majestätiskt* och *skönt* i våra egna små berg och dalar — ehuru väl han alltid finner dem *täcka* och *trefliga*.

Sällskapslifvet uti Concepcion är om möjligt ännu mera gladt och öppet än i Santiago, — om jag undantager en mängd familjer, som igenom krigen blifvit ruinerade, och följakteligen äro tryckta af sorg och bekymmer. —

Folket är här utomordentligt gästfritt och förekommande; och så väl unge som gamle försumma icke gerna något tillfälle till nöjen. — Baler och

tertulias ske beständigt — än hos den ene, än hos den andre bekante; — och utlänningar bemötas med mycken artighet och godhet. Jag hade här många ganska roliga aftnar i sällskap med kapten Edman; och — hade tiden medgifvit, skulle vi icke någon enda afton fått vara för oss sjelfve; ty der gafs ingen rast för bjudningar. —

Stadens Aptekare var Engelsman, hade gift sig med en *Penquista* (se pag. 196) och var välmenande. Hos honom var nästan alla dagar tertulia, som alltid slutade med dans; — och, då han var i synnerhet angelägen om utlänningars bekantskap och sällskap, hade jag och kapten Edman flera gånger tillfälle att besöka hans familj och societé.

Hos honom lärde jag känna en utlänning, som varit etablerad i staden såsom köpman, men nu nedlagt sin handel. Jag vet ej om han var af qväkare-slägt — ehuru hans klädsel ingenting sådant gaf tillkänna —, eller om han eljest ville utmärka sig såsom originel; — nog af han bar alltid inne i rum hatten på hufvudet — äfven när han dansade, — till ej ringa förargelse för så väl hans landsmän som de andre närvarande; men hvarken värden eller värdinnan togo deraf elakt lynne, utan behandlade honom lika artigt som de andre gästerne, samt fortforo allt framgent att bjuda honom på sina soiréer. — Ett sådant förhållande hade alldrig kunnat passera i Santiago utan åtal; och den felande hade der visserligen länge fått vänta på bjudning ifrån ett hus, der han begått ett sådant brott emot anständigheten.

Chinganas och Carreras voro äfven här dagens nöjen; och det var ganska intressant att besöka de senare, i anseende till de många goda hästar som der voro samlade. Jag tyckte mig likväl märka att fylleriet ibland los Guazos här var mera gängse än

i Santiago-distriktet. Emellertid besöktes las Carreras af bättre folket, och äfven damerna visade sig der i granna ridkläder på sine stolte gångare.

Las Penquistas äro vackra och välväxta, men (efter hvad jag tyckte) klädde sig icke så väl som *las Chilenas* *), och hade ej heller samma hållning; men detta torde väl i allmänhet vara fallet med de smärre städerna i alla länder.

Jag gjorde här bekantskap med flere af de äldre köpmännen och possessionaterne, som till större delen voro f. d. Spanjorer. De voro ganska förekommande och tycktes i allmänhet vara belåtna med sin ställning; men ehuru försigtigt de under konversationen undveko allt som hade politisk beröring, kunde man likväl hos en och annan märka saknaden efter den förflutna gamla tiden: — Och jag tror att ibland verkliga Spanjorer de individer, som kunna glömma sitt fädernesland och dess prerogativer, äro ganska få — ja kanske färre än ibland andra folk i samma ställning. — Det var underhållande att se det upplifvade i deras blickar, tal och åtbörder, när de någon gång stötte på ämnen af denna beskaffenhet, och i synnerhet vid frågan om förtroende, ärlighet och uppriktighet — *då* och *nu*.

Der voro några Amerikaner, som förvärfvat sig någre af desse réelle gubbar till kunder och betraktare af deras fartyg, och hvilka i flere år varit engagerade i samma hus' frakt-fart med hvete på Lima: De gjorde sex à sju resor årligen, och förtjenade

*) *Chilenas* kallas egenteligen fruntimren i Santiago de Chile, och torde komma deraf att denna stad är Republikens hufvudstad. — Förmodligen af samma anledning svara också los Guazos, när man möter dem på vägen kommande ifrån eller farande till Santiago, och frågar dem hvarifrån de komma, eller hvart de fara: "från Chile" eller: "till Chile."

derpå betydligt; men de voro också å sin sida réelle, och låto alldrig fresta sig af ett högre anbud, att öfvergifva den kund som en gång lemnat dem sitt förtroende, — i hvilken händelse de för alltid skulle hafva förlorat det. Men för att med fördel kunna begagna denna frakt-fart, böra fartygen vara snällt seglande och ej *för* stora, utan omkring 100 läster.

22. ART.

Fyrfotade djur och Amfibier. — Foglar. — Fisk. — Skalfisk. — Insekter. — Krälände djur. — Naturalister.

Ibland de villda djuren äro de egenteligen fyrfotade slagen ganska få, ehuru affödan af hvarje slag förökat sig till ansenlig mängd. — Der finnas tre species af kamel-slaget, hvilka mycket likna hvarandra, nämligen:

1:o *Los Guanacos*, som jag redan beskrifvit (se pag. 194).

2:o *Las Vicunas*, hvilka äro af en vanlig gets storlek och hafva nära samma utseende med de föregående. De vistas på högsta branten af Cordilleran, och jagas egenteligen för skinnets skull, som exporteras, och af hvilkets ull man i Europa och Amerika — tillreder hattar och kläden.

3:o *Los Chilehueques*, en art Amerikanska får, som Indianerne bruka tämja; deras ull begagnas till kläder m. m.

Der finnas dessutom villda Amerikanska getter, som skola vara mindre än de Europeiska, och lätta att tämja; och äfven en slags åsna som af invånarne kallas *Guemul*.

Af kaninlägget finnas 2:ne arter: den ena, *Viscacha* kallad, är större och liknar vår europeiska hare; men har kortare ben: den andra *el Cuyo*, är fullkomligt lik kaninen; men hälften mindre.

Los Armadillos, (Bältan) äro små djur om 2 kvarters längd, försedda med ett skal som är omgifvet af flera band likasom en tunna; de äro af flera slag, utgöra en läckerhet och smaka såsom kalfstek; de kosta 1 piaster stycket.

El Culpeu, är en art räf af en vargs storlek. —

El Zorro, (räfven) är ovanligt liten, nästan som våra räf-ungar då de äro två månader gamla.

El Maulin, (en skogsråtta) är så stor som en katt, — och hålles tam uti Magasiner för att fånga vanliga råttor och möss — Hvarutom finnas flera andra större och mindre sorter Amerikanska råttor och möss — olika de Europeiska.

El Pagi, (det Chilenska lejonet) har gulfläckig hud med långt hår, uppåt stående små öron, och en fem kvarters lång svans. Djurets längd ifrån nosen till början af svansen är omkring fem fot. Chilenerne påstå att det icke anfäller människan, men väl kreaturen; dock, som det vistas i de aflägsnaste bergstrakter, händer sällan att landtmannen lider någon särdeles förlust genom dess ströftåg, då det vanligen finner sin föda på närmare håll. — Likasom björnjakten hos oss — är det ett utmärkt nöje för tilltagsne och ihärdige jägare, när de upptäcka detta djur, att förfölja och döda det: De äro då alltid till häst, och försedde med goda till jagten inöfvade hundar, samt med mat, skjutgevär, — och bära äfven en lans; — de kunna ofta förfölja djuret i flere dagars tid innan det blir utmattadt, då det omgifves af hundarne och dödas af ryttarne.

Af Lokatten har jag sett flera slag: De hållas vanligen fastkedjade vid magasiner och slagterier för

att skräma tjuvar; jag såg en sådan af en Newfoundland-hunds storlek; — den var helt svart, och till formen nästan alldeles lik en vanlig katt.

I skogarne skola finnas det Amerikanska piggsvinet, samt flere arter af mård och lekatt-slägterna; häraf har jag blott sett *en* mård, som var tam och hölls uti ett magasin för att fånga råttor; den hade en ovanligt lång och spetsig nos. — Detta djurs skinn var likt vår mörka mårds, och mycket begärligt *).

La Chinchilla, (en slags utter) finnes här i myckenhet, och skinnets exporteras till Europa, — och i synnerhet till England.

Skälar af alla slag fångas vid kusterna, såsom: Skäl-kalfvar, skäl-vargar, sjö-lejon, sjö-kattor, och *el Lame*, ett stort djur som påstås hafva öfver 20 fots längd, — hvilka alla fångas för späckets skull.

Landtfoglar, men i synnerhet sjöfoglar, finnas här af många särskilda slag, och jagten af båda är både nöjsam och gifvande: Ibland de nyttiga må nämnas: Svanor, som hafva hvit kropp och svart hufvud, — för öfrigt lika med våra: Gäss, som äro mindre än våra: Ankor, som äro större: Änder af mångfalldiga slag: Papegojor af flera slag; dufvor och turturdufvor: mångfalldiga sorter af Beckasiner: Spofvar: Trastar: Hackspikar: Hägrar och Rapphöns; utom höns, perlhöns, kalkoner m. m.

I synnerhet finnas raphöns i öfverflöd; de äro af tvenne slag; — ett större, och ett mindre eller såsom de Europeiska. Man skjuter dem vanligtvis ridande, och kommer dem ganska nära. Det påstås

*) Man såg, nämligen, Herrar Petits-Maitres nyttja dessa och andra skinn till brämer, på sina rid-klädningar — och äfven damerna brukade stundom skinn-brämer, ehuru de utländska i synnerhet häruti utmärkte sig.

att *los guazos* slå dem med käppar, eller fånga dem med *el lazo*; men detta har jag alldrig sett, utan tror att de flesta fångas med snara, ehuru jag icke vill bestrida att det förra äfven stundom låter sig göra.

Äfven Papegojorna ätas, och utgöra ett rikt villebråd; de finnas öfverallt i stora skockar, och äro lätta att skjuta.

Dessutom finnas en mängd af glador, hökar, falkar (som *los guazos* inöfva till jagt och hålla sittande på sadelknappen när de rida) och större roffoglar såsom:

El Buitre eller *Condoro* (Gammen), som är så stor att man räknar 8 à 9 alnar emellan ändarne af hans vingar, när de äro utsträckta. — Jag såg en stor flock af dessa på en af mina resor emellan Tomé och Concepcion; de hade slagit ned på en stor valfisk, som sjön kastat upp på stranden, och höllo just på att spisa deraf i sällskap med en hop smärre roffoglar och hundar — när jag och mitt resällskap kommo ridande —, och rörde sig icke utur stället förr än vi voro helt nära inpå dem, då de begynte springa med utslagna vingar tills vädret småningom lyfte dem ifrån jorden; hvarpå de gjorde en liten tur och återvände, så snart vi passerat, till sin måltid. — Svärmen kunde bestå af tretio stycken.

Vi hade också en sådan till passagerare om bord på det fartyg, hvarmed jag återkom från Chile: Han stod uti en bur af sju quarters kub, och förtärde mera mat än en mans-ration. — De hafva sådan styrka, att de ofta bortföra får och getter.

Der finnes äfven en örn, som på indianska kallas *Calquin*; men den är mycket mindre än *el condoro*.

Äfven hafs-örnar, Pinguiner och Lommar äro

här i öfverflöd, och synas öfverallt på klippor och skär — särdeles i den sydliga delen af landet.

El Avestruz (Strutsen) fångas på slätterna i södra delen af landet, och blifver lätt tam. När den håller upp hufvudet, räcker det till tre alnar — och dess vingar äro fyra alnar långa; med dem hjälper den sig att springa, och det så fort att ingen häst kan upphinna den. Den är gemenligen grå på ryggen och vingarna, och för öfrigt hvit; men man ser äfven dem, som äro helt och hållet hvita. De lägga öfver fyratio ägg, stora som en vanlig kokosnöt, och äro ganska goda att äta.

Fjedrarne, som äro ganska vackra, exporteras härifrån betydligt till Europa, och en del återinföras derifrån hit, sedan de blifvit dresserade och färgade; likväl kunna både Indianerne och invånarne sjelfve färga dem till egna ordinära bruk, såsom till plymer, gördlar, parasoller och andra prydnader för de förre, och damm-viskor och vindfläktare åt de senare. Jag har sett flera af dessa strutsar tama uti Santiago och Concepcion, der de springa fram och åter på gatorna — till ej ringa nöje för los guazos och gatpojkarne.

Los Flamengos (Tranorna) äro af flera arter, nämligen, den vanliga tranan, som är likadan med den Europeiska, med den skillnad att den har litet rödt på yttersta spetsarne af vingarna: den egentliga *flamengo*, som är mindre, och har den vackraste purpurröda färg; — och flera andra ännu mindre arter. Jag har af dessa foglar sett flera, både villda och tama, uti Concepcion.

Af Colibris har jag sett åtskilliga variationer, så väl röda, som med blå hufvud; barn och löst folk fånga dessa sköna foglar dels i bur, dels med snara såsom annan kramsfogel: man har försökt att hålla

dem vid lif uti stora burar som man ställt under bar himmel; men jag har hört att det aldrig lyckats.

Många vackra fåglar finnas dessutom; men hvilkas namn jag nu ej påminner mig; men på sångfoglar är Chile, och — som jag förmodar, det öfriga af Syd-Amerika — vanlottadt: Der finnes väl en trast, som till utseendet liknar vår talltrast och berömmes för sångare; men dess ljud är ganska enformigt.

Ibland foglar, som läras att tala, äro *el tordo* och *el perico* märkbare; den förre af stare-, den senare af papegoje-släktet: De äro båda så små som talltrasten, och blifva ganska tama.

På fisk har Chile en ansenlig tillgång, så väl vid dess kuster, som i dess floder och insjöar; men jag tviflar att invånarne känna den rätta metoden att fånga den. Utom hvalfiskar; som ofta besöka kusterna, räknas ibland ortens bästa fiskar: *el congrio*, *el rovalo*, *la pescada*, *la liza*, *el anguila* (ålen) samt *los peces reyes* (lika med strömming) m. fl., som jag icke kan minnas; ej heller kan jag påminna mig, utom de tvenne sistnämnda, något enda slag, som jag skulle kunna förlikna med de Europeiska.

Fisken är väl här något lös; men skulle visserligen blifva förträfflig, om den blefve kokad eller stekt uti ett svenskt kök.

Skalfisk, eller hvad Spaniorerne kalla *marisco*, finnes till öfverflöd öfverallt i Chile, men i synnerhet uti dess södra del, och deribland må märkas följande:

Ostron, sådana till figuren som de finnas i Sverige; men mycket små, och sämre till smaken; så väl

väl derföre, som för att de ej fås i öfverflöd — ätas de ej.

Kräfter, till samma utseende som de svenska; om dem gäller detsamma som om ostrona.

Krabbor. Dessa äro ovanligt stora, finnas i myckenhet och äro utmärkt goda; de utbjudas öfverallt till salu under tvenne benämningar, nämligen *Bocas* och *Caivas*. De förra som, verbalt öfversatt, betyda: *munnar* — äro krabbans främsta klor hvilka äro ovanligt stora och innehålla nästan lika mycket kött som hummerns: De senare utgöra djurets egentliga kropp, och säljas särskildt; men äro mindre begärliga.

Om *los Choros* har jag redan nämnt vid åtskilliga tillfällen; jag vill blott tillägga, att de äro utmärkt goda, serveras dels kokta med sitt skal, dels stufvade, och konserveras lefvande ifrån Concepcion till Lima — en resa som påstår 2 à 3 veckor — inlagda med sjögräs uti *chiuguas* (kassar ihopflätade af rötter och qvistar), hvarpå man som oftast gjuter hafsvatten.

Erizos (Sjöborrar) utgöra för invånarne en delikatess; men jag fann dem smaka af för mycket salt och lera: Detta sjö-djur är inneslutet uti ett grönt taggigt skal, som har formen af en utplattad karborre, men är stor som en vanlig simla — och ätes kokt.

Picos (Näbbar). Äro små djur som sitta sammanväxta på en sten, en stor snäcka eller någon kropp på hafsbotten, uti hylsor — ungefär såsom man ser affödan utaf getingar och humlor uti deras bon —, hvilka hylsor hafva omkring tre tums längd, och något mera än en fingerborrs tjocklek, men äro något sammandragna vid mynningen, hvarutur fram-

sticker djurets hufvud likasom en fogels näbb: De ätas såsom kräftor både stufvade och kokta.

Dessutom fångas här en mängd af skal-fisk, hvares namn och egenskaper äro mig okända.

Insekter af alla slag svärma här uti luften och kräla på markén både natt och dag; men de äro, såsom nämndt är, i allmänhet icke skadliga för meniskan.

Om natten ser man en mängd eldsflugor vimla emellan träden, och lysmaskar kräla på marken, hvilka båda insekters sken ofta förvillat de skrockfulle ibland folket, då de på resor sett lysande föremål framför sig, och trott dem vara onda andar —; och om dagen sväfva skockar af bin, humlor och getingar öfver ängar, åkrar och trädgårdar. — Varieteterna af bin och getingar äro i synnerhet oändliga: — Ifrån dem som äro två tum långa till de nästan oskönjbara, äro alla de fält, hvarest blommor och grönska finnas, af dem uppfyllda; men man blir likväl sällan deraf stucken, oaktadt det här utgör en lönande näring för fattigt folk att uppsöka deras och humlornas bon och derifrån borttaga honingen och vaxet, hvarigenom de nästan beständigt blifva uppretade emot meniskan. — Jag såg en gång, då jag var ute med min insekt-håf, på ett klöfverland en svärm af vanliga bin, sysslosatta att skatta de der växande små blommor, — då på en gång ett stort bi af två tums längd slog ned ibland dem, bemäktigade sig *en*, och flög dermed bort, men återkom igen om en stund, och repeterade samma uppträde, samt fortfor dermed, till dess jag fångade det med håfven: Det var rödt öfverallt, utom på ryggen der det var mörkbrunt; men jag fångade sedan andra, ehuru ej så stora, som voro både blå och gröna: När man förde fingret på de-

ras kropp, kändes den så len som sammet, hvaraf den också hade utseende.

Af fjärillar funnos icke många varieteter, och — ibland dessa — *få*, som voro sköna; särdeles ibland de större, hvaraf de flesta voro till och med fula; men ibland de små funnos några ganska täcka.

Trollsländor flögo i myckenhet öfver bäckar och insjöar: de voro af alla möjliga färgor, hvilka skiftade behagligt i de starka ljusstrålarne.

Ibland skalbaggar (*cocarachos*) funnos några ganska vackra, men detta slag hade icke många species, förmodeligen härrörande af den starka torrkan. Torndyvel- och *Blatta*-slägterna funnos deremot i öfverflöd, och såg man deraf många besynnerliga species.

På samma sätt var gräshopp-släktet utomordentligt rikt på särskilda och kuriösa artförändringar: Af den allmänna gräshoppan, som der kallas *Lango-sta*, såg man ofta dem som voro 4 och 5 tum långa; och höll denna talrika familj ett sådant väsende — i synnerhet de så kallade *chicharras* (flygande gräshoppor) och *los grillos* (syrorna) —, att två personer med möda kunde höra hvarandra, då man kom dem nära.

El caballo de diablo är en torr och mager insekt, hvars kropp och ben se ut som halmstrån; den är utan vingar — af flera färgor — och springer fort; dess bett påstås vara farligt, hvilket jag dock alldrig erfarit.

Af spindlar finnas der mångfalldiga arter, och ibland andra *en* som är större än en knytnäve: Den är ömsom gul, grön, röd och svart; men är oskadlig. Jag har dock hört berättas att *Tarantula* (en giftig spindel) der äfven skall finnas, hvilket af andra blifvit bestridt. Man påstår också, att man der funnit ett mindre slag af skorpioner och tusend-

fötter; men som dock icke skola vara skadliga, och hvilket jag lemner derhän.

Nu följer att omtala Myran — Syd-Amerikas värsta och egentliga landsplåga.

Af denna insekt finnas oändliga variationer så väl flygande som krälände — ifrån öfver en tum långa till de imperceptibla —, och den syd-amerikanska jorden är nästan öfver allt betäckt deraf. Likväl göra de här mindre skada på växter och hus, än uti andra stater; men inom hus på galanterivaror, såsom spetsar, brodyrer, tyller ~~—~~ och äfven på gröfre bomullstyger — göra de ofantlig skada: Om de inkomma uti ett magasin, kunna de på en natt förstöra alla de varor som der finnas. — Man brukar strö spanskt snus innanför väggarne af magasinen, för att utestänga dem, hvilket i början är radikalt så länge tobaken har sin lukt; men när denna förflyger, som sker inom några dagar, gör den ej mera någon verkan. Arsenik är deremot ett verksamt, ehuru farligt medel. Myrorne af denna art äro små, och nästan hvita till färgen; men der finnas äfven en vandrande art myror, som gå sin väg fram utan att vika hvarken till höger eller vester, och äro något större.

Dessa myror äro oangenäma gäster uti en sofvandes säng. — Jag fick en natt under en resa ett sådant besök, och kände oförmodadt öfverallt på min kropp en besynnerlig sveda, utan att kunna göra mig redo för orsaken, till dess jag slutligen tände upp eld, då jag märkte att hela sängen, golfvet och närmaste väggen, voro helt och hållet betäckta med myror. — Att med en qvast sopa dem ur rummet blef genast försökt; men utan verkan; ty de hade gjort sig ett hål under väggen hvarigenom de inkommo hvarefter jag sopade ut dem genom dörren.

Jag fann då *på* ett annat experiment, som efter flera timmars arbete slutligen lyckades: Jag strödde nämligen, en liten qvantitet krut på den väg de vandrade — begynnande ifrån hålet der de inkommit; och när de uti betydligt antal betäckte krutet, tände jag an det och sprängde dem alla i luften: Dessas kamrater voro emellertid ifriga att fortsätta sin marche på samma väg, och tvingade mig att ofta repetera min auto-da-fé, tilldess de slutligen försvunno.

Flugor, loppor och väggohyra äro den varma tiden mycket besvärliga: För att ifrån middagsbordet afhålla flugorna begagnas stundom en i taket på gångjern hängande skärm, som medelst tåg af betjeningen drages fram och tillbaka, hvarigenom svalka tillika erhålles: Emot lopporna, — som trifvas väl på de här brukliga tegelstens-golfven —, plägar man dagligen begjuta dessa med vatten; men sopning är dock det förnämsta medlet —: och emot vägg-ohyra var beständig vädring af sängkläderna, samt bruket af stålsängar den bästa utvägen.

Ibland krälände djur finnas här endast sjö- och land-sköldpaddan: tvenne slags grodor, den ena ordinär, den andra så stor som en katt: ödlan — och blott ett enda slags orm; men den är oskadlig, och liknar den nordiska så kallade tomt-ormen: — Ödlan (*el Lagarto*) är här ganska allmän, men utaf det mindre slaget, och varierar med de grannaste färgor: de krypa vanligtvis på trädstammar, qvistar och risgårdar, för att sola sig — och lysa då som om de bestode af den mest glänsande metall; de äro för öfrigt oskadliga, och gå omkring i husen på både golf, tak och väggar.

Det fanns under denna tid intet Museum i Chile — och jag kände der ingen naturalist, som gjorde samlingar för statens räkning, — och de få enskilda, som dermed befattade sig, gjorde det i en ringa skala; följaktligen torde der ännu återstå betydliga upptäckter att göra uti alla naturens riken. — Ibland utlänningar lärde jag der känna en ung Preussare ifrån Berlin, som för sin regerings räkning reste i Syd-Amerika, och hvilken hade uppdrag att göra samlingar af växter, mineralier, insekter — men i synnerhet af foglar och fyrfotade djur. Han var en snäll skytt och oförtruten vandrare, samt egnade sig af själ och hjerta till sitt yrke, åsidosättande för det samma all bekvämlighet. — Jag gjorde honom en gång en visit, för att bese hans verkligen rara samlingar; men kunde beklagligen icke dröja hos honom mera än några minuter; ty luften var — af alla de fogel- och fyrfotade djurs skinn som ännu icke voro fullkomligt torra — alldeles förpestad. Och i detta rum — dörrar och fenster voro tillslutna, emedan det var vinter — vistades han om dagen, förtärde han sin föda, och såf han om natten! —

23 A R T.

Chilenske Indianer. — Krig mot Spaniorer — Seder och Religion. — Oberoende Stammar. — Araucaner. — Araucanska Qvinnor. — Araucanernes Boningar och Plägseder. — Tokis, Ulmens och Kasiker. — Las Bolas. — Trollkarlar. — Araucanernes ströfverier. — Civilisationsförsök.

Enligt traditioner skall Chile, vid Spaniorernes första ankomst år 1535, varit bebodt af icke mindre än 15 särskilde stammar utaf Indianer, af hvilka många af landets städer och floder fått och ännu bibehålla namnen, såsom Capiapó utaf Copiapinos, Coquimbo utaf Coquimbanos, Quillota af Quillotanos, Mapocho af Mapochanos, Curicó af Cures, Cauquenes af Cauques, Penco af Pencones, Chiloé af Chilotes m. m.: De öfrige stammarne — och af hvilka innom Chiles territorium, hvarken floder eller städer bibehållit namnen, voro Promaucianos, Araucanos, Cunches, Chiquillanos, Pehuenches, Puelches och Huilliches.

Peruvianerne hade vid Spaniorernes ankomst redan underkufvat de fyra förstnämnde stammarne ända till Mapocho-floden eller Santiago de Chile; men blefvo alltid slagne då de sökte tränga sig längre fram åt söder, hvarest invånarne voro mera härdade och stridbare.

Spaniorerne gjorde också sitt första infall det nyssnämnde året ifrån Perú, men kommo då icke längre än till Capiapó, hvarest Spanske Generalen Diego de Almagro, biträdd af Peruvianerne, utpresade en tribut af omkring 500,000 dukater.

År 1540 inföll Spanske Generalen Valdivia uti landet och lade hela sträckan ifrån Atacama till Mapocho-floden under spanska väldet, samt grundlade 1541 staden Santiago, hvilken dock sedermera blef af Indianerne förstörd; men sedan han öfvervunnit de närmaste stammarna, hvaraf i synnerhet los Mapochanos gjort honom förfång, och slutat fred med de stridbare Promaucianos, anlade han år 1544 staden Penco eller gamla Concepcion. Här mötte Spaniorerne los Araucanos — en tapper stam, som ännu bibehåller sig oberoende. — Spaniorerne hade under denne chef beständig framgång, anlade Valdivia och inträngde i Araucanernes land, anlade der ytterligare städerna Imperial och Valdivia samt fästena Arauco och Tucapel; men de oroades beständigt utaf Araucanerne, hvilka slutligen öfvervunno dem uti en blodig drabbning, hvarvid den spanske generalen sjelf förlorade lifvet. — Härefter förlorade Spaniorerne den ena staden och fästningen efter den andra, och särdeles skada blef dem tillfogad utaf en af Indianernes chefer (de kallas *Tokis* eller ock *Kasikes*) vid namn Caupolican.

Dessa oroligheter varade till år 1641, då en allmän fred blef afslutad emellan Spaniorerne och de confedererade Indianske stammarna; men hvilken fred icke länge varade utan utbruto år 1655 krigs- oroligheterna ånyo. Kriget påstod nu uti tio års tid, hvarefter åter följde ett längre fredstillstånd.

Sedermera hafva vid åtskilliga perioder oroligheter utbrustit emellan Spaniorerne och Araucanerne; men dessa hafva alldrig kunnat af de förra underkufvas; och, efter den sista stora batalj, som år 1773 stod emellan båda partierna, nödsakades den spanske guvernören vid fredsslutet lemna åt Araucanerne rättigheten att i Santiago hålla en agent; men hvilken rättighet de numera icke begagna.

När Spaniorerne först kommo till Chile, funno de invånarne sysselsatte med åkerbruk: De hade då redan ett instrument för plöjning, som de sköto framför sig medelst ett tvärträ som hvilade emot bröstet; ehuru de sedermera till största delen — äfven de oberoende — plöja med oxar och en sorts plog, gjord efter Spaniorernes modell (se pag. 173) — samt visste att genom kanaler och fördämningar leda flodernes vatten öfver sina planteringar

De begagnade säden till bröd, åto kokad mat samt innehade industrien att utaf lera göra sig kokkäril. — De lefde i byar, hvarje familj för sig sjelf — och man vet af Spaniorernes berättelser, att de icke allenast bearbetade sina minor, utan ock — kände konsten att af metallerne och äfven af marmor manufakturera de redskap och käril, som de behöfde.

Om desse Indianers religion äro underrättelserna olika, och troligen grunda sig de flesta berättelser derom — på dikter; emellertid vill jag anföra hvad jag derom inhämtat.

De skola erkänna ett högre väsende såsom himmels konung, och chefen för andre ringare andar af båda könen, hvilkas funktioner voro att styra människornas öden, — och hvarje människa hade en sådan skydds-ande. — Gud kallades för Pillan, och den onde anden för Guecebu. —

Deras Ulmens eller Kasiker voro endast rådgifvare i fred, och anförare i krig, men hade för öfrigt ingen lagstiftande eller lagskipande magt, ej eller rättighet att pålägga skatter.

För att uppteckna sig saker till minnes, hade de en knippa med trådar af mångfalldiga färgor som de kallade *pron*.

De oberoende indianske stammarne i Chile upptaga, som sagdt är, sträckan emellan Biobio och Valdivia floderna, hvilken i öster är begränsad af Cordilleran, och i vester af Stilla Hafvet, och dessa kallas med ett gemensamt namn *Araucanos*. — Der finnas visserligen andre oberoende stammar, men de ligga egentligen på Chiles gränser, och höra följaktligen icke till Chiles gebit; såsom *los Cunches* som upptaga sjökusten — och *los Huilliches*, som bebo slättmarken — söder om Valdivia: *Los Puelches*, som innehafva största delen af Cordilleran, dess dalar och vestra sida, och *los Pehuenches* och *Chiquillanes*, som bebo den norra delen af Cordilleran ända upp till latituden af Santiago de Chile samt en obestämd sträcka på Cordillerans östra sida.

Hela Araucanernes land är vackert och fruktbart, omväxlande med berg, dalar och stora slätter, hvarest beta en mängd af villd boskap och hästar. De trakter, som ligga närmare Cordilleran, äro genom deras höga läge ganska kalla; men sträckan deremellan och hafvet är uti ett tempererad luftstreck, och har samma produkter som de redan uti Chile beskrifna. — Gull och silfver skall också finnas betydligt, men grufvorna skola af Indianerne mindre bearbetas än under den tid Spanjorerne hade landet i sin besittning.

Jag har sett några af dessa så mycket berömda Indianer: De äro af samma kroppsbyggnad som de öfrige ursprungliga Syd-Amerikaner, men kanske icke så små som deras grann-stammar. De äro starka, muskulösa och hafva ett stolt — något trotsande utseende. — Om man undantager deras hy, som — dels genom deras mera sydliga och följaktligen för solens strålar mindre blottställda läge: dels

genom racens ofta inträffade beblandelse med de hvita qvinnor de under fordna och äfven senare krig, röfvat ifrån Spanjorerne — är något hvitare än de öfrige Syd-Amerikanske Indianernes, — så hafva de för öfrigt med dessa fullkomligt lika karakteristiska kännetecken, såsom små runda ansigten, små Chinesiska ögon, små fötter: håret svart, rakt och tagel-aktigt, låg panna, runda fylliga armar, lår och vador, benen korrta och hjulbenta, m. m.

De föra ett enkelt, och hårdt lefnadssätt — äro nästan alla dagar till häst, och — då härtill kommer den fria friska atmosfer uti hvilken de lefva, samt den sunda föda de förtära — är det icke underligt att de i allmänhet äro friska, och upplefva hög ålder.

De äro ihärdige och tålige under mödan, tappre i krig, och grymme emot sine fiender; men de äro gästfrie uti sitt land emot främlingen som besöker dem i fredliga ärenden, utom under krigstider, då ingen bör sätta förtroende hvarken till deras gästfrihet eller löften. — Man kan under fredstid fritt fara fram och tillbaka i deras land, och der äro på gränsen många små-handlare, som emot åtskilligt glas- och messings-kram af dem tillbyter sig deras hudar, honing, gull m. m., — och hvilka flera gånger om året genomresa deras land, utan att blifva blottställda; men de måste se sig om att de icke blifva bedragne i handel; ty för snatteri är Indianen nästan alltid benägen. —

Deras klädedrägt är lika med *el guazos*, med undantag af damaskorna —, i hvilkas ställe Indianen brukar *botas de potre* (en art stöflor gjorda af hästhudens billingar — råa dragna på foten och fastsydda i nedra ändan) —, och *el poncho*, som de rike bruka af dyrbarare väf, än i allmänhet *los guazos*, men hvilka de fattige icke bära, utan nyttja i

deras ställe en häst- eller kohud eller ett skynke af en matta; — och, äfven i hvad som beträffar underkläderna, äro de fleste Indianer så dåligt försedde, att man hos dem ofta upptäcker nakna ben och armar. — De rike hafva deremot i detta afseende ett prydligt och nästan elegant utseende.

Männerne bära på hufvudet en mångfärgad fjederbuske fästad uti en bindel, eller turban — likaledes mångfärgigt broderad, ja äfven med gull och silfver — om ägaren är förmögen eller har något kommando. De som bruka sadel, nyttja dertill *el recado* (se pag. 18) som — om den som begagnar en sådan, har något befäl, eller är förmögen — är ganska pråligt utsirad; men de fleste Indianer begagna icke någon slags sadel, utan lägga i dess ställe på hästens rygg ett stycke hud, fasthållet med en gjola, som tillika uppbär stegböglarne — ifall ryttaren nyttjar dem; ty många Indianer rida barbacka. — Cheferne och de rike pråla med både silfver och gull, så väl på sig sjelfve, sina bälten och vapen, som på hästens remtyg och *el recado*.

Det är förunderligt huru dessa naturens barn, — efter att först hafva hyst en panisk fruktan för det *dä* för dem så förfärliga Europeiska villddjuret: *hästen* —, nu lärt sig, bättre än om de gått i den förnämsta ridskola, — ja bättre än sjelfve kosacken — att tämja och beherrska det. Man kan härom göra sig begrep då man betänker att Indianen häruti äfven öfverträffar *el guazo*. Deras barn kunna nästan sägas *födas* på hästrygen, och deras qvinnor rida lika raskt — och på *samma sätt* — som karlarne.

Ibland qvinnorna finner man många ganska vackra, hvartill deras fylliga — och dock ej allt för köttfulla — växt, deras små fötter, men i synnerhet hvita hy — ej litet bidrager — ja, der finnas

qvinnor ibland denna stam, så hvita som de europeiska: Dessa härstamma ifrån en Indiansk man och en hvit qvinna.

Menskligheten ryser vid tankan på de många oskyldiga varelser af det andra könet, hvilka under Indianernes invasioner på Chilenernes territorium, blifvit bortröfvade ifrån sina familjer, och uppoffrade åt villdens brutalité. — Detta skedde i synnerhet under den spanska tiden; men äfven under revolutionen hafva många qvinnor — äfven af bildning och tillhörande de bästa familjer — blifvit uppoffrade. Jag har så väl, här som i *Buenos Ayres* och *la Banda Oriental del Uruguay*, sett åtskilliga af dessa olyckliga, som blifvit *rescatadas* (befriade ifrån slafveriet), antingen igenom deras flygt ifrån sine röfvare, eller under de hvites infall på Indianernes gebit, — och jag vet ej om jag kunnat med skäl lyckönska dem till deras förändrade öde.

Man kan föreställa sig en så misshandlad qvinna, — efter en mängd års nära umgänge med en eller fleré af desse barbarer, hvarunder hon äfven kanske blifvit mor —, återgifven till sin familj: Hennes ögon förvilldade — hennes språk förloradt — hennes seder förändrade, och — det rysliga medvetandet! — En sådan varelse gifver vid första anblicken det mest nedtryckande begrepp om människans företräden. —

Qvinnorna äro dåligt klädda; de hafva en grön eller ljusblå klädning af *bajeta* (boj) i form af Lappsornas råckar, och likasom dessa ombunden omkring lifvet, och bära deröfver af samma tyg en poncho eller ett skynke i form af en schavl: De gå nästan alltid barfota — och hafva för öfrigt groteska prydnader i håret, på halsen, armarne och fingrarna.

Håret, som är långt och sträft, såsom en hästsvans, är lagdt, vanligtvis i tvenne — men ofta i

flera — flätor, som hänga framför axlarne ända ned mot fötterne, och hvaruti silkesband, messing, tenn glas och annat glitter är inflätadt: Halsen är allt ifrån hakan ända ned till bröstet omringad och be- täckt med i brokiga färgor skiftande glaspärlor af olika storlek, brickor och kors af silfver och gull, — och annat prål, såsom bitar af spegelglas m. m.: Omkring armarne, och stundom äfven fötterne, bära de stora silfverbeslag, och på fingren en mängd af gull — silfver — och oäkta diamants-ringar.

Både karlar och qvinnor tvätta sig dagligen i någon insjö eller ström — och äro utmärkt goda simmare; men det oaktadt äro de gemenligen fulla med ohyra. Deras boningar, som bestå af ler och riskojor ligga skillda ifrån hvarandra, och sällan finner man dem uti byalag. De söka vanligen till bostad stranden af en flod, eller också en slätt der de hafva tillgång på vatten. När de en gång uppfört en koja, flytta de den icke, utan går den i arf till deras efterkommande. Deremot då de äro på resor medföra de ett visst antal hudar hvarmed de, på de ställen der de uppehålla sig, uppslå provisionella tält, — och då åtföljas de gemenligen af sina hustrur och barn; men när de äro i fält, deltaga icke hustrurna i drabbningarna, utan uppehålla sig med barnen på ett särskildt ställe, helst uti något snar — alltid färdiga att på första vink bryta upp.

Deras permanenta bostäder äro omgifna af träd, och se derföre ganska trefliga ut; under dessa träd samlar sig om sommarn hela familjen, för att i skuggan hålla sina måltider. De hålla också stora fester der ofta flera tusende personer komma tillhopa; och vid sådana tillfällen hämtar hvar och en till samligs-stället matvaror, *Chicha* (se pag. 112) och brännvin, som sedan serveras och förtäres gemensamt, hvarvid det alltid händer att de öfverlasta sig,

blifva fulla, komma i ordvexling — och sluteligen till handgemäng.

Indianen blir ursinnig och mordisk när han får förmycket af starka drycker; då skonar han ingen — ej en gång sin egen familj. Qvinnorna hålla sig väl nycktra i början af ett sådant gästabud; men sedan karlarne icke mera förmå dricka, infinna sig deras hustrur och barn för att njuta af det återstående utaf fêtens välfägnad; då ej sällan händer att qvinnorna — ja sjelfva barnen — blifva öfverlastade. Det är ett förfärligt skådespel, som en sådan indiansk fest företer: Män, hustrur och barn springa rasande omkring — och ofta uti — de många eldar vid hvilka de vid sådana tillfällen församla sig, — och upphäfvad derunder de förfärligaste rop; men en resande må då akta sig att komma dem nära, eller af dem blifva observerad; ty då står hans lif i fara.

När en Indian vill gifta sig, går han till sin blifvande svärfar, bjuder honom betydliga skänker och begär derpå hans dotter; fadren betraktar noga gåfvorna och, om det är gull eller silfver — som nästan alltid är fallet — väger han det uti handen: Finner han den då svara emot sin väntan, gifver han genast sitt samtycke, och friaren tager utan vidare omsvep flickan till sin koja — och så äro de gifta makar. En karl kan taga sig så många hustrur han förmår försörja, — och det är en skam att vara ogift. Den första hustrun är familjens egentliga matmoder, — de andra måste åtlyda henne i allt hvad på hushållningen ankommer; men hvarje hustru har sitt eget rum, der hon dageligen tillagar mat för mannen, som då bestämmer hos hvilken af sina hustrur han vill spisa.

Männen befattna sig icke med något annat än att rida, kriga och jaga; så att allt husligt arbete hvilar på qvinnan — äfven det att plöja åkern och

vårda husdjuren: Hon har dessutom på sin lott tillverkningen af mannens kläder, hvaribland *el poncho* kostar henne ett otroligt arbete; ty det är hvarje hustrus pligt att dermed hvar år förse husbonden; — och det är naturligt att ingen vill då stå efter uti bemödande, att igenom skicklighet och konst vid tillverkningen deraf vinna hans bifall.

Indianernes Chef kallas: Toki, hvilken styrer ett helt distrikt, och Ulmens eller kasiker (som de mera allmänt kallas), hvilka under Toki styra distriktets kommuner eller under-afdelningar. — Toki är distriktets anförare i krig, och under-cheferne kallas Apo-Ulmen, under hvilkas befäl Kasikerne stå i militäriskt hänseende, men icke i civilt. Indianerne äro här lika som i Norra Amerika kände för värtalighet, men i synnerhet tillhör denna egenskap cheferne; ty när något viktigt ärende skall afgöras t. ex. angående krig eller fred, val af en chef m. m. församlas alla män i distriktet på en öppen plats för att rådslå och fatta beslut — och då hålla alltid cheferne långa tal till församlingarna. På samma sätt tillhör det cheferne att under bataljerna medelst tal och åtbörder uppmuntra den tropp, hvilken de anför, till tapperhet; — och Araucanerens historia omtalar flera exempel på den afgörande verkan af sådana tal vid flera tillfällen.

Det berättas till exempel om General Valdivia att han hade vid det slag han förlorade emot Araucanerne (se pag. 280), först helt och hållit slaget dem — och de höfvo redan på att fly i alla riktningar — när en ung Indian vid namn Lautaro, som då var Valdivias page, förtrytande att se sina landsmän fly, öppnar sig väg genom Spaniorernes läger, upphinner de flyende Indianerne, svänger

ger sin lans uti vädret, återkallar dem genom ett energiskt tal till slagfältet — och de segrade.

Cheferne hafva sina särskilda emblemer eller distinctions-tecken; så har Toki en strids-yxa: Apo-Ulmen ett spö med silfverknapp, omgifvet af en ring — och Kasiken ett spö med silfverknapp, utan ring m. m.

Arauco-landet är indeladt uti fyra parallela distrikter, nämligen: sjö-distriktet, det som ligger på slätten, det som är vid Cordillerans fot, och det som upptager sidorna af denna bergsrygg; och hvardera af dessa distrikter styres af en Toki; men när hela stammen uppådas till krig utväljes en gemensam Toki, eller *General en chef* för hela landet. Denna värdighet kan hvilken Araucan som helst bekläda, blott han får de flesta rösterna; och vanligtvis blir den starkaste och tappreste dertill vald. Så snart fred blifvit slutad — eller ett fälttåg upphört — upphör också denne Öfver generals embete; men icke så de andre Tokis och Kasikernes, hvilka icke allenast äro permanenta utan också ärftliga.

Denne stam är tapper och krigisk, men med dess krig går det gruffligt till: Indianernes anfall är då förfärligt; ty fastän hela kolonner stupa för de Europeiska eld-vapnen, tränga de beslutsamt in på sin fiende, och, om de *då* komma till hand-gemäng; — är vanligtvis segern deras: — Uppfödda, som nämndt är, på hästen — äro de snälle kavallerister; och utom *el lazo*, lanssen, sabeln och (i senare tider) pistolen, — hafva de ännu ett annat vapen: *las bolas* (bollarne) *), hvarmed de kunna träffa sin

*) *Las bolas* bestå af två eller tre i kalfskinn insydda jernkolor, med starka och smidiga läder-remmar — på ett visst afstånd ifrån hvarandra — sammanbundna; dessa kulor kastar Indianen — med samma svängning med armen som med el

fiende på ett ännu längre afstånd än med el lazo.

De möta äfven sin fiende till fot, och äro då beväpnade med klubbor, pikar och stundom med skjutgevär; men detta infanteri är egentligen endast begagnadt till intagande af fasta platser, eller också till försvar af deras egna förskansningar.

Under ett fältslag äro Indianerne utan annan tanka än raseriets och hämdens; följaktligen taga de då icke några fångar, utan slå ihjel alla de fiender som falla i deras händer; — men när de segrat och förfölja fienden, taga de en eller flere fångar, för att sedan offra dem åt skuggorna af deras egne slagne hjeltar, — och det påstås att det då hörer till anförarnes attributer, att löshugga hjertat på desse olycklige och, medan det ännu klappar, derur suga blodet. —

De äro synnerligt böjda för vidskepelse — och deras vise och lärde äro alla jonglörer och svartkonstmästare: När de skola fråga sin Pillan (se pag.

lazo — på sitt föremål; — och när de träffa (som sällan manquerar), slingra de sig omkring det, så att det icke kan undkomma; men detta vapen är likväl här mindre allmänt, än i Plataflodens provinser, der äfven los Gauchos (se pag. 15) handtera det med utmärkt skicklighet: — Så blef der en gång den tappre tyske kavalleri-öfversten Rauch, med det af Indianerne gifna tillnamnet el leon del desierto (ödemarkens lejon) — efter en emot de med General Rosas allierade Indianer förlo-rad batalj, då han sökte undkomma på en utmärkt god häst, och redan var på ett betydligt afstånd ifrån den förföljande fienden — fångad med las bolas, som snärjde omkring hästens ben så att den stupade, — och straxt derefter ihjälstucken ut af sine förföljare.

På samma sätt blef också General Paz (chefen för den Unitaira arméen) under en rekognosering nära S:ta Fé, tillfångatagen af ett parti utaf General Lopez (chef för en division af de federalas armé) troppar, — knappt ett stenkast ifrån sina egna förposter.

281) uppstiger en sådan på en vass spets, formerad utaf en mängd med uddarne emot hvarandra resta lansar, och blifver der för en timmas tid eller mera, stående på den ena bara foten, under hvarjehanda fanatiska besvärjningar och åtbörder, — faller slutligen ned till marken, och under raseri — låtsadt eller naturligt — framstapplar några afbrutna ord, som då skola innehålla Guda-svaret.

Jag har hört berättas af officerare, som med sina corpser varit stationerade vid Araucanernes gränser, att Indianerne begagna samma metod för att inhämta råd vid inträffande sjukdom och ålderdomskrämpor. — Så skall vid ett tillfälle — då en flicka varit anfallen af någon invärtes sjukdom — en spåqvinna efter föregången manöver på lansarne, förklarar, att en ond genius hade under flickans bröst inlagt något skadligt, som borde uttagas; hvar-efter några Indianer straxt med knif skola hafva öpnat hennes kropp vid det angifna stället, der uttagit någonting svart, som liknat stelnad blod, i stället instoppat något jord, samt sedan ihopsytt hållet — och flickan skall hafva tillfrisknat.

Ifrån samma auctoritet har jag äfven den berättelse att Pillan rådfrågas om de utlefvade gamles sista dagar: när Indianerne blifva så gamle att de icke kunna sköta sig sjelfve, skola deras söner eller också andre anhörige rådfråga *Pillan* om en sådan bör längre lefva; blifver då svaret affirmativt, vidtages ingen åtgärd med honom; men om svaret blifver negativt, sluta hans egna barn och släktingar hans dagar. —

De hafva hvarken kyrkor, tempel eller någon reglerad Gudstjenst, utan anropa de sine genier när och hvar de äro i något behof eller i fara, — och vid tillfällena af ytterlig nöd, offra de åt *Pillan* boskap och frukter. —

De rike sätta i synnerhet värde på silfverpjecer, och hafva så väl fat, bågare och tallrickar, som knif och pisk-skaft samt sina vapen beprydda med denna metall.

— Ibland deras utmärktaste anförare voro de förut omnämde Caupolican och Lautaro; den förste af desse chefer blef fången af Spanjorerne och *apaleado* (se pag. 73). — Men äfven i senare tider hafva de haft ryktbare chefer, och en ibland dem, Pincheira, har gjort sitt namn känt och fruktadt så väl i Chile, som i Mendoza — och äfven Buenos Ayres. — Styrelserna i dessa länder hade väl öfverenskommit att gemensamt, hvar och en ifrån sitt håll, utsända troppar som skulle omringa den kringströfvande chefen; men de agerade utan samband och ordning, så att Pincheira hann alltid anfälla deras respectiva länder, — antingen innan deras troppar ännu framryckt till gränsen, eller också sedan de passerat den: Han attackerade stundom Chilenernes besittningar i trakterna af Valdivia och Concepcion — fjorton dagar efter det han belägrat citadellet och staden Patagonica på Buenos Ayres gebitet; — och när troppar blefvo skickade att fördrifva honom derifrån, anföll han med hela sin styrka Mendoza.

Öfvergången ifrån Chile till orterna på andra sidan af Cordilleran känna desse Indianer bättre än någon annan; — de passera den vanligen snabbare än de reguliera tropparna, — och äro i allmänhet qvickare i sina rörelser samt behöfva mindre bekvämligheter och underhåll än dessa; — det är därför nästan en absolut omöjlighet för de hvite — äfven om de finge alla Rio de la plata provinserna till sina allierade — att kunna utrota eller bemäktiga sig desse Indianer.

Styrelsen i Chile har, på samma sätt som den i Buenos Ayres, sökt kultivera en närmare bekantskap med desse och andre angränsande Indianer, dels för att på sådant sätt familiarisera dem med de hvite, dels ock för att småningom leda dem till civilisationen, och de deraf följande begrep om finare lyx och nyttigare verksamhet; men det tyckes såsom om desse Indianer, lika litet som de Nord-Amerikanske, villja förändra sitt ifrån urminnes tider ärfda lefnadssätt och begrep om treflighet och välstånd.

Jesuiterna försökte, den tid de voro i flor, att småningom bibringa dem idéer om ett bättre lif — så väl i afseende på bekvämlighet som nyttig verksamhet; men det lyckades dem icke, — och *det* i synnerhet för den rofgiriga soldatesquen, som alltid med sina våldsamer motarbetade dem. — Der var ibland andra en Jesuit vid namn Valdivia (man påstår en släktinge till den olycklige förtjenstfulle Generalen af samma namn), hvilken sedan han länge lefvat ibland desse Indianer, gjorde en resa till Spanien för att vid hofvet framställa de klagomål han icke kunde göra gällande inför de Guvernörer, som då i kolonierne disponerade öfver dessa villda människors rättigheter på ett sätt, som nödvändigt skulle leda till ett förtvifladt hat emot den i början af de fleste Indianske stammar så mycket dyrkade hvita mennisko-racen; — och det hade redan lyckats honom att få styrelsens fullmakt och uppdrag att ävägbringa en varaktig fred emellan Spanjorerne och Indianerne, när de förres insubordination, och högst arbiträra förhållande mot de infödde, vållade att alla hans bemödanden blefvo fruktlösa; — och ett hårdnackadt krig utbrast just då han fått alle Indianske chefer öfvertalade att lyssna till hans fram-

ställningar om bildning, seder och ordning — samt framför allt om en evig fred med Spanjorerne. —

Ibland de många groteska taflor man finner upphängda på väggarna af salongerna och förmaken i Chiles städer, har i synnerhet *en* fästat min uppmärksamhet: — Den föreställer ett af de många tillfällen då Araucanerne förstörde Penco, eller gamla Concepcion. Ingenting om borgarnes och de öfrige invånarnes afdagatagande — deras hustrurs, dottrars och systrars bortröfvande — eller stadens plundring och mordbrand, förekommer der; utan endast Jesuiternes och munkarnes mördande — hvar och en på knä för sitt krucifix. Detta bevisar emellertid Jesuiternes tappra och oförtrutna bemödanden att omskapa detta villda folk. —

Äfven Guvernörerne hafva tid efter annan försökt att bland dessa Indianer införa Europeiska bruk och seder. — Så hade en guvernör vid namn Gil Gonzago år 1770 försökt att så väl med godo som med våld förmå dem att bo tillsammans i byar och städer, till hvilkas uppbyggande han hade skaffat dem både virke och byggmästare; men då han tillika medelst soldater försökte att tvinga dem dertill, blef följderna af hans företag ett hårdnackadt krig.

När desse Indianer göra sina turer till Santiago de Chile, som sker alla år och årstider — enligt gammal häfd ifrån spanska tiden —, komma de vanligen i hopar af 20 eller 30 individer, anförda af en Kasik, och ifrån gränsen åtföljda af en chilensk tolk, som utgör en slags borgen å ömse sidor för fredligt uppförande. Det är då vanligt att Kasiken af Styrelsen blir förärad med nya kläder — vanligen en chilensk korporals-dräkt —, hans familj erhåller några hallsband af glasperlor eller annat glitter — och gemene man ibland hans följe undfågnas med starka drycker. Deras sejourer pläga vanligtvis räk-

ka 14 dagar eller tre veckor, under hvilken tid de gå omkring i staden åtföljde af sin mentor: tolken; — de äro då sediga och undfågnas af invånarne, som låta dem fritt supa och dricka på krogarna; men stundom händer att de smyga omkring gatorna utan bevakning och begå då hvarjehanda snatterier samt andra puts —; vid sådana tillfällen äro i synnerhet fruntimren för dem exponerade.

Molina beskriver deras röst såsom välljudande; jag har hört dem både tala och sjunga: Talet låter såsom ett mummel — obestämdt, och med sammanpackade ord; men då jag icke förstått deras språk, kan jag ej heller derom — lika litet som om hvart och ett annat för mig främmande tungomål — bestämdt utlåta mig; men hvad sången beträffar, tror jag mig icke taga miste då jag påstår den vara den sämsta man kan höra: Den är ett ömkeligt monotoniskt *quidande* under det den sjungande uti lutande ställning vrider sig till höger och vänster, — och tonen är så besynnerlig, att man skulle tro den komma ifrån ett oskäligt kreatur, om man icke såg den produceras af en människa. — Att återge den med orthografiska eller musikaliska bokstäfver är väl icke möjligt; men ett begrep deraf kan inhemtas om man föreställer sig en mängd Indianer, som med sammanknäppta händer — under det de i lutande ställning ömsom vrida sig åt höger, ömsom åt vänster —, dåft och *quidande* men fort framstöta ungefär dessa ljud: *Hubbub bub bub, hubbub bub bub* — och dermed fortsära för en eller flera timmar.

För öfrigt må om desse Indianer nämnas, att de gerna plundra de fartyg, som på kusten lida skeppsbrott — att deras matredning är i högsta grad osnygg — och deras förnämsta spis består i hästkött.

24 ART.

Reflexioner öfver de Syd-Amerikanska Fristaterna. — Obero-
endets erkännande. — Teater-äfventyr.

Huru olyckliga äro icke dessa Syd-Amerikanska Fristater? — Der blir ju aldrig slut på inbördes krig? — Allmänna säkerheten är ju der alltid blottställd? — Sedefördärfvet har der kommit till sin höjd, och invånarne hafva hvarken Religion eller seder — hvad hafva de då vunnit på sitt så kallade frihets-tillstånd?

Dessa och flera andra frågor hör man öfverallt hvarthän man kommer i Europa. — Jag har till och med hört dem uttryckas af Engelsmän; — och det är besynnerligt huru barmhertige och deltagande de eljest så kallblodige Européerne äro, när fråga uppstår om dessa nya staters kommande öde.

Att någre af desse *ve-ropare* icke hemta sina jeremiader utur den renaste källa, kan man tydligen märka vid jemförelsen af deras förespeglingar utaf den fordna goda tiden — och deras egna intressen: Så fördömer t. ex. en köpman den statshväfning, som afskurit hans årligen och fördelaktigt med ett visst land drifna handel — och upphöjer till skyarna den främmande furste, som igenom vankelmod eller oförstånd med en sådan köpmans nation ingått uti oförsigtiga traktater: Så klaga nipperhandlare, judar, modister, komedianter, musikanter, hof-herrar och gourmander, diplomater och financiärer öfver den stats-hväfning, som igenom införandet af ett förändradt styrelse-system nedsatt lyxen uti ett land, hvarigenom tillfällen till förtjenst, nöjen och utmärkelse blifvit dem betagne, ehuru den gjort det mindre möjligt för de mindre grannliga medbor-

garne att lefva på statens bekostnad och förtjena på dess ruin.

Men i allmänhet torde klagan öfver dessa staters olyckliga ställning härröra ifrån de klagandes sjelfbelåtenhet. — Menniskorna hafva äfven i privatlivet så olika idéer om lycka och välstånd: Mången *inbillar* sig sjelf vara — om icke lyckligare — åtminstone klökare än en annan, och ehuru han är öfvertygad om denne andres många företräden, förtiger eller nedsätter han dem, för att icke blotta sin egen svaghet — kanske dårskap. Han vet väl att detta icke verkar på förnuftiga människors opinion; men det ligger ändå ett sjelfbehag uti att framställa sin egen ställning under en behaglig yta, och han finner stundom nöje uti ett aftvunget bifall — ja stundom i egna domestikers smicker. — Om nu detta är förhållandet uti det enskilda lifvet, så bör det icke förefalla en besynnerligt, att det gifvas individer som tillämpa samma metoder till nedsättande af de nya stater, hvilkas regim möjligen står i opposition till den som följes i *deras* fädernesland: Så hör man t. ex. tillståndet uti de Förenade Staterna allmänt afmålas såsom olyckligt, och epokerna af deras federations upplösning hafva tid efter annan, ehuru förgäfves, blifvit förespådda — oaktadt man ser huru folk ifrån nästan alla länder årligen i tilltagande mängd ditströmmat, — och att välståndet der, relativt till andra staters, är allmänt ibland invånarne: Ja — man har gått så långt i ensidighet vid bedömandet af dessa staters ställning, att man ej otydligt påpekat den der nyligen inträffade handels- och penninge-krisen, såsom en följd af deras statsförfattning, — då den likväl har sin grund i privatas entrepriser och en allmän för långt drifven spekulationsanda hos nationen.

Chile, så väl som alla andra Syd-Amerikanska

stater, har visserligen en längre tid arbetat, och kommer kanske ännu en lång tid att arbeta — på sitt konstituerande; detta är nedslående när man ihågkommer den korrta tid de Förenta Staterna behöft för samma ändamål; — men härvid bör betraktas de olika elementer, under hvilkas inflytande dessa och de förra hafva tillkämpat sig friheten: Nord-Amerikanerne, som härstammade ifrån ett fritt, upplyst och industriöst folk, voro genast vid emancipationen i tillfälle att tillägna sig tidehvarfvets framsteg, kultur, konster och vetenskaper: De hade länge redan varit i besittning af samvets- och tankefriheten. — De Syd-Amerikanske kolonisterna, deremot, räknade sin härkomst ifrån ett folk, som igenom en längre tids tvedrägt och fanatism allt mera återgått till medeltidens barbariska mörker, — ett land hvars fordom uppdrifna sjöfart, handel och industri fallit i dvala, och hvars styfmoderliga njugghet emot kolonierna, ännu mera skulle hålla dessa afskillda ifrån Europas stigande hyfsning, och sålunda fördröja utvecklingen af en genomgripande fosterlandskärlek och nationalkarakter.

Likväl, — och ehuru man äfven måste beklaga att dessa nya stater ännu icke upphunnit den stadga, det lugn och det oberoende, som deras bemödanden och uppoffringar tyckas hafva förtjent, och deras läge bordt kunna försäkra dem om; — är deras progressiva stigande i kultur, välstånd och styrka märkligt, och då deras framtida oberoende är garanteradt af naturen och läget, skola de nog veta att bibehålla det.

De skola alldrig låta underkufva sig utaf någon transatlantisk stat; — och skulle någonsin ett sådant försök göras, skola snart alla partier sammansmälta och utgöra en enda Syd-amerikansk familj. — Det hade utan tvifvel varit mera gagneligt för dessa sta-

ters politiska intresse, om det nästan passiva krig de i så många år, särdeles i senare tider, fört emot Spanien, — blifvit förvandladt till ett mera verksamt anfallskrig ifrån detta land: Då skulle kolonisternes entusiasm bibehållits, — en gemensam ansträngning utestängt de inbördes tvister, som nu under den apathi Spaniens overksamhet vållat, härjat och förstört dem, — och kriget längesedan varit slutadt.

Det hade varit klokt af Spaniens styrelse att långt före detta hafva erkänt koloniernas oberoende: Det gafs en tid då en sådan concession kunnat importera åt Spanien millioner; men denna tid är nu förbi. — Det gåfvos flera af de nya staterna, hvilka den tiden icke voro obenägna att underkasta sig en årlig tribut åt moderlandet, — och en framför alla andra nationer gynnad handel med kolonierna hade de alla utan undantag bevilljat åt Spanien, om den då erkänt deras oafhængighet och erbjudit dem fred; men dels var styrelsen då behäftad med blindhet, och dels smickrad af falska rapporter om ställningen i Syd-Amerika och de framsteg de Spanska tropparna der gjorde.

Flera stater hafva redan erkänt Chiles och de andra Republikernes oberoende — och man ser med fägnad det spanska kabinettet ändteligen dertill så småningom närma sig.

Storbrittannien och Förenta Staterna voro de första som erkände Chiles oberoende: Den förra af dessa magter höll i Valparaiso en General-konsul och en Vice-konsul, samt i alla de öfriga republikens sjöstäder och hamnar — vice-konsuler. General-konsulen, som hette Nugent, var en allmänt aktad man, och hade betydligt inflytande hos landets sty-

relse; hvilket var lyckligt för de många engelske undersåter, som besökte detta land.

De Förenta Staterna höllo i början en Minister uti Santiago, Herr Allen; men sedermera en Legations-Secreterare, Herr Larned, samt dessutom i Valparaiso en konsul, Herr Hogan, och vice-konsuler uti åtskilliga andra städer.

Holland var dernäst det land, som erkände Chiles oberoende och ditskickade en Herr Durster såsom konsul och agent, hvarefter följde ett lika erkännande af Hanse-städerna och slutligen äfven af Frankrike.

Till bevis på hvad sådana auktoriteter kunna uträtta för sina respectiva nationers undersåter, skall jag här berätta en händelse, som tilldrog sig i Valparaiso under mitt vistande i Chile,

Herr Foulleton, Lieutenant vid Engelska flottan och i tjenst på fregatten Doris, som då låg uti Valparaisos hamn, hade en afton besökt spektaklet och der kommit i ordväxling med en Lieutenant vid tullens visitations-corps, hvilken lyckades att af place-majoren utverka befallning åt den närvarande militära vakten att arresterera Foulleton; men då arresteringen skulle verkställas, hade en korporal och fyra man dertill blifvit kommenderade, hvilka alle voro öfverlastade af starka drycker, — och då de dessutom icke kunde göra sig begripliga för honom, som icke förstod spanska språket, begynte korporalen att sticka honom med bajonetten, för att sålunda förmå honom att åtfölja soldaterna. Foulleton framdrog härvid en pistol och hotade att skjuta korporalen om han ej upphörde att bruka bajonetten; men då denne icke dess mindre fortsfor att lindrigt sticka honom i benen och lifvet, skjöt Foulleton honom död på stället. — Detta tilldrog sig uti ett

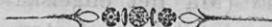
rum bredvid teatern, inrättadt för de rökande, och som vid tillfället var fullt af folk; och man kan föreställa sig hvilken consternation ett aflossadt skott skulle åstadkomma så väl der som i sjelfva teaterhuset: Soldaterna blefvo ursinnige och utdelade med gevärskolfvarna blindmans-hugg ibland åskådardarne, men utan att få fast Foulleton, som sprang ut öfver de omkringståendes axlar, begaf sig till stranden, satte sig i en båt och rodde till fregatten, hvarest han rapporterade tillgången för sin chef Sir John. Denne, jemte Engelske General-konsuln, som vid tillfället var om bord, begåfvo sig genast i land och infunno sig uti teaterhuset i det ögonblick då hela salongen genljudade af ropen: *Que corra la sangre ingles* (Må det engelska blodet rinna)! *Vengamos la sangre chilena* (Låtom oss hämna det chilenska blodet)!

Det var dem i början icke möjligt att yttra ett enda ord åt stadens guvernör (Lastra), till hvilken de närmat sig för att afgifva explicationer; men när ändteligen konsuln, som uttryckte sig temligen väl på spanska språket, fick ordet — störtade en soldat sig uppå honom med dragen sabel, som han svängde öfver hans och Sir Jon's hufvud under repeterande af nyssnämnda utrop; då viftade Sir John med sin näsduk åt en midshipman (sjökadett) som han lemnat utanför teaterdörren, och på af denne, efter förut träffad öfverenskommelse, gifven signal, — ankommo hela Engelska escaderns (den bestod af tre skepp) alla båtar armerade och bemannade i land, — 200 man landstego och drefvo Chilenerne ifrån stranden; och Sir John fordrade att alla Engelske officerare, som voro tillfångatagne, skulle genast till honom utlemnas, hvaremot han förband sig att, sedan sinnena hunnit lugnas, till landets auctoriteter öfverlemna Lieutenant Foulleton för att inför

krigsrätt, bestående af landets egne militärer, få försvara sig.

Några dagar derefter blef också en sådan krigsrätt hållen, hvarvid den förutnämnde Tupper (se pag. 111) var Foulletons försvarare, och denne blef frikänd.

Detta var visserligen icke mera än rättvisa; men hade icke England vid tillfället haft ett ombud på stället, som blifvit respecterad af auctoriteterna, så är troligt att många — icke allenast Engelsmän utan äfven andre utlänningar fallit offer för den uppretade pöbelns raseri.

Anmärkning.

I saknad af den spanska bokstafven enje, som är ett n med accent, har uti förestående afhandling ett vanligt n i stället blifvit substitueradt uti följande ord och namn:

Punal, Senior, Senora, Seniorito, Seniorita, Canada, Dona, Cana, Vina, Rebano, Chuno, Porteno, Borgono, Limenas, Vicuna, Empenos m. fl. — Dessa böra läsas såsom om ett j yore ställdt efter n; man läser t. ex. Punjal, Senior, o. s. v.

Rättelser:

Sid.	raden	står:	bör vara:
12	4 nedifr.	voro	yore
18	6 uppifr.	guayaquilhatt	Guayaquil-hatt
23	7 nedifr.	falska kattuner	falska, kattuner,
—	8 —	Juvelerare-arbeten, äkta,	äkta Juvelerare-arbeten
31	2 —	feodal-system. Ty	feodal-system; ty
34	6 —	1591	1541
35	11 —	eller täckta balustrader	(täckta balustrader)
—	2 uppifr.	Anm.) dessa är,	dessa, är
49	15 —	mycket	myckenhet
51	13 —	carmen	Carmen
56	7 —	ringringen	ringningen
62	1 nedifr.	Anm.) hafsytan.	hafsytan, — vara riktig.
67	7 —	föregått	föregåtts
70	6 —	förbi djupet,	förbi, djupet
76	16 —	chile af Spanjorerne	Chile, af Spanjorerne
87	17 uppifr.	el Consulade	el Consulado
93	3 & 4 —	ändteligen icke	icke
—	7 —	Callaó	Callaos

Sid.	raden	står:	bör vara:
94	15 nedifr.	inrycka i staden	der inrycka
97	5 —	berocade	oberoende
100	1 —	500	5000
101	7 —	andra	andra
106	7 —	blif	blefve
109	13 uppifr.	henom	honom
110	5 —	Syd-Amerikanska ad- ministrationer, —	Syd-Amerikanska — ,
115	7 nedifr.	belädas	beklädas
123	14 —	(i Mexico)	(i Bolivia)
131	8 uppifr.	kände	kunna
135	5 —	Anm.) (år 1830)	(1831 & 1832)
146	10 —	Tapique	Tapigüe
154	14 nedifr.	uppeldade och belöna	uppeldar och belönar
172	3 uppifr.	de förblifva	hon förblifver
173	4 —	dalen	delén
180	5&6 nedifr.) kronan) staten
184	18 från		
185	18 —	Cigarres	Cigarros
186	12 uppifr.	kunna	kan
187	2 nedifr.	Skomakare,	Skomakare — ,
188	14 —	grader	graden
190	5 —	hvarje månad för hvar- je månad	hvarje månad
191	12 —	ett	1
195	14 uppifr.	v r	var
—	3 —	Anm.) diplomater, — huruledes —	diplomater, huruledes
199	10 nedifr.	olyckan	lyckan
201	12 uppifr.	uppgå	uppgått
202	13 nedifr.	alltid	oftast
214	15 uppifr.	en en	en
—	14 nedifr.	blifva	blefvo
215	9 uppifr.	framtimmer	framtimmer
226	13 —	väntas	väntar
229	10 —	la vista	el vista
241	6 nedifr.	underkastad	underkastadt
246	1 uppifr.	fots	alnars
256	1 —	Kenny	Kenney
276	2 nedifr.	hvarstef	hvarstefter
280	14 uppifr.	Valdivia	Osorno
288	6 nedifr.	slaget	slagit

